

Analýza životní dráhy seniorů

PhDr. Mgr. Zdeňka Vaňková

Diplomová práce 2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **PhDr. Mgr. Zdeňka VAŇKOVÁ**
Osobní číslo: **H128255**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Analýza životní dráhy seniorů**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovědního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím práce zaměřena:

- na fenomén stáří,
- na analýzu životní dráhy seniorů prožívajících plnohodnotný život,
- analýzu rizik a problémových situací, které životní dráhu seniorů mohou ovlivnit.

Součástí práce bude sociologický výzkum – využito bude zejména kvantitativního výzkumu, zaměřeného jak na seniory, tak na hodnocení životní dráhy seniorů, těmi, kteří dosud za seniory označování nejsou. Využita bude zejména metoda dotazníku.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Zákon č. 108/2006 Sb.z., o sociálních službách, v platném znění

Beneš, M. Úvod do andragogiky. Praha Karolinum, 1997, ISBN 80-7184-381-4.

Haškovcová, H. Fenomén stáří. Praha: Panorama, 1989, ISBN 80-7038-158-2.

Matoušek, O. et al. Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál, 2007, ISBN 978-80-7367-502-8.

Mühlpachr, P. Andragogika. Brno: IMS, 2010.

Mühlpachr, P. Schola gerontologica. Brno: MU, 2005, ISBN 80-210-3838-1.

Mühlpachr, P. Sociální inkluze v prostředí biodromální speciální pedagogiky. Brno: MU, 2009, ISBN 978-80-210-4951-2.

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a bude průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.

Katedra sociální pedagogiky

Datum zadání diplomové práce:

30. listopadu 2012

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2014

V Brně dne 30. listopadu 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
vedoucí katedry

ABSTRAKT

Diplomová práce Analýza životní dráhy seniora se zabývá problematikou stáří a stárnutí současného seniora v České republice.

V teoretické části jsou definována filosofická a teoretická východiska, z kterých autorka práce při jejím zpracovávání vycházela. Dále jsou vymezeny a popsány základní pojmy z oblasti gerontologie, andragogiky, sociologie a sociální pedagogiky, které se sledovanou problematikou souvisejí a na které navazuje praktická část práce.

Praktická část práce vychází a zpracovává vlastní kvantitativní výzkum, který byl realizován pomocí dotazníkové metody. K vyhodnocení a zpracování získaných dat bylo využito analýzy, syntézy, kritické analýzy, komparace, deskripce. Výsledky výzkumu byly zpracovány statistickými metodami. Stanovené hypotézy a výzkumné otázky byly zaměřené na obecné a specifické faktory života seniorů.

Klíčová slova: senioři, životní dráha, stáří, stárnutí, společnost, právo, ageismus, diskriminace, socializace.

ABSTRACT

The thesis called Analysis of Seniors' Life Career deals with the issues of old age and ageing as far as contemporary seniors in the Czech Republic are concerned.

Philosophical and theoretical solutions which the author follows from while compiling the work are defined in the theoretical part. Then the author defines and describes basic terms of gerontology, andragogy, sociology and social pedagogy which are related to the observed issues and which are followed by practical (empirical) part.

Practical (empirical) part of the thesis follows from own quantitative research which was carried out by means of questionnaire method and it processes it. The author used analysis, synthesis, critical analysis, comparison and description for evaluating and processing acquired data. Research results were processed by means of statistical methods. Set hypotheses and research questions were concentrated on general and specific factors of seniors' life.

Key words: seniors, life career, old age, ageing, society, law, ageism, discrimination, socialization

Děkuji panu prof. PhDr. Pavlu Mühlpachrovi, Ph.D. za odbornou pomoc a lidský přístup při zpracovávání práce, též za cenné rady jak metodologického, tak obsahového charakteru.

Mé poděkování dále patří mojí rodině, řadě mých kolegyň a kolegů, kteří mi poskytli odbornou a psychickou podporu, a kteří mi pomáhali svými poznámkami text zdokonalovat. Děkuji tedy všem, kteří mi pomohli při vzniku této práce, jednak inspirací, radou, ale i praktickou a technickou IT pomocí, bez nich by práce nevznikla.

Dále děkuji všem, kteří mi pomohli svým aktivním přístupem uskutečnit můj výzkum, ale i všem neznámým respondentům, kteří na můj dotazník zodpovědně a pečlivě reagovali a umožnili zpracování empirické části.

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 EPISTEMOLOGICKÁ VÝCHODISKA ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY	12
1.1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	12
1.2 GERONTOLOGIE Z POHLEDU INTERDISCIPLINARITY.....	16
1.3 SÉNÍUM Z POHLEDU BIODROMÁLNÍ PSYCHOLOGIE	21
1.4 PRÁVNÍ DIMENZE SENIORSKÉHO VĚKU	26
1.5 ŽIVOTNÍ DRÁHA JAKO SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÁ KATEGORIE	30
2 DILEMATA AGEISMU V POSTMODERNÍM SVĚTĚ	36
2.1 CHARAKTERISTIKA AGEISMU	36
2.2 FORMY AGEISMU.....	39
3 SENIOŘI V KONTEXTU SOCIÁLNÍCH VĚD	41
3.1 VOLNÝ ČAS SENIORŮ	41
3.2 VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ	43
3.3 SOCIÁLNÍ SLUŽBY SMĚREM K SENIORŮM	50
II PRAKTICKÁ ČÁST	53
4 ZPRACOVÁNÍ ZÍSKANÝCH DAT	54
4.1 ZPRACOVÁNÍ DAT A MOŽNOSTI JEJICH VYUŽITÍ.....	54
4.2 CÍL, HYPOTÉZY A VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	54
4.3 METODIKA VÝZKUMU	55
4.4 KVANTITATIVNÍ VÝZKUM	56
4.5 METODA SBĚRU DAT	56
4.6 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU.....	58
5 SBĚR DAT A VLASTNÍ VÝZKUM	59
ZÁVĚR	81
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	84
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	90
SEZNAM PŘÍLOH	91

ÚVOD

„Rodné číslo není diagnóza“¹

Stáří a stárnutí je celosvětovým problémem, proto zasahuje také do našich životů a ovlivňuje situaci v české populaci. Aktuální demografické informace odrážejí stav naší společnosti, které naznačuje postupné vymírání české populace. Stáří, stárnutí se tedy dostává do povědomí každého občana. Celá společnost, politikové, ekonomové, lékaři téměř každodenně řeší otázky spojené se stářím a seniory. Nová společenská realita s sebou přináší však také zájem o staré občany, tak jak prezentují zejména civilizované země, nebo země, kterým je úcta ke stáří součástí životní filozofie.²

Díky lékařské péči a životnímu stylu se prodlužuje střední doba věku a přibývá seniorů, kteří jsou stále aktivní a ekonomicky produktivní. Zároveň se také posouvá v celé Evropě hranice pro odchod do starobního důchodu. Mění se kvalita života každého jedince, hovoří se o zdravém životním stylu. Společnost podporuje zejména plnohodnotný život seniorů, k čemuž přispívá i celá řada právních dokumentů včetně Listiny základních práv a svobod.³

Téma práce mojí diplomová práce „Analýza životní dráhy seniorů“ vychází z nových paradigmat konce minulého století a počátku 21. století je mi velmi blízké jednak teoreticky, ale i osobně. Ve své práci se často setkávám se seniory a často jim napomáhám řešit složité životní situace, na které díky rychlosti a agresivitě současné společnosti nejsou a někdy ani nemohou být připraveni. Někteří senioři se ovšem relativně rychle adaptovali na novou společenskou realitu a postupně patří k těm, kteří mění vžité společenské stereotypy.

Práce je sondou a výsledkem mého dlouhodobého a trvajícího zájmu o starší populaci, jejich společenského postavení, jejich právní ochrany, ale také životních změn, které odrážejí v jejich jedinečných životech současnou a podstatně se měnící společenskou realitu. Motivací mi při jejím zpracování byl také spíše odmítavý až negativní postoj současné české společnosti k seniorům a stáří, ageistické tendence nevyjímaje. Stáří je stále chápáno jako regresivní období lidského života, spojené s pasivitou jedince, mnohdy

¹ Novák, M. „Nejsem si jist, kdy už konečně dostaneme rozum“ Zdravotnické noviny. 10.9.2004. Dostupné z http://www.izip.cz/index.php?p=404_0167 / cit. 4.7.2013.

² Störig H. J. Malé dějiny filozofie. Praha: ZVON, 1993. s. 108-109.

³ zákona č. 2/1993 Sb.

je prezentováno jako obtěžování, omezování života jiných, zejména dětí a blízké rodiny. Stárnutí, stáří a senioři jsou ovšem, díky stereotypům, prezentováni jako skupina ekonomická / mandatorní, finanční náklady na důchody, sociální - v pracovním procesu zabírají místa mladým a mladším, nejsou kooperativní, nezvládají nové moderní výpočetní technologie, neumí reagovat na dynamiku a rychlost doby závažná společenská zátěž. Mnoho emocí vyvolává také neustále probíhající a neřešená důchodová reforma. Diskuse o séniu se staly fenoménem doby v celé Evropě. Stárnutí populace podporují také demografické údaje a prognózy, kdy v roce 2050 by mělo v České republice žít asi půl milionu občanů starších 85 let a více a skoro tři miliony osob starších 65.⁴ Proto, aby staří lidé, senioři prožili důstojný a kvalitní život, je nutné znát také názorové preference této kohorty. Celá společnost politikové, ekonomové, media, školství musí pak změnit postoje a vnímání seniorů, v tom smyslu jak zní motto diplomové práce, že stárnutí a stáří není diagnóza, nebo důvod ke společenské devalvaci, nebo společenské exkluzi.

Cílem práce je na základě různé dostupné odborné literatury a jiných pramenů, s využitím kritické analýzy a komparace, výsledků s některých dostupných šetření jiných odborníků, charakterizovat základní změny v životní dráze současného českého seniora, významu vzdělání, trávení volného času, rozvoje volnočasových iniciativ a akceptace vlastního sociálního statusu. Při interpretaci výsledků a studiu odborných pramenů bude moje vlastní analýza vycházet z přístupů a pohledu studovaného oboru sociální pedagogiky.

Práce je rozdělena na dvě části – část teoretickou a část praktickou. V teoretické práci učiním charakteristiku základních teoretických východisek a odborné terminologie.

Teoretická část diplomové práce je členěna na jednotlivé kapitoly a podkapitoly. První kapitola obsahuje vymezení epistémé zkoumané oblasti. Je definován pojem stáří a stárnutí, fenomén stáří a disciplíny, které se tímto problémem zabývají. Filosofická a teoretická východiska pak prezentují jednotlivé názory na stáří a stárnutí v historickém kontextu. Cílem práce v části teoretické je prezentovat a vysvětlit základní informace, získané studiem odborné literatury, z konferencí, odborných diskusí apod., a to nejen pouhou deskripcí, ale s využitím kritické analýzy.

Dále je pozornost věnována problematice stárnutí z pohledu gerontologie, biodromální psychologie, sociologie. Další podkapitola sleduje právní aspekty postavení seniorů, možnostem jejich realizace apod., vztahu státu k seniorům v rámci sociální politiky.

⁴ Populační prognóza ČR do roku 2050. /online/ ČSÚ 11.6.2004. s. 4 cit. 25.8.2013/dostupné na: ČSÚ <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4025-04>.

Druhá kapitola je zaměřena na dilemata ageismu v současné postmoderní realitě. Sledovány jsou také možnosti jejich prevence a otázky diskriminace, dále pak současnému pojetí stárnutí a diskriminace z titulu věku tedy ageismu.

Třetí kapitola řeší postavení seniorů v kontextu sociálních věd, sociální reality. Pozornost je věnována aktivnímu přístupu ke stáří a stárnutí, vzdělávání seniorů, trávení volného času, sociálním službám směřovaným k seniorům.

V praktické části, je hlavním cílem verifikovat či falzifikovat hypotézy, které byly stanoveny tak, aby přiblížily skutečnost o tom, jak se mění životní dráha současných seniorů, jaké jsou jejich představy o životě, co očekávají od společnosti, svých blízkých, jaké je tíží problémy. V kontextu zkoumání se pokusím určit, jak by sociální pedagogika mohla přispět k odstranění některých mýtů o stáří a stárnutí a přispět v terénu k faktickému zlepšení postavení seniorů v současné společenské realitě.

Data získaná na základě výsledků realizovaného kvantitativního výzkumu /dotazníkové šetření/ byla využita jednak k verifikaci či falzifikaci stanovených hypotéz, ale jejich analýza, syntéza, komparace a deskripce sloužily ke zhodnocení ostatních výzkumných otázek, přičemž výzkumné otázky v dotazníku⁵ byly zaměřeny jak na obecné faktory – věk, bydliště, vzdělání, výše důchodu, tak na názory respondentů na současnou společenskou realitu, postavení senioru v kontextu pracovních příležitostí, mezigeneračních vztahů, intolerance některých sociálních skupin apod. Zpracované výsledky reflektují přístupy sociální pedagogiky a hledají také možnosti jejího využití.

⁵ Blíže viz příloha č. 1 - pozn. autorky

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 EPISTEMOLOGICKÁ VÝCHODISKA ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

1.1 Vymezení základních pojmů

Nárůst podílu starších a starých lidí v populaci je dlouhodobým trendem, dokonce se začíná hovořit o fenoménu stáří. I naše společnost na tuto novou sociální situaci musí reagovat a hledat svoje vlastní řešení, neboť stáří s sebou přináší vedle problémů zdravotních, ekonomických, také problémy mezigenerační, rodinné apod. Stárnutí populace vnímá např., D. Jarošová, P. Mühlpachr, L. Vidovičová a jiní jako problém celospolečenský, na který musí společnost systematicky nejen reagovat, ale také jej začít fakticky řešit. Za základní nástroj v tomto ohledu je možné označit operativní a adresnou sociální politiku státu, která ovšem v současné české společnosti poněkud absentuje. V odborné literatuře a odborných domácích, ale i zahraničních diskusích se od druhé poloviny minulého století vygenerovala celá škála přístupů k problematice stáří, stárnutí jako procesu, postavení seniorů ve společnosti, životu v postproduktivním věku.

Z. Kalvach dokonce hovoří o multidimenzionálním fenoménu, jehož vědeckému zkoumání částečně bránilo klasické přírodovědné a antropocentrické vědecké paradigma minulého, zejména pak 19. století, které vedlo k názorové a odborné roztříštěnosti.

Teprve nové paradigma věd, z konce 20. století umožňuje vytváření nových přístupů k problematice stáří, k postavení seniorů, jejich kvalitního života a stáří. Neboť kvalitní život jedince významně ovlivňuje rozvoj celé společnosti, a ta na něj musí adekvátně reagovat. Tím byly také vytvořeny příznivější předpoklady ke skutečně vědeckému přístupu k problematice starých lidí, seniorů, jsou hledány možnosti k pochopení stáří, seniorů jejich potřeb, společenského statusu.⁶

Problematika seniorů všeobecně, nemocných a nesoběstačných pak obzvláště, se dostává do popředí zájmu a její věnována zvýšená pozornost, je více diskutován na veřejnosti, je často předmětem různých mediálních kampaní, ovšem ne vždy vedených na vysoké etické a odborné úrovni.

⁶ Srov. Kalvach, Z. a kol. Úvod do gerontologie a geriatrie. I. díl gerontologie obecná a aplikovaná. Praha: UK Karolinum 1997. ISBN 80-7184-366-0.

Tento trend lze sledovat v Evropě od konce druhé světové války, kdy se přistupuje k analýzám absolutního a relativního demografického stárnutí. Hledají se jeho příčiny a trendy. K. S. Solárová, V. Zaremba hovoří pak o demografickém stárnutí, kterým se rozumí postupné zvyšování podílu osob, občanů vyššího věku, což je mimo jiné další diskutovaná otázka, na celkové populaci.⁷ Absolutním stárnutím se rozumí zvyšování počtu starých lidí v celkové populaci, je ovlivněno prodlužování života, zejména pak její střední délky a snižováním mortality. Kdežto relativní stárnutí představuje zvyšování podílu starých lidí a osob ve středním věku. Zásadním faktorem, který ovlivňuje relativní stárnutí je nízký počet narozených dětí, a to v důsledku snižování porodnosti. D. Jarošová, P. Mühlpachr aj. používají pojem francouzského sociologa Landyho – demografická revoluce.⁸ Ta je vnímána v intencích podstatných společenských změn, které se odrážejí v reprodukčních zvyklostech současné populace - zvyšuje se věk matek při porodu, ženy hledají nejdříve společenské a profesní uplatnění, teprve potom přistupují k mateřství, životní tempo se od dob první průmyslové revoluce neobyčejně zrychlilo, v současnosti se hovoří o rychlosti informací prostřednictvím nových technologií a následně probíhající globalizací společnosti.

Za podstatné znaky demokratické revoluce jsou pak považovány vedle růstu životní úrovně, pokles úmrtnosti /tj. mortality/, ale souběžně i pokles porodnosti /natality/, který postupně mortalitu převažuje. Přibývá rodin s jedním nebo dokonce žádným dítětem. Souběžné prodlužování délky středního života mění a změnily věkovou strukturu české populace, tento trend koreluje s ostatními evropskými zeměmi, ty řeší obdobné problémy.⁹ Stárí se tak postupně stalo novým fenoménem, často je ovšem stavěno do opozice k mládí, což následně vyvolává určité sociální pnutí /např. ageizmus – pozn. autorky./ Současná odborná veřejnost a řada společenských a přírodovědných oborů tak postupně na fenomén stárí reagovala prizmatem svých vědních oborů. Výsledkem analytického přístupu k fenoménu stárí a stárnutí byl vznik řady vědních oborů a následně i vědních disciplín, které umožňují kriticko-analytický přístup.

⁷ Srov. Solárová, K. S. Analýza speciálně pedagogických a speciálně andragogických přístupů k terapii osob s neurologickým onemocněním v seniorském věku. Brno: MU 2010, ISBN 978-80-210-5287-1, též. Zaremba, V. Péče o starší občany. Praha: Ústav zdravotní výchovy MZ, 1982.

⁸ Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: MU, 2004. ISBN 80-210-3345-2.

⁹ Na změnu demografické struktury evropské dokumenty, včetně EU. pozn. autor.

Odborná literatura pak hovoří zejména o:

- Gerontologie - je vnímána jednotlivými autory různě. V publikaci Teoretická gerontologie se hovoří o gerontologii jako o přírodní vědě, která se zabývá stárnutím lidí a ostatních živočichů. Ze širokého spektra problémů, kterými se gerontologie zabývá, ať již zahrnuje problematiku biologických, medicínských, sociálních, demografických aspektů procesu stárnutí jako jevu přirozeného a všemu živému vlastnímu se postupně vygenerovaly dva základní vědecké obory. Teoretická gerontologie, která zkoumá příčiny stárnutí, průběh stárnutí, širší souvislosti sociální, demografické, fyziologické atd..¹⁰
- Geriatrii - lékařský obor, jejímž předmětem jsou specifické zdravotní problémy starých lidí.¹¹
- Gerontopedagogice v užším a širším slova smyslu jednak pedagogická disciplína zabývající se výchovou a vzděláváním seniorů, jednak teoreticko-empirická disciplína zabezpečující seniorům komplexní péči, pomoc a podporu při uspokojování jejich základních, ale i intelektuálních potřeb, které slouží k sanaci kvality jejich života k tomu, co je často označováno jako aktivní stáří.¹²

Nedílnou součástí zkoumání fenoménu stáří a s ním spojených otázek jsou filozofická východiska, která souvisejí s podstatou člověka s jeho místem v lidské společnosti, s procesem socializace a etiky, tedy rovina teoretické filozofické disciplíny - filozofické antropologie a z vycházející aplikovaná filozofická disciplína - etika.

Filozofická antropologie zkoumá člověka jako celek. Člověk je také jediný živý tvor, který se dotazuje na svou identitu, hledá sebepoznání, sebereflexi. Historiografie v dějinách filozofického myšlení je v tomto směru velmi bohatá a dialektická, přesto je nutné připomenout základy kritického myšlení na dotazování v klasické řecké filozofii, či pozitivistický přístup Comtův, či dialektiku Hegelovu a Kantovu.¹³ Každý z filozofů, a dějiny filozofického myšlení prezentují různost názorů, hledal a nacházel jiný přístup na pojetí člověka, a to včetně jeho možností poznávání, jeho vztahu ke společnosti, ale i ke

¹⁰ Srov. Ďoubal, S., Klemra, P., Filipová, M., Dolejš, J. Teoretická gerontologie. Praha: UK, 1997. ISBN 80-7184-481-0.

¹¹ Vítková, M. Paradigma somatopedie. Brno: MU, 1998. ISBN 80-210-1953-0. dále Mühlpachr, P. c. d., též. KALVACH, z., Onderková, A., Stáří: Pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi. Praha: Galén, 2006. ISBN 80-7262-455-5, in Solárovák K. S. c. d.

¹² Srov. Mühlpachr, P. c. d. 2004.

¹³ Srov. Störig, H. J. Malé dějiny filozofie. Praha: Zvon, 1992. ISBN 80-7113-058-3.

stáří. Stáří, které většina filozofů spojovala s moudrostí a jakýmsi vrcholem života, nikoliv s dekadencí a smutkem. Dlouhověkost byla společensky uznávaná hodnota pak zejména v antice a renesanci.

Přístup ke stáří a stárnutí se podstatně změnil v novověku a současné postmoderní společnosti. Zaznívají dokonce otázky věčného života, či možnosti nalézt prostředky ke zpomalení procesu stárnutí. Kam se bude začleňovat mladá generace? Budou se rodit ještě děti? Bude fungovat přirozený koloběh života? Lze proces stárnutí úplně zastavit, usiluje o to někdo další kromě oboru plastická chirurgie, či farmakologický průmysl? Kde jsou hranice lidského poznání a možnosti vědy? Tyto a další otázky jsou diskutovány mezi odborníky dnes a denně.

Lze bezesporu konstatovat, že se současná filozofie kloní k holistickému pojetí člověka, které akcentuje celostní přístup k člověku a analogicky i procesu stárnutí. Holistické pojetí člověka jako lidské bytosti bio-psycho-sociální, někteří autoři pak hovoří o sféře duchovní či spirituální. Holistické přístupy pak u mnohých autorů ovlivňují také názory na proces stárnutí a stáří a chápou je jako přirozený proces v životě člověka.¹⁴ Celostní tedy holistické chápání nejen světa, ale i člověka v jeho kontextu umožňuje i nové pohledy na sledovanou problematiku, tedy proces stárnutí a stáří, na které nazíráme v souvislostech, na základě empirie v historickém a společenském kontextu, s využitím nejnovějších poznatků zejména některých společenských věd demografické, sociologie, medicíny a dalších vědních oborů. Vzájemná propojenost, zohlednění interdisciplinárního přístupu umožňují člověku reflektovat nejen probíhající společenské změny, ale i změny sama sebe včetně procesu zrání a stárnutí. Holistický přístup se jeví jako jeden z možných, nikoliv jediný teoreticko-filozofický přístup, jenž umožní přehlednější orientaci člověka ve společnosti, ale i v sobě samém.¹⁵ Nabízí pak také jednu z možností, jak zkoumat, prezentovat proces stárnutí a stáří. Holistický přístup k člověku, k lidem pak umožňuje, v kontextu zkoumané problematiky seniorů uplatňovat komplexnější a multidisciplinární přístup k této společensky závažné a citlivé stránce života každého jedince.

¹⁴ Srov. Frankl, V. E. Lékařská péče o duši, Základy existenciální analýzy a logopedie. Brno: Cesta, 1995, též in Janovský, J. Etika pro pomáhající profese Praha: Triton, 2013. ISBN 80-7254-329-6.

¹⁵ Domnívám se, že holistický přístup umožňuje komplexnější a plastičtější pohled i na problematiku seniorů, jejich dráhy života, pozn. autor.

1.2 Gerontologie z pohledu interdisciplinarity

Jak již bylo konstatováno, člověk byl a stále bude ve svojí podstatě, a je lhostejno zda se jedná o její sociální, fyziologickou nebo duchovní složku, předmětem zájmu vědců a různých vědních oborů. Sledovány jsou, mimo jiné, také jednotlivé fáze lidského života atd. Jak již bylo konstatováno, senior, člověk v postproduktivním věku, se stal předmětem zájmu mnoha vědních oborů, a to jak společenských, tak přírodních. Na některé z nich se následně zaměřím v textu.

Gerontologie jako interdisciplinární, relativně mladý vědní obor má poměrně krátkou historii, i když problematikou stárnutí, možnostmi jeho zpomalení či dokonce zastavení se zabývali již alchymisté ve středověku, ti se ovšem mnohdy odvolávali na starší, zejména biblické či egyptské prameny.¹⁶ Dnešní gerontologie vznikla na počátku minulého století, které přes poměrně krátkou historiografii, shromáždila velmi cenné informace o stáří a stárnutí, o životě seniorů. Ale samotný proces stárnutí, se nepodařilo, přes mnohé snahy, zpomalit nebo dokonce úplně eliminovat. Podařilo se však prodloužit délku středního věku. Smrt jako konec lidského života je však nadále součástí každodenní lidské reality - lidé dále umírají. Pokrok medicíny snížil úmrtnost kojenců, mladých lidí, prodlužuje délku středního věku starých lidí, ale nedokáže dostatečně chránit seniory před častými nemocemi, bolestmi, někdy i úzkostí. Stáří není naší společností vnímáno jako choroba, ale jako přirozený stav, spojený s lidským životem. Gerontologie ve své krátké historii dospěla k současnému univerzálnímu či interdisciplinárnímu pojetí, které plně reflektuje holistický přístup k člověku a k jeho existenci a životní dráze. Mnohými je tak považována, k tomuto názoru se kloním, za vědu, která díky svému zaměření a předmětu poskytuje a předkládá metodologická a obsahová východiska pro mnoho vědních oborů.

Gerontologie /z řeckého slova geron – stařec, logos – slovo, nauka/ tato věda v současné době nabývá na důležitosti, i když ještě koncem devadesátých let nebyla centrem pozornosti celé společnosti, a to včetně odborných pracovišť. Současný demografický stav evropské populace včetně populace české, péče společnosti a staré lidi, zájem o sociální práci a pomoc se projevil také na poli vědy. Zájem o problematiku seniorů roste, přibývá odborných diskusí na téma senioři, jejich postavení ve společnosti, diskutují se otázky stárnutí jako přirozeného procesu, který, a to lze jednoznačně konstatovat, se za celou

¹⁶ Blíže viz Ďoubal, S. a kol. c. d. s. 5-7

historii lidstva nezměnil. Lze jej ovšem různě modifikovat a hledat nové dimenze v jeho prožívání a prožití. Dialektika lidského života a stárnutí je dána momentem početí člověka, neboť od tohoto okamžiku je objevuje protiklad smrti. Jak uvádí A. Schopenhauer „život je jen pomalé umírání“.¹⁷

Gerontologie pak nabízí ve svých třech základních pilířích teoretické východiska pro aplikaci v praxi. Gerontologie je vnímána jako multidisciplinární disciplína, která se zabývá, vědecky zkoumá a shromažďuje poznatky o stáří, stárnutí starých lidech. Klasické členění gerontologie pak zahrnuje gerontologii experimentální, gerontologii sociální a gerontologii klinickou, v širším slova smyslu se pak užívá termínu geriatrie. Jako humanitní společenská věda, která ovšem zahrnuje poznatky i z věd tzv. tvrdých jako je medicína, matematiky, biologie atd. o jednotlivci v seniorském věku. Ztotožňují se s názorem P. Mühlpachra, který dokonce chápe gerontologii jako sociální nutnost současné postmoderní společnosti. Vychází přitom nejenom z demografických analýz, které jednoznačně konstatují stárnutí populace na celém světě. Na stárnutí se podílejí vyspělé země Evropy, Severní Ameriky, Japonska. I když se prodlužuje lidský věk, nelze eliminovat některá nemoci, jenž stáří předikuje např. demence, Alzheimerova nemoc, Parkinsonova nemoc, cévní mozkové příhody, kardiovaskulární příhody apod.¹⁸ Historické kořeny pojmu gerontologie nacházíme na počátku dvacátého století.¹⁹ První použití pojmu gerontologie jako vědy, zařazené do soustavy věd o člověku je spojováno s činností Elieho Metnikoffa, rok 1903.

Diskuse o předmětu gerontologie jako vědního oboru vzhledem k její multidisciplinaritě nadále probíhají a vymezení jejího předmětu není a nemůže být uzavřeno. V současnosti neexistuje jednotná a nezvratitelná definice gerontologie, tím je dán podnět k dalším odborným diskusím a bádáním. Většina autorů nachází konsenzus v tom, že globálně gerontologie představuje vědu o starších lidech, seniorech, která nejen popisuje procesy stárnutí a stáří, ale definuje je a hledá možnosti k zlepšení kvality života v této části životní dráhy nejen seniora, ale člověka všeobecně.

¹⁷ Srov. Strig, H. J. c. d. s. 368-375.

¹⁸ Mühlpachr, P., Bargel, M. ml. Senioři z pohledu sociální pedagogiky. Brno: IMS, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5.

¹⁹ Srov. Wahl, H. W., Heyl, V. Gerontologie – Einführung und Geschichte. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer. s. 35. též Határ, C. Seniori v systému rezidenční sociálně-edukační starostlivosti. Praha: Rozlet ve spolupráci s ČAS, 2011. ISBN 978-80-904824-1-8.

Vývoj české gerontologie lze komparovat v kontextu historie gerontologie slovenské, a to nejenom vzhledem k tomu, že jsme určitou historickou etapu prožili společně ve společném státě, ale také díky velmi těsné spolupráci českých a slovenských vědců. O jednu z nejkompexnějších charakteristik gerontologie se pokusili v devadesátých letech minulého století M. Baltesová a P. B. Baltes, kteří definují její předmět jako: „*deskripci, explanáciu a modifikáciu telesných, psychických, sociálnych, historických a kulturných aspektov starnutia a staroby, vrátane analyzy relevantných a konštituuujúcich sa prostredí staroby, resp.starnutia a sociálneho prostredia.*“²⁰ Slovenská gerontologie je dále spojována s činností L. Hegyi, který vlastními výzkumy v druhé polovině 20. století“ a jeho činnosti jako šéfredaktora odborného periodika Gerontia²¹. Další z autorů V. Pacovský a H. Heřmanovská taktéž hovoří o třech základních oblastech – teoretické, klinické a sociální gerontologii.²² Odlišně chápou gerontologii např. němečtí či polští odborníci.

Gerontologie ve všech pojetích poskytuje pevné základy pro ostatní vědní obory. V devadesátých letech se objevují úvahy o stáří a stárnutí jako diferencovaných procesech a postupně se v některých zemích vygenerovaly dva základní horizontální směry gerontologie, a to psychologický a sociálně - politický, potažmo sociologický. Dosavadní studie ukazují, že v rámci stáří a stárnutí, celkově pak v postavení seniorů, existují velké sociální diference. Česká společnost se začíná zabývat problematikou seniorů teprve až v osmdesátých letech dvacátého století. Postupně se opouští koncepce vyhraněného zájmu o dětskou populaci a objevuje se zájem o seniorskou populaci. Problémem není skutečnost, že se prodlužuje lidský věk, ale prodlužuje se lidský život v postproduktivním věku. Z toho vychází další hodnocení, závěry a premisy vědeckého výzkumu, neboť vzniká nový sociální problém stárnutí populace.²³ Vědecká veřejnost tedy řeší problémy seniorů, jejich aktivního života, socializace v postmoderní společnosti a mnohdy se uvádí jakýsi globální přístup, že gerontologie poskytuje mnohým vědním oborům, někdy nazývaných gerontodisciplínami, které jsou de facto kombinací tvrdých a měkkých věd. Nabízejí solidní metodologické základy a soubory validních informací o seniorech, o stárnutí a stáří, o kvalitě života apod., ale také o problémech, které zajímají samé seniory, o vztahu společnosti k této sociální skupině apod. Gerontologie je často označována jako disciplína multidisciplinární či interdisciplinární.

²⁰ Határ, P. c. d. s. 15.

²¹ Hegyi, L. uskutečnil mnohé z projektů v rámci činnosti Výzkumného ústavu gerontologickém v Malackách. pozn. autor.

²² Srov. Pacovský V., Heřmanovská, H. Gerontologie. Praha:Avicenum, 1981. též Határ, P. c. d. s. 16.

²³ Srov. Mühlpachrch, P., Bargeł, M. ml. c. d. s 5-6.

Vzhledem k tomu, že se gerontologie formuje v téměř identickém prostředí jako pedagogika nebo její specifická část gerontopedagogika, lze identifikovat společné symptomy a problémy, s kterými se musí vypořádat. Jako každý multidisciplinární vědní obor, i gerontologie je nucena reagovat na dialektickou jednotu diferencí, specializace a integrace současných, nejen společenských věd. Jak uvádí P. Mühlpachr, který otvírá otázku vztahu multidisciplinarity a interdisciplinarit: „v označení multidisciplinárnost je v jádru slovo multi /z lat./ znamenající mnoho, tedy jde o mnoho disciplinárnost /stejný synonymický význam má méně použitelnosti než slovo polydisciplinárnost. Z významu slova vyplývá, že jde o přiřazení několika věd. Multidisciplinárni řešení směřuje jinou cestou k produktivnímu řešení, a dále uvádí stejný autor - vede spíše než multidisciplinárnost, interdisciplinarita.²⁴ V označení multidisciplinárnosti je v jádru slovo multi z lat. - mnoho, tedy multidisciplinárnost. Jedná se o přiřazení v řadě, kdežto interdisciplinarita znamená mezi, uvnitř, což je otázka vnitřního vztahu, tj. vzájemného vztahu a možnost interakce v interdisciplinárním spojení věd. Interdisciplinárni působení vede k tomu, že se vědecké poznání se nezabývá problematikou zevnitř, tak jak již naznačuje samotný pojem inter, jenž je překládán jako uvnitř nebo mezi. Interdisciplinarita je jakési zvnitřnění vztahu a sledování dané problematiky uvnitř, tedy vnitřní souvislosti pedagogické, medicínské, psychologické, somatické, sociální, právní, etické apod. Interdisciplinárni pojetí věd, tedy vychází ze vzájemného metodologického ovlivňování, hledání holistického přístupu a rozšíření poznatků gerontologie. Lze tedy konstatovat, že multidisciplinarita a interdisciplinárnost se navzájem nevylučují, ba naopak se doplňují. Dominantní zásadou v tomto interdisciplinárním přístupu je vymezení bazálních vztahů, kterými se zabývá příslušná věda, na kterou se zaměřuje předmět vědeckého poznávání a bádání, ale která sleduje danou problematiku, v tomto případě stáří, stárnutí a s ním související vědy, ale je holistická celostní, komplexní a tou se gerontologie jeví.²⁵

Interdisciplinarita se v gerontologii formovala postupně, a to jako metodologický princip založený na uplatňování interakce na rozdíl od pouhého přiřazování získaných poznatků, termínů z rozdílných vědních oborů jako je např. psychologie, sociologie, medicína, filozofie, pedagogika apod., a to v interaktivních vztazích a v interaktivním poměru.

²⁴ Srov. Mühlpachr, P. Sociopatologie, Brno: MU, 2008, ISBN 978-80-210-4550-7

²⁵ Metodologické přístupy z pohledu interdisciplinarit akcentují mnozí odborníci např. z oboru sociální pedagogiky např. P. Mühlpachr, B. Kraus apod. pozn. autor.

Interdisciplinární pojetí gnozeologie tak umožňuje definovat plastičtější teoretická východiska, která napomáhají při řešení praktických otázek gerontologie. Gnozeologicky se pak můžeme opírat o teorii systému.²⁶ Nebo současné pojetí systémů, které se zabývá systémy v jednotlivých propojeních a souvislostech, může hovořit o různých determinantech, které proces stárnutí a stáří ovlivňují. Cílem gerontologie a předmětem poznání díky interdisciplinárnímu metodologickému přístupu je definovat a prozkoumat sociální vztahy, ale i psychiku jedince ve vzájemně se ovlivňujících souvislostech a v propojení, její dynamickou celistvost a dialektické propojení jednotlivých složek.

Systémový přístup ke gerontologii pak umožňuje vnímat jednotlivé vztahy v jejich vzájemné propojenosti a uspořádanosti. Projevuje se tak vztah jednotlivých částí a celku, ale poznání jevů, kterými se gerontologie zabývá, se dostává do kvalitativně vyšší gnozeologické úrovně, neboť již zkoumá podstatu předmětu gerontologie přes strukturu a uspořádanost struktur v jejich funkčních vztazích.

Přikláním se ke koncepci interdisciplinarity gerontologie, jejichž výsledkem je systémový, holistický přístup k předmětu zkoumání gerontologie. Holistický přístup se stále více uplatňuje v současných společenských vědách, a také gerontologie tento metodologický přístup uznává a akcentuje. V současném globalizovaném světě je to jediná varianta, která umožňuje se v její složitosti orientovat a hledat nová řešení.²⁷

Holistický přístup se v současném světě uplatňuje i v gerontologii a zkoumání jejich problémů, ty jsou jednak globální – např. demografické údaje o celkovém stárnutí populace, tak lokální např. odlišnosti v Evropě a Severní Americe, Číně, Japonsku atd. Zdůraznění vzájemné propojenosti různých systémů, zohledňování jejich vzájemné souvislosti v prostoru a čase, princip rovnocennosti jednotlivých faktorů osobnosti, jeho schopností, respektování jedinečnosti a neopakovatelnosti člověka jako lidské bytosti je velmi důležité a umožňuje nové hlubší, ale zároveň syntetičtější přístupy ke sledované problematice.

²⁶ Za zakladatele je považován L. von Bertalanffy.

²⁷ Nemalelou roli v tomto směru, jak uvádí synergetický přístup hraje chaos a neřízenost, tzv. synergetický paradox. Srov. Mühlhpaehr, P. Sociopatologie. Brno: MU, 2008, ISBN 978-80-210-4550-7, s. 15-17.

1.3 Sénium z pohledu biodromální psychologie

V této kapitole se budu zabývat jednak problematikou a vymezením terminologie, ale také předmětem biodromální psychologie, která v holistickém pojetí hraje nezastupitelnou roli v sociální gerontologii a sociální pedagogice. V případě předkládané diplomové práce je ovšem nutné konstatovat, že jsou v ní použity pojmy a terminologie z různých odborných zaměření sociální psychologie, sociální pedagogiky, filozofie, sociální gerontologie, sociopatologie atd. Tomu odpovídá různost a pestrost terminologie. Terminologie je vymezena bazálně a do té míry, jak si vyžaduje zadání diplomové práce *Analyza dráhy života seniorů*. Každá odborná práce vychází na chápání pojmů v kontextu historismu a prostředí, neboť i terminologie se vyvíjí a dotváří se. Pojmy jako společenské fenomény se mění v prostoru a čase a jak uvádí O. Zápotočná: „v istej kultúre a v istom čase existujú paralela ne viaceré „konštrukcie“ či chápania pojmov, ktoré sú v jazyku označované totožnými výrazmi/ slovami/ bez toho, aby o sebe vzájomne vedeli, resp. Boli by jednotlivými spoločenskými skupinami rovnaku akceptované, ich rozdielnosť a prípadná rozporuplnosť upne či rovnako uvedomované“²⁸ Slovník cizích slov vysvětluje senium jako fyziologické stáří.²⁹ V. Příhoda senium zařazuje do životního stádia mezi 60-75 rokem, ve stejném období hovoří např. D. J. Levinson o přechodné fázi, tranzitu do pozdní dospělosti...³⁰ Stáří a jeho různé formy či druhy jsou pak výsledkem určitého procesu individua v jeho jedinečnosti uskutečněném v určitém prostoru a čase.

Předmětem biodromální psychologie – celoživotní vývojové psychologie /řecky bios – život, vztah k životu, dromos – cesta, psyché – duše, vědomí, mysl, psychologie – věda o zákonitostech psychických jevů/ .

M. Machalová, která přistupuje k biodromální psychologii v kontextu sociální pedagogiky, sociální práce a pomáhajících profesí mimo jiné uvádí: „biodromální psychologie poskytuje poznatky, metodologické postupy, sposoby identifikovania a chápania jako aj vysvětľovania psychických javov v priebehu celoživotného vývinu, učenia sa a rozvoja

²⁸ Zápotočná, O. Kultúrna gramotnosť v sociálnopsychologických svislotech. Bratislava: Album, 2004. s. 17.

²⁹ In www.slovník.cizích.slov, dne 28.7.2013.

³⁰ In M. Machalová c. d. 92., dále Koščo a kol. Poradenská psychologia. Bratislava: SPN, 1987. s. 58-59

človeka. Tieto poznatky môžu byť prínosom pre interdisciplinárne portfolio teoretického zázemia i praktickém činnosti pomáhajúcich profesií.³¹

V biodromální psychologii jako aplikované vědě jsou využívány poznatky ze všeobecné psychologie, ze sociální psychologie, z vývojové psychologie apod. Biodromální psychologie jako aplikovaná psychologická disciplína sleduje cíl, jak rozvinout a realizovat psychický potenciál každého jednotlivce, jak se vyvíjí lidská psychika v jednotlivých stádiích jeho života, jaké jsou pro různá období příznačné symptomy a životní úlohy.

Biodromální psychologie řeší vztahové otázky ontogenetického a fylogenetického vývoje, vztah člověka jako individuality a lidstva apod. M. Machalové pak hovoří v kontextu sociální práce a úlohy biodromální psychologie o životní cestě, nebo spíše i o časové ose, od počátku bytí či existence člověka jako druhu a jako individua, o kolektivní a individuální paměti.³² Biodromální vývoj zdůrazňuje mnoho veličin, které si jedinec neuvědomuje, nebo jej ani nevnímá – čas – minulost, přítomnost, budoucnost, bytí – historické, společenské, individuální, člověk stránka biologická, sociální, psychická. Biodromální ukotvení člověka pak umožňuje sledovat, zkoumat životní cestu každého člověka v širších souvislostech včetně synergických, hledat pro něj také individuální řešení. Definovat individuální specifika životní cesty, ale také generalizovat obecné znaky typické pro určitý prostor, čas, skupinu lidí.³³ Biodromální koncepce tak postupně překonává tradiční přístup k ontogenezi lidské psychiky, k ontogenezi lidského vývoje. Biodromální psychologie zkoumá v každém období rozvoj v evolučním směru jako rozvoj těla a psychiky, a to v jeho celistvosti. Gnozeologická kritéria pak hovoří o dimenzi lidského bytí v podmínkách životního prostředí, a to implicitně i prostředí sociální a jeho somatické stránky.

Předmětem zájmu a vědeckého zkoumání klasické vývojové psychologie byl většinou psychický vývoj jedince v dětství, v pubertě, a adolescenci. Přičemž dětství bylo interpretováno evolučně, dospělý věk a stáří pak vzestupem – involucí. Výše uvedený přístup k vývoji lidské psychiky pak vyvolává zájem jen o určité fáze života, a vede k opomíjení právě období seniorského věku a stáří a stárnutí jako určitá, dokonce se hovoří

³¹ Machalová, M. Biodromální psychologie pro pomáhající profesie, Brno IMS: Bonny Press, s. 10. ISBN 978-80-87182-10-9.

³² Machalová, M. c. d. s. 54-55.

³³ M. Machalová pak hovoří o biodromální analýze a biodromální syntéze. Srov. Machalová, M. c. d.

o neměnných nezvratných stádiích, které se jeví pro předmět vědeckého zájmu nezajímavá. Tento přístup se ovšem díky všeobecnému stárnutí populace a prodlužování délky středního věku v minulém a současném století podstatně mění, témata spojená se stářím a stárnutím se stala postupně vyhledávaná a zajímavá. Nelze opomenout jednoho z prvních badatelů, který se problematikou stárnutí a stáří zabýval, byl již mimo jiné J. A. Komenský ve svém díle Vševýchova.³⁴

Biodromální pojetí vývojové psychologie vychází z holistického celostního přístupu k vývoji člověka, a to v individuálním životním příběhu či životní dráze. Jednotlivé fáze života jsou chápány a zkoumány individuálně v kontextu vývoje jedince jeho individuality, v kontextu jeho životní dráhy. Jednotlivá stadia vývoje nejsou chápána izolovaně, ale jako vzájemně se podmiňující neustále se měnící dialektický celek.

Biodromální koncepce vývoje akcentuje skutečnost, že se na jedné straně projevuje určitá stálost a relativní trvanlivost jevů, na druhé straně, že je vše v pohybu a vývoji, na což musí jedinec reagovat, a tak se přizpůsobuje vývoji. Upadnutí do rutiny a stereotypu je brzdou psychického vývoje, stejně tak jako neustálé změny, které mohou vyvolat poruchy psychického vývoje. Vyváženost těchto procesů vede pak k harmonickému rozvoji jedince v každé fázi jeho života.

Koncepce biodromální psychologie chápe vývojové změny zároveň jako změny rozvojové, a ty jsou výsledkem zejména osobní aktivity jedince a také jeho činnosti, která může být adaptivní nebo neadaptivní. Z pohledu biodromální psychologie je pak považována za podstatné, že většiny zásadních změn pro reorganizaci života, organizaci změn dochází v dospělosti, v seniorském věku a ve věku stáří. Pro edukaci, zejména sociální pedagogiku a sociální gerontologii se jedná o zásadní informaci. Mimo jiné se jedná o jeden z předpokladů vzdělávající se společnosti, celoživotně se vzdělávající společnosti.

Biodromální psychologie rozlišuje vývoj a rozvoj jedince. U člověka je pak jeho vývoj charakterizován zejména biologickými a psychickými změnami v důsledku růstu a zrání organismu, snahou biologické adaptace. Rozvoj člověka, je pak vnímán jako uskutečňování určitých kvalit vlastního života jeho spoluutváření hledání vlastní identity uskutečňované prostřednictvím rozmanitých životních činností a různých životních rolí člověka – rodiče, manžela, občana, pracovníka apod. Biodromální psychologie tak vychází

³⁴ M. Machalová dokonce hovoří, že dílo Vševýchova je možné považovat za jeden z prvních zdrojů koncepce biodromálního celoživotního vývoje. srov. c. d. s. 57.

z toho, že není možné sledovat vývojové změny člověka bez přihlídnutí k jeho životní cestě. Tím se podstatně snižuje význam jednotlivých vývojových stádií lidské psychiky a je zdůrazňována důležitost každé části životní dráhy jednotlivce. Každá část života má své priority, svoji roli a opodstatnění ve vývoji člověka. Biodromální psychologie vypouští defetistické komentáře hodnotící stáří a stárnutí, hledá jeho význam a možnosti, ale také roli v životě jednotlivce. Tento přístup nezdůrazňuje strukturu osobnosti, ale vývoj struktury osobnosti ve společenském a psychologickém kontextu.

Období dospělosti se vyznačuje v tomto ohledu razantnějšími změnami než období dětství a dospívání, proces individualizace a vlastního rozvoje, diferenciací každého z nás je čitelnější a markantnější. K jeho změnám také dochází rychleji a projevují se větší kvalitativní změny. Individualizace člověka vede k tomu, že jedinec se během svojí životní dráhy začíná stabilizovat ve svojí jednotě, integritě a zejména jedinečnosti. Osobnost je utvářena progresivně, v životním prostoru a čase, vedená snahou přizpůsobit se vnějším podmínkám, uspokojit svoje potřeby, zachovat určitou homeostázi. Vývoj je logicky provázen i regresí, která, pokud není jedincem kontrolována, může vést a vede k destrukci osobnosti, a to v každém stádiu jeho životní dráhy.

Podmínky pro pochopení biodromálního vývoje konkrétního člověka je spojeno s poznáním jeho konkrétní životní cesty a vlastní osobní historie. Životní cesta je též označována jako kontinuum života jednotlivce. Obsahuje životní poznání jednotlivce jeho jedinečnosti, originalitě a kontinuitě. Autor D. J. Levinson životní cestu spojuje s vlastním já jednotlivce a s vnějšími vlivy, s formováním jedince.³⁵ Životní cesta je individuální a subjektivně prožívaný životní prostor, v určitém historickém kontextu, společenské realitě, psychologické atmosféře.

Zejména slovenští psychologové se zabývají životní cestou, kterou poprvé definoval Koščo, a to v souvislosti s biodromální koncepcí životní dráhy člověka, kdy hovoří o životní cestě, kterou vnímá jako „na ceste jsou setkánia loučení, bloudění a návraty, nebezpečné križovatky, brody a průsmyky...“³⁶

³⁵ In. Machalová, M. c. d. s. 63.

³⁶ Řičan, P. Cesta životem. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-829-5.

Nedílnou součástí vymezení pojmu senium je začlenění v rámci biodromální psychologie do vývojové škály, které u jednotlivých škol, psychologických směrů.³⁷

V široké škále různých periodizací nacházíme i biodromální, kterou poprvé sestavuje Ch. Bühlerová, která zvolila následující kritéria:

- Popis a rozbor jednání člověka na základě objektivních údajů
- Popis zážitků
- Popis výkonu a díla člověka

Za rozhodující kritérium se často považuje pracovní činnost člověka, a jak uvádí V. Příhoda, jedná se však o výlučně sociální třídění. Ten svou syntézou vytvořil zajímavou a plastičtější periodizaci, jež považuje za „jednotu biologického růstu, sociálního zaměření i psychického odrazu celkového vyrovnání se s životními situacemi. Období dospělosti rozdělil na základě svého syntetického přístupu na:

- Životní stabilizace a vyvrcholení /30-45 let/
- Začínající involuce ve středním věku (od 45 do 60 roků)
- Stárnutí a období senia, které se dále dělí na:
 - Stáří Od 60 do 75
 - Kmetství od 75 do 100 let³⁸

Za zásadní vývojové úlohy či role, na které se musí jedinec individuálně připravit. Období senia charakterizuje jako hledání svojí identity, hledání hlubokých vzájemných vztahů k jiným lidem, akceptování různých somatických změn. Postproduktivní věk znamená též flexibilně přebírat nové sociální role a sociální situace, ale taktéž nést vlastní odpovědnost za svoje jednání a činy.³⁹ Aktivní a pozitivní přístup ke každodenní individuální a společenské realitě, v které člověk prožívá jenom další část své životní dráhy, která přináší svou jedinečnost a neopakovatelnost.

³⁷ V souvislosti s touto problematikou bývají zpravidla citováni autoři D. E. Super, V. Příhoda, D. J. Levinson, S. Froud, E. H. Erokson. pozn. autorky diplomové práce.

³⁸ Srov. Příhoda, V. Ontogeneze lidské psychiky I-IV. Praha: SPN, 1967.

³⁹ Večeřa, M. Sociální stát. Východiska a přístupy. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 91-92.

1.4 Právní dimenze seniorského věku

Obsahem této kapitoly, je alespoň základní demonstrativní výčet legislativních garancí postavení a práv senioru v českém právním prostředí. Jsem si vědoma skutečnosti, že práce je zaměřena na sociální dimenzi dráhy života seniorů, bez právního ukotvení základních zásad, které se vztahují k postavení a životu seniorů v současné společenské realitě, bychom se dopustili určitého zjednodušení a nesystematičnosti při analýze sledovaného tématu. Vycházíme z deskripce nezbytné, nikoliv vyčerpávající, což není cílem této práce. Při vymezování odvětví českého právního řádu, které se explicitně problematiky seniorů, stárnutí, starobního důchodu dotýkají, je mimořádně obtížné. Vzhledem k tématu práce a jejímu rozsahu a zaměření nelze provádět podrobnou a vyčerpávající interpretaci jednotlivých právních titulů a institutů. Středem mého zájmu proto budou otázky lidskoprávní a teoretickoprávní – a to otázky lidské důstojnosti, práva na důstojné stáří apod., které ovlivňují nejen dráhu života současného seniora, ale také determinují jeho právní postavení a ukotvení v naší společnosti. Stěžejní právní předpisy, které se týkají materiálních a sociálních otázek seniorského věku, a jak je uvedeno v akčním programu:

Harmonický a ekonomicky vyvážený rozvoj společnosti vyžaduje monitorovat a korigovat mezi sociálními, ekonomickými, demografickými a ekologickými faktory. V ekonomice je nutné zachovat udržitelný rozvoj, nikoliv jen konzumní společnost, zisk a nikoliv hodnoty. Vlády jednotlivých zemí jsou povinny reflektovat demografické změny. Vlády musí podporovat veškeré občanské, dobrovolnické iniciativy, které vedou ke zlepšení kvality života senioru, zejména pak těch, kteří jsou mimořádně zranitelní, ať již jsou sociálně nebo tělesně znevýhodněni. Všestrannou podporu si zaslouhují také společné otázky a problémy, které řeší jak staří, tak mladí obyvatelé – zdravotnictví, výživa, bydlení, sociální péče, sociální zabezpečení, vzdělání, zaměstnanost, ekologické problémy. Nové paradigma věd, které se prosazuje v kontextu ekonomické, ale i společenské krize 20. století, vyhlášení roku 1982 OSN za Rok starého člověka mezi námi a též první světové setkání o stárnutí ve Vídni, následné přijetí dokumentu – Mezinárodní akční plán o stárnutí, vyvolal široký a hluboký zájem odborné veřejnosti a následně se promítl do národních legislativních ustanovení. Zásadní tlak pak přináší Evropská unie – rok 1993 – Evropský rok starších lidí a solidarity mezi generacemi, Mezinárodní akční plán o stárnutí 2002 v Madrid, schválený OSN jako rezoluce 37/51 z roku 1982 a vyhlášení 1. října za Mezinárodní den starých lidí

/rezoluce 45/160/.⁴⁰ OSN tak v 90 letech započala systematický program péče o seniory a vyzývala k tomu všechny členské státy OSN. Za zásadní lze považovat vymezení principů OSN ve vztahu ke starým lidem:

- Nezávislost
- Účast /participace/
- Péče
- Seberealizace
- Důstojnost⁴¹

OSN, Světová zdravotnická organizace, EU začali přijímat různá další opatření ke zlepšení života seniorů, pozornost se začíná zaměřovat na celoživotní vzdělávání, na mezigenerační vztahy, na stárnutí populace a aktivní život ve stáří.

Česká republika nezůstala v tomto směru stranou a přistoupila k mnohým legislativním změnám, v nichž akceptovala a zapracovala implicitně mnohá mezinárodní kritéria a priority zakomponovala do vnitrostátních právních předpisů. Z uznávaných mezinárodních priorit se výše uvedené legislativní dokumenty zaměřily na důslednou integraci senioru do společnosti, zejména pak v oblasti pracovně – právní, prevence segregace, podpora mezigenerační tolerance s vyloučením ageismu, důrazu na kvalitu života ve stáří.

Základ globálního řešení stárnutí a seniorů v evropské populaci představuje Evropská charta práv a svobod starých lidí umístěných v domovech. Je označována jako charta, což potvrzuje její význam a všeobecnou závaznost. Charta vymezuje také svoje poslání a hlavní cíle. Za prioritu označuje zlepšení života všech Evropanů a následně pak definovat jednotnou a demokratickou evropskou gerontologickou politiku. Hovoří se v ní o evropské komunitě starých lidí, kteří žijí nebo pracují v Evropě. Snahou je jednotný efektivní přístup k sociálním službám, flexibilita jejich financování, adresnost dávek, respektování lidských práv u seniorů.

⁴⁰ Slaví se od 1.10.1990, a to i v ČR, konají se různé akce pro seniory, mezigenerační setkání, vystoupení seniorských umělců apod. pozn. autorky.

⁴¹ Rezoluce 46/91 OSN, následovaly další např. 47/86 . in.Turcisová, D. a kol. Sluchové postihnutí vo vyššom veku. Nitra: Effeta 2002. ISBN 80-969113-8-4.

Právní rámec péče o staré lidi a seniory je však dán také zákonem č. 2/1993 Sb. v platném znění, což je Listina základních práv a svobod, která spojuje stáří a kvalitu života ve stáří s pojmem důstojné stáří. Již článek 1 LZPS hovoří o tom, že lidé jsou svobodní a rovni v důstojnosti a v právech, dále se dočteme, že každý má právo na zachování lidské důstojnosti, každý má právo na důstojné stáří, kde je jeho konkretizací mimo jiné zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění, v kterém se mimo jiné uvádí: „Rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob. ... Sociální služby musí být poskytovány v zájmu osob a v náležitě kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod člověka.“⁴² Lidská práva se tak stávají součástí legislativních opatření, které se týkají jednotlivých oblastí života seniorů. Jsou garantována existencí právního státu a jeho konstituce. V současné globální společnosti se pak legislativní opatření cílené na starší spoluobčany stávají součástí mezinárodních dokumentů, ty pak hovoří o katalogu lidských práv a svobod, které mají nadnárodní charakter. Pouhá deklarace lidských práv však ještě nezajišťuje jejich uskutečňování. K tomu vytváří stát systém právních záruk, jež umožňují fungování celého právního mechanismu. Právní teorie pak hovoří o právních a mimoprávních zárukách ochrany základních lidských práv. Prvořadou rolí v tomto směru hraje dodržování zákonnosti - legality, kontroly uplatňování dalších prostředků vnitrostátní kontroly, dozoru apod. Kontroly ústředních státních orgánů, veřejné kontroly, medializací některých kauz. Pokud hovoříme o legislativním stavu *de lege lata*, vychází naše vnitrostátní předpisy mimo ze zásadního evropského dokumentu – Evropské sociální charty⁴³, ta garantuje kodex práv, někdy označovaných jako sociální práva. Dále pak dodatečný protokol k Evropské sociální chartě z roku 1988, v kterém je čtvrtý článek věnován právům starých občanů, na sociální ochranu. A právě v souladu s tímto článkem jsou smluvní státy povinny přijímat opatření, která zejména vytvářejí předpoklady pro důstojné stáří. Postavení seniorů má tedy svou silnou legislativní dimenzi, která vychází z výše uvedených dokumentů a opírá se dále o úctu, autonomii a participaci seniora. Právní řád pak dále mimo výše uvedené základní mezinárodní právní dokumenty garantuje a chrání práva seniorů napříč jednotlivými právními odvětvími. Jak již bylo konstatováno, právní rámec vytváří ústavní právo s garancí zákonnosti a konstitucionalismu. Dominantní postavení pak zaujímá občanské právo, a to zejména pak občanský zákoník, nejenom stávající, ale i nová velká kodifikace

⁴² Srov. Zák. č. 2/1993 v platném znění.

⁴³ Připravovaná v roce 1961, ratifikovaná 1965.

v podobě občanského zákoníku. Rozsáhlá oblast občanského práva hmotného pak nabízí škálu právních institutů, které dopadají, ovlivňují a vymezují život každého občana. Občanské právo jako právo soukromé vychází z rovnosti subjektů a vedle autonomie vůle, která se stává základní zásadou při jednání subjektů práva se v něm razantně, někdy až katastroficky projevuje stará římská zásada *vigilantibus iura skripta sunt*.⁴⁴ Nejmarkantněji se projevuje v závazkových vztazích, při ochraně spotřebitele, v sousedském právu, v zajištění závazkových vztahů poskytnutím zástavy, ochraně všeobecného osobnostního práva, v rámci ochrany osobnosti či ručení. Citlivou otázkou je zbavení způsobilosti k právním úkonům, která bývá u seniorů uplatňována v souvislosti s demencí, či jinou chorobou spojenou se stářím, a která může seniora zbavit práv jako subjektu práva. Jednání prostřednictvím opatrovníka mnohdy zbavuje jedince jeho lidské důstojnosti a právě té autonomie vůle. Nový občanský zákoník některými ustanoveními právě na tuto skutečnost, snad i anomalitu reaguje. Posílena bude také možnost ochránit majetek rodičů v případě patologie v rodině – gamblerství, domácí násilí na seniorech apod., a to v podobě vydědění, posílena bude také způsobilost k právním úkonům a zejména posíleno institutu svéprávnosti. K omezení svéprávnosti lze přistoupit jen v zájmu člověka, jehož se týká, po jeho zhlédnutí a s plným uznáváním jeho práv a jeho osobní jedinečnosti. Omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by jinak závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření.⁴⁵ Další ustanovení pak uvádí, že člověka nelze zbavit svéprávnosti a samostatně jednat ve svých běžných záležitostech každodenního života.⁴⁶

Specifické postavení zaujímají senioři v rodinném právu, které se stává od účinnosti nové kodifikace občanského práva jeho součástí. Jsou v něm posílena práva rodičů, tj. potencionálních seniorů mimo jiné také tím, že je zde vyživovací povinnost dětí vůči rodičům. V praxi se ovšem této možnosti příliš nevyužívá a vnímána jako selhání rodinné výchovy. V souvislosti se snížením životní úrovně u rodičů – seniorů v souvislosti s nízkým důchodem nebo se zvýšením nákladů na léky a léčení hledají senioři – rodiče podporu spíše v rámci sociálního zabezpečení či dávky v hmotné nouzi, nebo v různých příspěvcích, místo, aby se uplatnil jeden ze základních principů celého systému sociální politiky, a to princip subsidiarity a participace. Zvláště pak, když rodiče mají za určitých zákonných podmínek vyživovací povinnost vůči svým dětem do 26 roku věku a dítě má

⁴⁴ Právo přeje bdělým...neznalost zákona neomlouvá pozn. autorky

⁴⁵ § 55. Zák. č.89/2012 Sb. v platném znění-občanský zákoník

⁴⁶ Srov. tamtéž § 64-65.

zákonný nárok na stejnou životní úroveň jako jeho rodiče. V jiném ustanovení zákona o rodině v souvislosti s výživou se uvádí, že děti, které jsou schopny se samy živit, jsou povinny zajistit svým rodičům slušnou výživu, pokud to rodiče potřebují. Judikáty a některé komentáře k zákonu o rodině vycházejí dispozitivního výkladu tohoto ustanovení, že děti jsou povinny se podílet pouze v případě, že rodiče nemají žádný nebo dostačující zdroj, v případě, že nepracovali, nemají nárok na důchod.⁴⁷ Senioři a jejich právní postavení se speciálně chráněno v pracovním právu, a to v souvislosti s možností ukončení pracovního poměru a s dalšími pracovními vztahy. Z důvodů diskriminace z titulu věku je senior v pracovněprávním vztahu chráněn, nesmí být propuštěn a pracovně znevýhodněn. Se seniorem nelze uzavřít pracovněprávní poměr na dobu určitou. Specifické postavení pak lze zaznamenat v právu sociálního zabezpečení a právu v sociální oblasti, zejména pak v zákonu o sociálních službách, kde je mimo jiné věnována právě abstraktní lidské kategorii – lidské důstojnosti a dokonce se v něm hovoří o základních zásadách. Konkrétně se pak v § 2, odstavec 2 hovoří o lidské důstojnosti, poskytované službu musí zajišťovat lidskou důstojnost, pomoc vyhází z individuálních potřeb jedincem. Není přípustné poškozování či omezování základních lidských práv a základních svobod člověka, v tomto případě seniora.⁴⁸ Současná legislativa se tedy pomyslně vrací k deklaracím minulým a v práci již zmiňovaným. Již I. Kant ve svém díle *Metafyzika mravů* nacházíme řadu úvah o ctnostech a o povinnostech k druhým lidem, kde kromě lásky je na druhém místě úcta k druhým lidem. „Být člověkem znamená samo o sobě důstojnost. Neboť člověk nemůže být nikým použit jako pouhý prostředek, nýbrž musí být vždy použit jako cíl. V tom tkví důstojnost osobnosti, která ho pozdvihuje nad ostatní bytosti.“⁴⁹ Nedílnou součástí právního prostředí je také diskuse o uplatňování antidiskriminačního zákona ve všech jeho dimenzích.

1.5 Životní dráha jako sociálně pedagogická kategorie

Jak již bylo řečeno, každé období v životě člověka má svůj význam, svoje poslání a úlohu, psychologie hovoří o stádiích lidského života a přihlíží při tom k biologickému hledisku – somatopsychický růst a vývoj, dále k psychologickému hledisku – který je dám

⁴⁷ Srov. Zákon o rodině v platném znění.

⁴⁸ Srov. § 2 ods. 2. Zák. č. 108/2006 Sb. v platném znění.

⁴⁹ Störig, c. d. 308.

sociopsychickým rozvojem a vývojem a kritérium sociálního a kulturního rozvoje jednotlivce, jež představuje sociální hledisko. Věk, původně numerické vyjádření, biologická kategorie, si postupně ve společenském kontextu získala silný sociální význam, který determinuje mnohá naše rozhodnutí, ale i sociální roli ve společnosti. Věk je důležitou sociální normou, vymezující konkrétní sociální pozici.

Pokud byla v předchozích kapitolách rozebírána životní dráha, či životní cesta⁵⁰, bylo označováno kritérium sociopsychické. Životní cesta, či životní dráha, životní stádia, fáze lidského života. Vždy představuje určitý časový úsek v životě individua, je spojen s kvalitativními a kvantitativními změnami, které jsou jak progresivní, tak mohou mít i regresivní charakter. Koncepce této práce pak vychází z životní dráhy seniora, což lze označit jako časový úsek individuálně určený, jež vymezuje počátek stáří, senium podle V. Příhody, Mühlpachr hovoří o pozdní fázi ontogeneze, součástí přirozeného průběhu života, která je důsledkem nejen involučních procesů které ovlivňují a modifikují další faktory – choroby, životní způsob, životní podmínky, genetické dispozice, ale také sociální změny – ztráta životního partnera, ukončení pracovní aktivity, osamostatnění dětí, hledání nových rolí apod.⁵¹ Názory na stárnutí nejsou jednotné, jejich vymezení taktéž. Stáří je výsledkem stárnutí a odborná literatura hovoří o procesu, který začíná kolem mezi čtyřicátým a padesátým rokem jedince, je silně individuální a závisí na mnoha okolnostech, včetně prostředí. Haškovcová se kloní k definici Světové zdravotnické organizace, kde se hovoří o „stařeckém věku neboli senescenci, která je v důsledku poškození fyzických a psychických sil stává manifestní při srovnání s předešlými životními obdobími“⁵², s. 20. Pokud vycházíme z premisy, že stáří je součástí životní dráhy jednotlivce a souvisí s procesem stárnutí, které je implicitně vnímáno jako životní dráha seniora, geronta nebo člověka v dospělém věku, musíme zmínit základní teoretická východiska:

- Biologické stáří je hypotetické označení konkrétní míry involučních změn (atrofie, pokles funkční zdatnosti, změny regulačních a adaptačních mechanismů), obvykle těsně propojených se změnami způsobenými těmi chorobami, které se vyskytují s vysokou frekvencí převážně ve vyšším věku (např. arteroskleróza).⁵³ Biologické stáří je pojem

⁵⁰ Blíže viz kap. Senium z pohledu biodromálního pojetí.

⁵¹ Srov. P. Mühlpachr, c. d. /2011, s. 13/

⁵² Haškovcová, H. Fenomén stáří. Praha: 2010.

⁵³ Mühlpachr, P., Bargel, M, ml. Senioři z pohledu sociální pedagogiky. Brno: IMS, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5. s. 13.

částečně vágní, neboť zde chybí jasná objektivizace zjevných skutečností, a to, že lidé stejného kalendářního věku se od sebe významně odlišují mírou involučních změn, funkční zdatnosti a např. entuziasmem. Určit biologické stáří, které se liší od věku daného momentem narození, není relevantní a stanovení biologického stáří se nepoužívá.

- Kalendářní (chronologické) stáří je vymezeno dosažením určitého, arbitráně stanoveného věku, od něhož se empiricky obvykle nápadněji projevují evoluční změny.⁵⁴ „Kalendářní věk“ je relativní ukazatel, který umožňuje jednoduchá srovnání, je také snadno prokazatelný na základě jiných dat.⁵⁵ Od 60. let minulého století se dodržují na základě doporučení expertů Světové zdravotnické organizace periodizaci lidského života v patnáctiletých intervalech. Za hranici stáří byl podle této metodologie označen věk 60 let. Následující demografický vývoj, zejména ve vyspělých zemích, vedl k přehodnocení hranice k věku 65 let. Problematickým se jeví nejenom vymezení počátku stáří, ale i periodizace kalendářního stáří. Většinou určit určité mezníky, pro dráhu života důležité, leč individuálně vymezené, které nelze generalizovat. Periodizace např. nepřihlíží ke zvláštnostem etnickým generovým – rozdíl mezi muži a ženami, demografickým apod., ale umožňuje alespoň vymezení základních charakteristik potřeb seniorů, rizik, úskalí, napomáhá k vyvrácení některých mýtů o stáří, stárnutí a seniorech. Kalendářní věk dle Světové zdravotnické organizace:

- věk 15-29 roků – pospubescence a mecitma
- věk 30-44 roků – adultium
- věk 45-59 roků – interevium, střední věk
- věk 60-74 roků – senescence, počínající, časné stáří
- věk 75-89 roků – kmetství, senium, vlastní stáří
- věk 90 a více roků patriarcharium, dlouhověkost.⁵⁶

Někteří autoři se ovšem přiklánějí k jinému členění a hovoří o:

- věk 65-74 roků – mladí senioři (adaptace na odchod do starobního důchodu, úplné penzionování, rozvíjí se užívání volného času, možnosti plné seberealizace)

⁵⁴ Srov. Mühlpachr, P. c. d. s. 15.

⁵⁵ Např. rodný list, demografické údaje. Čím více seniorů v populaci, tím vyšší stáří.

⁵⁶ Srov. Mühlpachr, P. c. d. s. 15 též. Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: MU, 2004. Též Příhoda, V. c. d.

- věk 75-84 – staří senioři (změna funkční zdatnosti, potřeba geriatrické a medicínské problematika, specifický průběh některých chorob)
- věk 95 a více roků – velmi staří senioři (sledování soběstačnosti a zabezpečení).⁵⁷

Pro komparaci uvádíme ještě další členění, již méně využívané:

- věk 60-74 senescence – počínají časné stáří
- věk 75-89 roků – kmetství, senium vlastní stáří
- věk 90 a více roků – patriarchum, dlouhověkost.

Z výše uvedeného vyplývá, že skutečným mezníkem stáří je věk 75 let, který již bývá spojován s podstatnými involučními změnami fyzického a psychického charakteru. Haškovcová spojuje rané stáří s mladými seniory, teprve od roku 75 lze mluvit o skutečném stáří.⁵⁸ P. Mühlpachr pak hovoří o uzlovém on togenetickém bodě, kritické periodě.⁵⁹ Pokud je předmětem zájmu zkoumání životní dráhy seniora, pak je nutné akcentovat, dle mého názoru dva mezníky 65 rok věku a 75 rok věku. Toto mezidobí je pro senium důležité a typické, vědecky zajímavé, a proto je předmětem zájmu mnoho odborníků.

Sociální stáří vychází ze sociální reality, ze změny sociálních rolí, většinou odchod do starobního důchodu tedy pensionování. Sociální stáří vychází z určitého věku, který nastavuje konkrétní sociální realita – příslušná společnost. Sociální stáří mimo jiné reflektuje věkovou strukturu konkrétní společnosti, je dán systém věkových norem, zásadní jsou též sociální souvislosti dané kohortní příslušností, které limitují, zásadně ovlivňují život nejen seniorů, ale každého člověka – získání zletilosti, nárok na různé společenské benefity, odchod do důchodu, jiný právní status apod. Věk jako určitá kategorie se používá také v byznysu, marketingu při definování určitých cílových skupin. Věkové struktury definují mimo jiné moderní sociální systémy, soustavu vzdělání. Definice osob ve středním věku, seniorů umožňuje racionální definici různých programů apod.⁶⁰

Sociální stáří umožňuje jiný pohled na periodizaci lidského života v individuální a celostní podobě. V tomto kontextu je také vnímána životní dráha každého jedince jako sociální

⁵⁷ Např. Mühlpachr, P. Příhoda, V., Haškovcová, H. atd.

⁵⁸ Srov. Haškovcová, H. c. d. s. 20-21.

⁵⁹ In Mühlpachr, P. c. d. s. 15.

⁶⁰ Vidovičová, L. Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti. Brno:MU, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6

kategorie a je též používán termín sociální periodizace života, tedy i stáří. Stárnutí a stáří je chápáno jako proces a sociální událost, a to předvídatelného charakteru, neboť plynutí času jako objektivní právní skutečnosti nelze zastavit, není na vůli jednotlivců závislá, lze ji zpomalit, částečně korigovat. Ale plyne všem stejně. O sociálním stáří hovoří mnoho autorů, Stuart Hamilton operuje s pojmem „sociální věk“, který je spojován s chováním přiměřeným věku. Dokonce charakterizuje člověka staršího 60 let jako klidného usedlého, který odešel do důchodu.⁶¹ Ve společnosti převažuje názor, že starý člověk je ten, kdo dosáhl penzijního věku...⁶² Sociální stáří hovoří o sociální periodizaci, která ovšem poměrně zjednodušeně člení lidský život do čtyř period, které též značně zevrubně definují a vymezují životní dráhu seniora. Pro ilustraci uvádíme:

- první věk – předproduktivní – jedná se o dětství a mládí
- druhý věk – produktivní – období dospělosti, založení rodiny, vrchol pracovní aktivity
- třetí věk – postproduktivní – negativní vymezení vyvolává skepsi o tom, že stáří je definitivní, pokles zdatnosti a odpočinku, což mimo jiné vede k diskriminaci a podceňování seniorů. Touto periodizací byla podceňována skutečnost, že konec profesní dráhy není koncem života. Spojování periodizace jenom s užitečností člověka není relevantní. V této fázi života se projevuje plná autonomie rozhodování jedince, může se plně realizovat a být nezávislý.
- čtvrtý věk – bývá často označován jako fáze závislosti na jiných lidech. Plně se ztotožňujeme s názorem, že takové chápání seniora je nedůstojné a je naprosto nepřijatelné z pohledu lidských práv a zejména pak lidské důstojnosti. P. Mühlpachr tento věk na rozdíl např. od Stuart Hamiltona chápe pro seniora jako dehonestující, neboť rozlišuje stupeň závislosti na pomoci druhých. Může existovat zdravé vysoké stáří, plné aktivity.⁶³ Haškovcová pak nazývá nejstarší skupinu very oldold, upozorňuje na možnost častějších zdravotních obtíží a vyšší stupeň nemocnosti. Za daleko větší problém však označuje osamělost a opuštěnost, které jsou dány sociálním prostředím jedince „i uprostřed davu se člověk může cítit osamělý, ačkoliv není opuštěný“⁶⁴.

⁶¹ Stuart Hamilton 1999 c. d.

⁶² Haškovcová, H. c. d. s. 20.

⁶³ P. Mühlpachr, c. d., Stuart Hamilton, c. d. 1999. s. 20-23.

⁶⁴ Haškovcová, H. c. d. s. 154.

Během životní dráhy vstupuje každý člověk do určitých mezilidských vztahů. Odborná literatura hovoří o člověku jako homosociologicus, prostřednictvím socializace vstupuje každodenně do různých společenských vztahů. Během životní dráhy společnost vyžaduje od každého plnění určitých úloh, které hodnotí, a tím hodnotí i člověka. Zároveň každý provádí do určité míry sebereflexi, sebehodnocení, které vede k jeho vnitřní spokojenosti či změně. Nemůže existovat společnost bez člověka a člověk bez společnosti. Proces začleňování jedince do společnosti prostřednictvím socializace. Sociální začlenění ovlivňuje celý náš život, není možné žít bez akceptace sociálních hodnot určité společnosti, vytvořit si komunikační zdroje a sociální skupiny. Věk, jako sociální norma spoludeterminuje životní dráhu a sdílené zkušenosti v určité kohortě. Předmětem zájmu je proces stárnutí a stáří ve vztahu k životní dráze seniora, určité analogie můžeme nacházet v procesu dospívání a dospělosti adolescenti také často do dospělosti nespíchají.⁶⁵

Vidovičová, L. pak hovoří o subjektivním chronologickém pocitovém věku, který je skutečně vyjadřován subjektivním pocitem a odpovědí na otázku: Na kolik let se cítíte? Z výzkumů realizovaných v souvislosti s Projektem „Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti pro českou společnost.“, který byl podporován Grantovou agenturou ČR.⁶⁶ Z jejich výzkumu vyplývá, že lidé, bez ohledu na pohlaví, zda se jedná o muže či ženy uvádějí subjektivní věk v průměru o čtyři roky nižší. Dle dalších studií, pak lze dovodit, že čím vyšší chronologický věk, tím je vyšší odchylka v subjektivním věku. Určité odchylky existují v mládí, kdy nejmladší respondenti, v případě zmiňovaného výzkumu jsou to respondenti 18 letí, kteří se naopak subjektivně cítí v průměru poněkud starší. Zmíněná studie hovoří o tom, že vyšší chronologický věk, je spojován s nižším věkem subjektivním, nelze však díky dalším komponentům a relacím dovodit závěr, že tak činí pouze senioři.⁶⁷ Subjektivní věk, přestože je vnímán v současné postmoderní společnosti jako téměř univerzální, podléhá celé řadě vlivů. Za pozitivní lze označit jeho existenci, která vyjadřuje pocity a subjektivní bohatství, které je pak důležité při zvládnání procesu stárnutí.

⁶⁵ Macek, P. „Kde končí dospívání a kde začíná dospělost? Brno: MU, 2005. in Macek, P., Dalajka, J. Vývoj a utváření osobnosti v sociálním a etnickém kontextu. Brno: MU, 2005. Macek, zde mimo jiné uvádí, že „dospělost je v této etapě života častěji než v minulosti vnímána jako něco spíše definitivního, jako období plné kompromisů, zodpovědnosti, omezených možností a závazků“, s. 217.

⁶⁶ Vidovičová, L. Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti. Brno: MU, 2008, s.80-82. ISBN 978-80-210-4627-6.

⁶⁷ Největší rozdíly mezi chronologickým a subjektivním věkem zaznamenal předmětný výzkum v rozmezí věku respondentů 35-40 let, autorka pak hovoří „o krizi středních let“ srov. Vidovičová, L. c. d. s. 84.

2 DILEMATA AGEISMU V POSTMODERNÍM SVĚTĚ

2.1 Charakteristika ageismu

Globalizovaná společnost, která zdůrazňuje a přináší s sebou některé negativní, či dokonce patologické jevy. Přestože demokratická společnost a k takovým společnostem se řadí i Česká republika, nejen deklarují, ale i uskutečňují katalog základních lidských práv, včetně práva na lidskou důstojnost a rovné zacházení, nacházíme v naší společenské realitě případy diskriminace starých lidí, a to z titulu věku označovaný jako ageismus. Mezi odborníky neexistuje názorová jednota, jak tento složitý, novodobý jev definovat vymezit jeho příčiny, zdroje, hledat proti jeho uplatňování možnosti prevence a pomáhat zasaženým.

Poprvé byl pojem ageismus použit v šedesátých letech minulého století v USA, to při debatě o bytové politice. Použil jej předseda Poradního sboru pro stárnutí distriktu Columbia a pozdějšího ředitele amerického národního institutu pro stárnutí Roberta N. Butlera⁶⁸. Při vysvětlení ageismu Butler zdůrazňuje: “Ageismus můžeme chápat jako proces systematického stereotypizování a diskriminace lidí pro jejich stáří, podobně jako rasismus a sexismus vztahují k barvě pleti a pohlaví. Staří lidé jsou kategorizováni jako senilní, rigidním svým myšlení a způsobech, a staromódní v morálce a dovednostech. Ageismus dovoluje mladším generacím vidět starší lidi jako odlišné od nich samých, a proto jim brání, aby se se staršími lidmi identifikovali jako lidskými bytostmi... Ageismus je manifestován širokým spektrem fenoménů jak na individuální, tak na institucionální úrovni: stereotypy a mýty, otevřené opovržení a averze nebo jednoduše vyhýbání se kontaktu, diskriminační praktiky v bydlení, v zaměstnání a službách všeho druhu, přídomky, kreslené seriály a vtipy. Někdy se ageismus stává účelnou metodou, jakou společnost propaguje pohledy na starší osoby, s cílem setřást část vlastní zodpovědnosti vůči nim. Jindy ageismus slouží jako vysoce osobní objektiv, chránící osoby mladší /obvykle ve středních letech/ – často za vysokou emocionální cenu – před přemýšlením o věcech, kterých se bojí /stárnutí, nemoc, smrt/.”⁶⁹

V pozdějších Butlerových definicích nacházíme větší propracování a posun k předsudkům a diskriminačním tendencím, které se dle něj projevují v rozlišení mezi předsudečnými

⁶⁸ Butler, R. N. Why Survive? Being Old In America. New York: Harper and Row Publishers, In Vidovičová, L. c. d. s. 111.

⁶⁹ Tamtéž.

postoji, diskriminačními praktikami a institucionálními politikami.⁷⁰ Za zajímavou lze považovat definici J. Palmora, který vychází z toho, že ageismus je jakákoliv diskriminace či předsudek proti nebo ve prospěch věkové skupiny. Předsudky proti věkové skupině jsou negativní stereotypy. I když se zde hovoří obecně o věkové skupině, je v diskusi chápán ageismus k vyššímu věku, ke stáří, důchodcům. V minulosti se pak objevovaly nepřesné definice ageismu, jež jej ztotožňovaly např. s mýty o stáří, hovořily o věkové diskriminaci postihující především staré lidi, diskriminaci starobních důchodců, v pracovním právu byl spojován ageismus s ukončováním pracovního poměru v souvislosti s dosažením příslušného důchodového věku a odchodem do důchodu. Ageismus vnímaný jako sociální proces přináší definice Vidovičové “Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné, stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a /nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/ generaci.⁷¹ Jiná definice „chápe ageismus jako sociální proces, skrze který negativní představy a postoje ke starším lidem, založené pouze na charakteristikách stáří /vyššího věku/ samotného, mají za následek diskriminaci“⁷² Ageismus tedy všechny prezentované a popsané definice vnímají jako určitou specifickou a novou formu nerovnosti tedy diskriminace, která ovšem zahrnuje také nesnášenlivost, která může přejít v násilí a agresi. Někdy se také hovoří o tom, že ageismus je kombinací s dalšími formami diskriminace, je též používán termín vícenásobná rizika. Někdy se používá výrok, že termín vícenásobná rizika reflektuje tvrzení, že pro člověka a jeho vstup do života je důležité být svobodný, pohledný, bohatý, ateistický, heterosexuální. Což avizuje potencionální diskriminaci z různých důvodů. Za zajímavé je spojení někdy označovaného jako dvojí standard stárnutí. V něm je reflektováno stárnutí a stáří u mužů a žen, protože ženy jsou vnímány jako staré dříve a stereotypy stárnutí u žen jsou negativnější než u mužů. V poslední době se dokonce hovoří o jakési genderové módě v hnutí za rovnost, jako sociální konstrukce sebe sama. Holistický přístup k ageismu akcentuje bio-socio-kognitivní model ageismu.⁷³ Moderní sociologie uvádí různé zdroje ageismu. Vidovičová s využitím studií definuje zdroje ageismu takto:

⁷⁰ Srov. Vidovičová, L. c. d. s. 112.

⁷¹ Tamtéž s. 113.

⁷² Thompson, P. Anti – Discriminatory Practice. London: BASW, In Vidovičová, L. c. d. s. 113.

⁷³ Blíže viz Vidovičová, L. c. d. s. 121.

- nevhodná paradigmatu stáří – společnost neustále vnímá stárnutí negativně, nedaří se prezentovat stáří jako přirozený jev, který patří k životu. Existují stovky teorií, které se zabývají procesem stárnutí, leč vysvětlení není jednoduché. Někteří odborníci se domnívají, že negativní přístup ke stáří je dán také nevhodným spojením stáří a smrti. Moderní thanatologie řeší jednak biologické a etické otázky umírání jako přirozeného procesu.
- Jazyk, media a populární kultura – jazyk se podepisuje na ageistických přístupech výrazy stará bába a dědek, stará čarodějnice, starý kozel, druhým extrémem je vyjadřování jakési lascitivnosti např. dědula, staroušek apod. Stáří a věk jsou zesměšňovány v mediích, zejména pak v reklamě, vy už tady nebudete. Taktéž označení geront je nutné vnímat s určitým despektem. V této souvislosti je nutné hovořit o mediálním ageismu.⁷⁴
- Sociologické zdroje ageismu jsou dány mimo jiné tím, že „staří“ či starých lidí je mnoho a stále jich přibývá. Demografické studie jednoznačně prezentují, že svět stárne a jakási hrozba starých nemohoucích lidí bude komplikovat život mladým. Věk je důležitý fenomén, protože někdo může mít aktivitu mladíka a je v chronologickém věku stár, ve společnosti věk určuje sociální roli např. možnost uzavřít sňatek, registrované partnerství, odejít do důchodu jít volit apod. Někdy se hovoří o nevhodné sociální struktuře, kterou prezentují stoupenci paradigmatu politické ekonomie stárnutí, která je mimo jiné jedním z hlavních zdrojů ageismu. S odchodem do penze klesá výkonnost jedince apod.
- Věkový a generační konflikt – kdy jsou proti sobě postaveny různé generace, nemusí to být generace nejmladší a nejstarší, ale například generace jsoucí po sobě nebo vedle sebe.
- Věková segregace – ta je vnímána jako reálné nebo symbolické oddělení věkových skupin ve společnosti. Někde může dojít k vytísnění a izolaci.
- Historická změna statusu stáří – sociologové nedovedou vysvětlit, proč se objevil nízký sociální status osob v dnešní společnosti. Mimo jiné možná proto, že již senioři nemají ekonomickou moc.

⁷⁴ Srov. Vidovičová, L., Sedláková, R. Mediální analýza obrazu seniorů. /Online/ Walmark, a. s. Diakonie ČCE /cit. 4.4.2012. Dostupné z <http://www.spvg.cz/domas.pdf>.

Historické vymezení stáří je spojováno s moudrostí, mládí s krásou, jinak stárnou muži a jinak ženy, jinak stárnou bohatí a jinak chudí. Problematikou diskriminace na základě věku se týká mnoha oblastí života. Také evropské výzkumy prezentují, že je diskriminace z titulu věku rozšířená. Proto se vytváří celá řada iniciativ, aby se ageismus minimalizoval také v české společnosti.

2.2 Formy ageismu

Kriteria pro rozlišování druhů ageismu definují jednotliví autoři různě. Již zmiňovaný Butler pokud volí rozlišení mezi předsudky, diskriminačními praktikami a institucionální politikou vyvozuje rozlišení ageismu do tří rovin:

Individuální (mikrosociální) v rodině v zaměstnání, na mezosociální (na úrovni sociálních skupin, pečovatelských institucí, firem apod.) a makrosociální (legislativní úpravy, masmédia). Kalish dokonce hovoří o tzv. novém ageismu. Ten je charakterizován jako sice dobře míněné, leč nadměrné opečovávání a ochrana. Paternalistický přístup, byť dobře míněný ovšem staví seniora do submisivní role, snad až pasivní. Okolí chrání seniory před okolím, ovšem tato ochrana až hostilita je kontraproduktivní. Někteří autoři (Bugentalová, Hehmanová hovoří o tzv. benevolentním ageismu, který lze charakterizovat myšlenkou, že starší lidé jsou milejší než mladší, což může mimo jiné vyústit v přehnané ochraně a vnucené pomoci. Přehnaná pomoc může vyústit až v neúctu a bezmoc. Takto definovaný ageismus je pak spojován s pozitivní a negativní diskriminací.⁷⁵ Citované autorky pak vztahují ageismus s diskriminací a hovoří o benevolentním, pozitivním ageismu, který se vyskytuje tam, kde jsou senioři submisivní, hostilní /negativní/ ageismus tam, kde se senioři stávají asertivními.⁷⁶

⁷⁵ Srov. Bouda, P. *Nepřímá diskriminace*. Brno:MU. 2011.

⁷⁶ Vidovičová, L. c. d. s. 113.

Kvalifikace ageismu podle Vidovičové: Dílčí rozdělování ageismu podle různých projevů:

- Adultismus – zvýhodňování dospělých oproti dětem
- Jeunismus – zvýhodňování mladých oproti starým
- Adultocentrismus – přehnaný egocentrismus dospělých
- Adultokracie – dominantní sociální pozice dospělých proti nedospělým
- Gerontokracie – forma vlády významně starších, než je zbytek dospělé populace
- Chronocentrismus – přesvědčení, že určitý stav vývoje lidstva je nadřazený předchozím etapám – časům
- Pedofobie – strach z dětí a nemluvnat
- Efebiofobie – strach z mládí
- Gerontofobie – strach ze stáří a starých lidí.⁷⁷

Specifické projevy ageismu je možné zaznamenat ve zdravotnictví, kdy jsou např. některé choroby podsouvány lidem, protože jsou staří. V sociálních službách, kdy věk může mít dokonce diskriminující charakter. Někdy se dokonce hovoří o profesionálním ageismu. V současnosti probíhá bouřlivá diskuse o možnostech a mezích, které jevy jsou projevem diskriminace a ageismu.

⁷⁷ Vidovičová, L. Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti. Brno: MU, 2008. s. 112.

3 SENIOŘI V KONTEXTU SOCIÁLNÍCH VĚD

3.1 Volný čas seniorů

Životní dráhu člověka, jak již bylo konstatováno, ovlivňuje celá řada faktorů, patří mezi ně mimo jiné také trávené volného času. Ačkoliv je stáří spojováno s odchodem do důchodu, mnozí starobní důchodci nadále z různých důvodů pracují a mají stále zaměstnání, nebo podnikají a vykonávají profese soudců, lékařů, advokátů apod. Jiní starobní důchodci spojují odchod do důchodu s naplňováním svých koníčků a trávení volného času, kterého, jak očekávají, budou mít více než v době, kdy byla aktivně zapojeni do pracovního procesu. Existuje však i skupina těch, kteří se obávají odchodu do důchodu, neboť si nedovedou představit, jak budou trávit volný čas. Jak bude senior trávit volný čas, mimo jiné závisí na tom, jaký žil předešlý život, jaké uznával hodnoty, jaká byla jeho hodnotová orientace, v jakém vyrůstal prostředí, jakého má či měl životního partnera.

Trávení volného času je spojováno s životním stylem. Definování a vymezení obsahu životního stylu se věnuje v poslední době, kdy se hovoří o zdravém životním stylu, velká pozornost. Zdravý životní styl je vnímán jako protiklad konzumního způsobu života v současné postmoderní společnosti. Pěstovat zdravý životní styl podle Krause znamená rozvíjet tělesné, psychické a duchovní kultury osobnosti.⁷⁸ Životní styl, podle téhož autora, vyjadřuje míru a způsob osvojení zformovaných norem a zvyklostí způsobu života, ale i podíl vlivu osobnostních, fyzických a duchovních dispozic, návyků, charakteru temperamentu, osobních potřeb a zájmů.⁷⁹ Životní styl nemá konstantní charakter, během života člověka se mění. Jeho proměny ovlivňuje mnoho faktorů společenských, ekonomika, politika, tak faktorů ryze osobních, subjektivních jako jsou individuální potřeby, cíle a záměry jedince.⁸⁰ Poslední výzkumu životního stylu u seniorů potvrzují, že domněnka, že starý člověk, či staří lidé vlastně nic nepotřebují, ba dokonce, že nic nechtějí, je mylná. Protože vele materiálního zabezpečení jako je kvalitní bydlení, stravování, lékařská a sociální péče, přiměřené jejich potřebám a možnostem, očekávají zejména od svých nejbližších, ale i od společnosti lásku, úctu, motivaci k aktivnímu životu. Senioři potřebují dostatečné množství motivace, která stimuluje jejich tělesné a duševní aktivity.⁸¹

⁷⁸ Kraus, B. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008, s. 169-170.

⁷⁹ Kraus, B. et al. Člověk - prostředí - výchova. Brno: Paido, 2001, s. 80.

⁸⁰ Žumárová, M., B. Balogová. Medzigenerační vztahy. Prešov: MENTAMEDIA, 2009. s. 16-18.

⁸¹ Srov. Projekt FTVS UK Pohybové aktivity jako prostředek aktivního stylu života seniorů. In Štílec, M., Program aktivního života pro seniory. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-920-8.

Smysluplný život přináší člověku vnitřní uspokojení a zpomaluje stárnutí, zvyšuje odolnost a spokojenost jedince. V naší společnosti je spojován postproduktivní věk s modelem stárnutí v klidu a pohodě domova. Tento model je postupně opouštěn a je nahrazován různými volnočasovými aktivitami, které nabízejí různé nadace, sdružení, obce, občanské iniciativy, které se věnují aktivitám pro seniory. Postupně se tak daří překonat jeden z mýtů o pasivním, osamělém, odpočívajícím starobním důchodci. Senior, který je v důchodu by měl využívat svého volného času tak, aby přispěl ke zdravému životnímu stylu.

Funkce volného času pro seniory dle Žumárové:

- Regenerační a zdravotnická- obnova sil a udržování fyzického a duševního zdraví
- Vzdělávací a sebezvzdělávací funkce /formativní/ – aktivity fyzické i duševní, které udržují staré lidi v dobré duševní kondici
- Kompenzační /relaxační funkce/ – uvolnění a regenerace sil
- Socializační funkce – potřeba společenského uplatnění.⁸²

Výše uvedené funkce se v životě seniora různě prolínají a nelze říci, která má větší význam. Preference konkrétní funkce ovlivňuje pak osobnost seniora, který je pak jedinečnou neopakovatelnou osobností, která žije svůj život v určitém prostředí a její volnočasové aktivity jsou tímto ovlivněny. Ne vždy však senior má dostatek volného času, a pokud tomu tak je jeho prožívání závislé také na dalších faktorech, jako je např. psychická a tělesná kondice, rodina, příjmy, vzdělání inteligence, informovanost o volnočasových aktivitách a podobně. K tomuto je nutné, mimo jiné, přidat kontakty s ostatními lidmi, hledání nových koníčků a zájmů, sebezvzdělávání a sebereflexe.

Člověk pak má šanci minimalizovat promarněný volný čas, být spokojený a naplněný pocitem smysluplnosti života.

⁸² Srov. Žumárová, M. Subjektivní pohoda a kvalita života seniorů. Prešov: Akcent print, 2012, s. 63.

3.2 Vzdělávání seniorů

Dějiny pedagogiky, stejně tak jako historie nejen naší společnosti nás informují o velkých a dosud zcela nevyčerpaných možnostech vzdělávání jako soustavné a cílevědomé činnosti lidí. Vzdělávání bývá spojováno se získáváním vědomostí a formování určitých dovedností a schopností. Vzdělávání není ani v současné postmoderní společnosti, poznamenané globalizací, sociálním nepokojem, ekologickými katastrofami. Kolébku evropské vzdělanosti logicky nacházíme v antické filosofii před Sokratovským obdobím. Tehdy oscillovalo antické období plné nových směrů, přístupů, které téměř nevyhnutelně přinesly další kroky ve vývoji filosofického myšlení. Z nedůvěry, kterou mnozí z nich šířili vůči spolehlivosti smyslového vnímání jako prostředku lidského poznání a následného vzdělávání, vzniku dalších pochybností, které lidstvo posouvaly dále. Čím více názorů a systémů, tím zřejmější a naléhavější byla nutnost srovnávat, přezkoumávat, studovat a vzdělávat se. Na tomto základě začali stavět a vycházeli z něj sofisté, jejich filosofii a vzdělávací systém je nutné zkoumat v dobovém kontextu, který jasně akcentoval řečnictví. Tak vznikla první před Sokratovská vzdělávací škola, v které bylo důležité argumentovat. Jejich základní filosofické východisko bylo, není důležité, kdo co říká, ale jak to říká. Sofismata se tak stala argumentačním zdrojem.

Již antická pedagogika představovaná Sokratem a jeho babistickou metodou založenou na logickém vedení dialogu, který je veden tak, aby vzdělávaný dnes používaný pojem edukovaný dospěl k poznání vlastními logickými úvahami.⁸³ Pavel Mühlpachr uvádí „od Sokratovského ztotožňování nevědomosti se zlem přes renesanční myslitele formulují utopické ideje o osvícenství...“⁸⁴ K obecným otázkám vzdělání a vzdělávání se lidstvo vrací i dnes, hledá různé modifikace a nuance, formulují se nová východiska, cíle vzdělávání. Objevují se nová témata, nové cílové skupiny vzdělávání. V nových intencích se tak objevuje proces celoživotního vzdělávání a zároveň vzdělávání globálního. V posledních dvou desetiletích se ustavila vzdělávací filozofie, která klade důraz na vzdělání celoživotní a vzdělávání dospělých. Postupně hovoříme o celoživotním vzdělávání a o vzdělávající se společnosti, respektive učící se společnosti. Mühlpachr dokonce hovoří o vzdělávajícím se světu a uvádí „Dnes, v době, kdy je člověk prezentován jako homo sociologicus, je v podstatě nemožné prožít plnohodnotný život bez

⁸³ Störig, H. J. c. d. s. 108–109.

Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. s. 120.

Tamtéž. c. d. s. 120.

⁸⁴ Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: IMS, s. 122-125.

bezproblémového sociálního začlenění, bez akceptování obecných sociálních hodnot a norem, bez přijetí převládající sociální filosofie, učení.⁸⁵ Vzdělávání světa a vzdělávající se společnosti jsou velmi blízko, a jsou realizovány v kontextu individuální lidské svobody a všeobecně v kontextu základních lidských práv a svobod. Člověk a lidstvo je nutně spojeno se synonymem vzdělávání a komunikací a následně socializací. Celoživotní vzdělávání je součástí celospolečenského vývoje a klimatu. Vzdělávání svět a vzdělávající se společnost navazuje na humanistické ideály, a na učení J. A. Komenského, je ovšem modifikováno do podmínek 21. století. Tyto myšlenky se prolínají pokrokovým myšlením novodobých humanistických dějin. Představy o celosvětovém a rovném vzdělávání najdeme již u J. A. Komenského. Další myšlenky na ucelený koncept vzdělávání najdeme v padesátých letech minulého století. Jsou známé myšlenka Pierra Teilharda de Chardin apod., pro kterého se stala stmelující hodnotou humanita a demokraticismus vzdělání. Po druhé světové válce se objevují nové myšlenky a pojetí vzdělávání jako součásti psychosociálních idejí, které ovšem narážejí na ideje ekonomické, ale zejména politické. Pokusy na vytvoření určitého vzdělávacího systému zaznamenáváme v socialistických zemích, který se z mnoho a důvodů nepodařilo plně realizovat. Na konci minulého století a v tomto století začali odborníci v oblasti pedagogiky intenzivně hovořit o možnostech vzdělávání jako prostředku k řešení problémů, a tedy nejen jako prostředek k získávání vědomostí a dovedností. Prof. P. Mühlpachr dokonce hovoří o „Vzdělávání světa“, vrací se tak k historickému odkazu v dějinách pedagogiky a vychází z nových pedagogických paradigmat. Zdůrazňuje mimo význam filozofie výchovy v tomto složitém, multidisciplinárním a celospolečenském procesu.⁸⁶ Vzdělávání světa pak dokonce považuje za významný činitel pro přežití lidstva v tomto složitém světě.

Nedílnou součástí těchto filozofických úvah je pak učící se společnost, neboť investice do vzdělání je v současnosti investicí nejdůležitější a nejefektivnější. Celoživotní vzdělávání je interpretováno různě, frekventovaně je citována definice prof. Kotásek, která definuje celoživotní vzdělávání systémově a průřezově, kdy nelze oddělit jednotlivé složky jednotlivé soustavy, protože každá je pouze prvkem či subsystémem, který ovlivňuje fungování celku. Celoživotní vzdělávání se dle sociologických průzkumů stává intelektuální potřebou lidí s vyšším vzděláním, tuto potřebu pak nemají ti, kteří by se vzdělávat měli a mohli - lidé s nižším vzděláním. Nabízí se tedy otázka, jak tyto lidi

⁸⁵ Mülpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: IMS, s. 122-125.

⁸⁶ Mülpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: IMS, s. 122-125.

motivovat. Zásadním problémem je pak přístup společnosti ke vzdělání, na kterém se šetří veřejné finance. Pedagogové a jejich společenská funkce není patřičně jak společensky, tak ani finančně ohodnocena. Restriktivní přístup politiků k financování školství a vědy je v rozporu se vzdělávající se společností. Vedou se celospolečenské diskuse o smyslu a obsahu vzdělání. Střetávají se čistě pragmatické, snad i částečně utilitární přístupy, v kterých je akcentováno profesní, segmentované vzdělání oproti holistickému přístupu všeobecného a zároveň občanského vzdělání. Převažují ovšem tendence vnímat vzdělání jako nedílnou součást lidského života, který se významně podílí na sebeutváření a socializaci jedince.

Celoživotní vzdělávání se také promítlo do mezinárodních dokumentů, které byly přijaty v roce 1996, který byl zároveň vyhlášen jako rok celoživotního vzdělávání. Jednalo se o Zprávu UNESCO označovaná jako Učení: dosažitelný podklad, která zdůrazňuje na základě zjištěných výzkumů nutnost celoživotního vzdělávání. Dále pak Celoživotní učení pro všechny, což je referát na chůzi výchovně vzdělávacího výboru na ministerské úrovni, vycházející z výzkumných podkladů OECD, ten představuje základ pro celoživotní vzdělávání, vysvětluje jeho potřebu a strategii pro jeho uskutečňování. Posledním dokumentem je Bílá kniha o vzdělávání na úrovni Evropského společenství v současnosti EU. Hovoří mimo jiné o učící se společnosti, tj. o společnosti, jež se učí. Ve všech dokumentech je zdůrazňována sociální role vzdělávání a učení. Nedílnou součástí celoživotního vzdělávání je pak vzdělávání dospělých a jejich specifické sociální skupiny, kterou tvoří senioři. V tomto směru hraje nezastupitelnou roli andragogika, nebo jak se též uvádí andropedagogika.

Andragogika jako věda o vzdělávání a výchově dospělého člověka se zabývá intencionální socializací dospělého člověka, problémy pomoci dospělému člověku ve všech oblastech jeho života. Vzhledem k tomu, že andragogika je relativně mladou vědní disciplínou⁸⁷ objevuje se mnoho diskusí, a to včetně nemožnosti výchovného působení na dospělého člověka.⁸⁸ Objevují se názory, že vzdělávání dospělých se podstatně neliší od vzdělávání dětí a mládeže, proto není třeba zakládat novou vědní disciplínu jakou andragogika bezesporu je. Současné liberální myšlení a postmoderní společnost odmítá možnosti vzdělávat a zejména vychovávat dospělého člověka. Tím jsou mimo jiné odmítány také

⁸⁷ Termín poprvé použil termín A. Knapp v roce 1833 - poz. autorka. srov. Mühlpachr. P., Gerontopedagogika. Brno: IMS, 2009. s. 127.

⁸⁸ srov. pojetí Pögglerovo a Hanselmann - poz. autorka

principy Komenského, který výchovu a vzdělávání považuje za celoživotní proces. Uvnitř andragogiky se vedou diskuse o jejím předmětu, metodologii, zda se jedná o ideologii, či didaktiku apod. I přes výše uvedené je nutné konstatovat, že andragogika je logickým důsledkem současného postmoderního světa, rozvoje vzdělání a vzdělanosti. Vzdělání postupně ovšem posiluje svůj obsah a ovlivňuje, pomáhá člověku řešit řadu jako každodenních a mnohdy civilizačních problémů. Proto je andragogika v některých odborných publikacích pojímána v širším slova smyslu jako vědu o výchově, péči a vzdělávání dospělých, respektující všestranné zvláštnosti dospělé populace a zabývající se její personalizací, socializací a akulturací. V oblasti výchovy a vzdělávání se zabývá zvláštnostmi působení pedagogických zákonitostí na dospělou populaci, definuje osobnost dospělé populace, jakož i zvláštnosti ve vztahu k ostatním pedagogickým a společenským vědám. Výchova je vnímána jako jeden z nástrojů k permanentnímu formování a socializaci osobnosti jako tvora společenského. Andragogické pojetí výchovy pojem podstatně rozšiřuje o výchovu dospělých, o působení funkcionální a edukaci a vzdělávání podstatně rozšiřuje o péči o člověka. Přičemž výchovu odlišuje z pohledu andragogiky prof. Mühlpachr nejen z hlediska sociálních funkcí, kdy hovoří o:

O formování osobnosti – člověka – jako společenské bytosti, která je schopná se seberealizovat, uskutečňovat své cíle a plány

- Socializaci, tedy osvojování určitých sociálních rolí a sociálních regulativů
- Enkulturuaci- člověk je vpravován do kulturního prostředí, v kterém žije

Ve vztahu ke sledované problematice, vzdělávání dospělých a zejména seniorů je často dělena náplň výchovy následovně:

- Péči, kterou rozumíme sjednávání sociálních a psychických podmínek pro výkon a seberealizaci člověka a pro výkon sociálních rolí
- Edukace – výchova v užším slova smyslu jako osvojování sociálních rolí
- Vzdělávání jako přenos a osvojování znalostí, dovedností a návyků potřebných pro výkon sociálních funkcí a rolí⁸⁹

Specifické postavení v tomto ohledu zaujímá gerontopedagogika, která je součástí andragogiky a zabývá se specifickou skupinou osob v postmoderním věku, jednak dospělých, ale také seniorů. Gerontopedagogika je tedy specifická vědní disciplína, která

⁸⁹ Mühlpachr, P. c. d. s. 129.

řeší vzdělávání nejen dospělých, ale zejména seniorů, tedy starých lidí. V některých odborných textech se pak hovoří o vzdělávání v postmoderním světě. V tomto kontextu se jeví jako důležitá definice vzdělávání jako životní pomoc, kdy kromě informací získávají i určité informace. Vzdělávání není jen záležitostí dospělých, ale v současné době se hovoří o vzdělávání v postproduktivním věku, tedy do této skupiny zařazujeme také vzdělávání seniorů. Za nejčastější formu vzdělávání jedinců v postmoderním věku patří Univerzity třetího věku, Akademie třetího věku, Lidové univerzity apod.

Vzhledem k tomu, že je v současnosti vnímáno vzdělávání jako celoživotní proces, nemůžeme z něho seniory vyjmout. Význam vzdělávání v postmoderním věku se stále zvyšuje, stárnoucí občan, senior v něm může najít novou aktivitu nový smysl života, může uskutečnit sny a přání, ke kterým se v minulosti nedostal nebo k nim neměl příležitost.⁹⁰ Někteří autoři definují možnosti vzdělávání v poproduktivním věku mimo jiné jako životní pomoc, která jim poskytuje nejenom informace, ale také umožňuje vnímat život daleko intenzivněji v, a to i v jeho poslední fázi. Psychologové hovoří o aktivní adaptaci a hovoří se dokonce o přípravě na důchodový věk. V roce 1996 byl Evropským parlamentem a Evropskou radou dokonce vyhlášen jako Rok celoživotního vzdělávání. Problematice starých lidí a stáří se pak věnoval rok 1999, kdy byl vyhlášen Mezinárodní rok starých lidí – International Year of Older Persons, který vyhlásila OSN jako celosvětová aktivizační akce, která směřovala celospolečenskou aktivitu na vytvoření společnosti, v které jsou si všichni lidé mladí i staří rovni a nacházejí svoje uplatnění, svoji roli a mohou se uplatnit. Zároveň byly vyhlášeny určité principy přístupu ke starým lidem, které se mimo jiné promítají i do pojetí edukačních záměrů. Principy OSN lze shrnout do následujícího výčtu: Nezávislost - možnost pracovat nebo mít důchod.

Participace - zúčastnit se na sociálním životě společnosti.

Péče - přístup k sociálním, zdravotním a právnickým službám, k pečovatelským službám.

Seberealizace - což představuje přístup k vzděláním, kulturním, duchovním, rekreačním možnostem.

Specifické postavení v tomto ohledu zaujal program Evropské unie Socrates a projekt ANT – Attracting New Target Groups – Vyhlášení nových cílových skupin, který byl

⁹⁰ Gregor, O. Stárnutí je kumšt. Praha: Olympia, 1990. ISBN 80-7033-040-6. též. Livečka, E. Výchova ke stáří a ve stáří. In Wolf, J. a kol. Umění žít a stárnout. Praha: Svoboda, 1992. s. 293-295.

vyhlášený v roce 1999.⁹¹ Postavení seniorů a možnosti jejich dalšího vzdělávání posílilo mimo jiné také přijetí Charty práv a svobod starších lidí, kterou vypracovala Univerzita v Lovani a Centrum celoživotního vzdělávání na Svobodné univerzitě v Bruselu. Mimo jiné se v ní hovoří o tom, že generace starších lidí není na odpočinku. Vzdělání jí umožňuje objevovat, vytvářet a hledat nové možnosti, tak, aby se tato generace nestala pouze zátěží, která očekává a požaduje pomoc, ale naopak, aby mohla ve společnosti kooperovat a aktivně posilovat.⁹² Podporu, péči nejenom při vzdělávání dospělých a seniorů mimo jiné zajišťuje tzv. integrální andragogika, kterou definuje prof. Mühlpachr jednak „jako aplikovanou vědu o orientování člověka v kritických bodech jeho životní dráhy či při problémovém průběhu jeho životní dráhy“. Jednak jako „vědu o animaci dospělého člověka“ přičemž animaci - vnímá jako oduševňování, nebo také humanizaci člověka, která je vztažena na akulturaci, spojenou s osvojováním a rozvíjením kulturních kompetencí, socializaci a resocializaci, kterou se rozšiřují a optimalizují sociální pozice a role, a to včetně rolí socioprofesionálních a edukace, která umožňuje cílevědomé formování člověka jeho výchovou a zejména vzděláváním.⁹³ Holistický přístup ke vzdělávání dospělých a seniorů a k andragogice se pak přiklání k vymezení a integrální andragogiky jako vědy o sociálních a individuálních souvislostech změn syntetického statusu. Kdy se vedle vrozeného statusu, což představuje pohlaví a rasu, statusu připsaného, který vychází z rolí, které člověk získal bez vlastního přičinění a statusu získaného, který vymezuje jeho socioekonomickou pozici, existuje také status syntetický, který definují následující ukazatele:

- Objektivní charakter profese, kterou člověk vykonává
- Prestiž této profese
- Dosažená kvalifikace, dosažený stupeň vzdělání
- Vliv, moc, kterou člověk disponuje
- Příjmy jednotlivce
- Životní způsob, který vykazuje, jak bydlí, jak tráví volný čas, jaké má zájmy⁹⁴

⁹¹ Projekt Sokrates byl přijat v roce 1995. pozn. autor. též in Cílové skupiny ve vzdělávání dospělých. Bratislava: Gerlach Print, spol.s.r.o. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 2000. s. 13-16.

⁹² Srov. Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: IMS, 2009. s. 130.

⁹³ Srov. tamtéž. s. 131.

⁹⁴ Srov. Šimek, D. Integrální andragogika. Olomouc: FF UP, 1997.

Při příležitosti Mezinárodního roku starých lidí se začala věnovat větší pozornost problematice života seniorů a také jejich vzdělávání. Širší rámec pro vzdělávání seniorů je pak možné najít také v odborných diskusích na jednotlivých fakultách. Problematikou stáří a stárnutí se začala zabývat i Rada Evropy. Aktivita Rady Evropy ve vztahu k seniorům lze zaznamenat již v roce 1979, větších aktivit pak dosahuje v devadesátých letech minulého století v souvislosti s rozvojem sociálního, kulturního, ekonomického života seniorů.

Zajímavou iniciativou jsou pak snahy Evropské unie a její vyhlášení roku 1993 za Evropský rok starších lidí solidarity mezi generacemi. Ústředním motivem tohoto hnutí pak bylo dodat do společenského povědomí informace o seniorech a jejich životě.

Veškeré výše uvedené iniciativy podporují kreativní myšlení, které vede člověk i v seniorském věku k vlastní tvořivé a produktivní činnosti, jenž ho obohacuje a vytváří nové možnosti k prožití spokojeného stáří. Při edukaci hraje významnou roli příprava na stáří a stárnutí. V naší společnosti jí není dosud věnována patřičná pozornost. Stále je spíše individuální záležitostí každého jednotlivce. Pro mnohé jedince je vzdělávání nedílnou a zároveň příjemnou činností jejich každodenního života a přináší jim také obohacení života i v postproduktivním věku.

Z výše uvedených vzdělávacích aktivit pro seniory je považována za nejnáročnější Univerzitu třetího věku. Tato oficiální a specifická forma celoživotního vzdělávání, která původně vznikla ve Francii v roce 1973⁹⁵, umožňuje vzdělání na nejvyšší úrovni v mnoha oborech. Jako lektori zde působí vysokoškolští učitelé a vzdělání má vysloveně osobnostní charakter. Jak uvádí Mühlpachr, „Cílem vzdělávacích aktivit v univerzitách třetího věku je vytvářet předpoklady pro setkávání generací, nalezení báze pro výměnu zkušeností, pro smysluplný dialog mezi mladšími a staršími lidmi“⁹⁶. Alternativou univerzit třetího věku v regionech, kde nejsou vysoké školy, jsou akademie třetího věku a kluby aktivního stáří. Výuka je svým obsahem přizpůsobena potřebám a zájmům seniorů. Kluby aktivního stáří se pak vyznačují trvalejšími neformálními vztahy, senioři v nich rozvíjejí osobní zájmy, navazují nové kontakty nejen mezi vrstevníky, nejsou v sociální izolaci. Obdobnou roli plní seniorská centra, kluby pro seniory. Vzdělání v pro seniory formou kurzů přednášek, seminářů zajišťují i další poskytovatelé jako např. neziskové organizace, školská zařízení. Nabídka vzdělávacích činností pro seniory je široká a pestrá a je na rozhodnutí seniora,

⁹⁵ V České republice byla založena první Univerzita třetího věku v roce 1986 v Olomouci. pozn. autor.

⁹⁶ Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: MU, 2009. s. 185.

kteřou si vzhledem ke svým zájmům, zdravotnímu stavu, sociálnímu prostředí, hmotnému zabezpečení apod. zvolí. Vzdělání pro seniory tak představuje nejenom zdroj edukaci, ale stává se významnou pomocí v této fázi života.

3.3 Sociální služby směrem k seniorům

Jedním z podstatných ukazatelů vyspělosti každé společnosti je systém sociálních a zdravotních služeb a zároveň péče o handicapované a staré jedince. O tom, jak je společnost připravena na stárnutí a stáří prezentuje mnoho výzkumů. Česká společnost patří k těm méně připraveným. Veřejné mínění, ale i politická reprezentace se domnívá, že výše důchodů je nedostatečná, že nejsou peníze na výplatu důchodů, že vztah a postoje mladé generace ke starým je historicky nejhorší apod. Postoje a názory na seniory hodnotí 56% populace jako negativní, upozorňuje na existenci ageismu.⁹⁷ Ačkoliv současná společnost umožňuje svobodné rozhodování pro všechny členy společnosti, a to včetně seniorů, dostávají se i senioři do životních situací, kdy jsou nuceni z různých důvodů sáhnout po sociálních službách a sociální pomoci. Základní profylaxi by měla poskytnout rodina, která může zejména starému člověku zabezpečit zázemí, pocit bezpečí a sounáležitosti. V mnohých situacích ovšem rodina pomoc neposkytne a senior si pak musí zvykat na nové sociální prostředí a situaci většinou velmi obtížně zvládá. Adaptace na nový život probíhá obtížně, ne každý člověk je schopen zvládnout institucionální způsob života. Mnohé děti ovšem raději volí pro svoje rodiče sociální zařízení, kde očekávají pomoc profesionálů. Často ovšem nerespektují přání svých rodičů zůstat doma. Nový způsob života obtížně zvládají i senioři, kteří se pro něj rozhodli naprosto dobrovolně. Při poskytování sociálních služeb pak může v krajním případě dojít k tomu, co bývá označováno jako týrání v ústavní péči.

V situacích, kdy není senior schopen z nějakého důvodu zvládnout svoji soběstačnost a je ohrožen jeho důstojný život, přichází v úvahu zařízení sociálních služeb. Společenské změny, které nastaly po roce 1989, zvýšily mimo jiné také zájem o ústavní sociální péči a o sociální služby obecně. Zvýšila se nejenom materiální úroveň těchto zařízení, ale dostalo se plného rozvoje a uplatňování základních lidských práv. Byla posílena nezávislost, samostatnost seniorů a zejména důstojnost seniorů v ústavech sociálních služeb. V lednu 2007 došlo přijetím zákona č. 108/2006, o sociálních službách ve znění

⁹⁷ Srov. Sak, P. Kolesárová, K. Sociologie stáří a seniorů. Praha: Grada, 2012, s. 22-23.

pozdějších předpisů, k podstatným změnám v celém systému sociálních služeb. Sociální služby jsou pak poskytovány lidem, kteří se ocitnou z důvodu vysokého věku, nebo nepříznivého zdravotního stavu nebo jiných sociálních důvodů do nepříznivé životní situace, kterou nedokáží sami svými silami řešit. Poskytovatelé sociálních služeb pro seniory musí být dle zákona zaregistrováni. O registraci rozhoduje příslušný krajský úřad podle určitých kritérií.⁹⁸ Sociální služby se seniorům poskytují bez úhrady nákladů, s částečnou nebo celkovou úhradou nákladů. O poskytování služeb se uzavírá dohoda. Poskytovatelem je v řadě případů nejen odborník z oblasti sociální práce, ale i erudovaný sociální pedagog. Sociální pedagogika se tak stala nezbytnou součástí přípravy odborníků na pomoc a péči o seniory v různých zařízeních poskytujících sociální služby.

Od druhé poloviny devadesátých let pak roste v ČR význam různých neziskových charitativních organizací, které se zaměřují na poskytování služeb seniorům.

V současné době se již pravidelně senioři stávají příjemci různých sociálních služeb i od těchto organizací. Je však zajímavé, že senioři se postupně sami zapojují do různých dobrovolnických akcí, pracují v těchto organizacích. Novým trendem v péči o seniory mezigenerační kooperace s dětmi a mladými lidmi. Návštěvy v dětských domovech, dobrovolnická péče o seniory v domovech pro seniory.

Specifické postavení v péči o seniory zaujímá primární zdravotní péči, kterou zajišťuje praktický lékař pro dospělé. Nedílnou součástí péče o seniory je domácí ošetrovatelská péče, kdy je nemocný senior ošetřován v domácím prostředí.

Do zdravotní péče pak zahrnujeme také LDN - léčebny pro dlouhodobě nemocné, které slouží k léčení dlouhodobě nemocných lidí, obvykle vysokého věku. Jsou v ní poskytovány komplexní služby. V některých případech sociální práce převažuje nad zdravotní péčí.

Závěrečné fázi života v případě dlouhodobé nemoci se věnuje hospicová a respitivní péče. Zde je věnována zvýšená pozornost kvalitě života, léčbě bolesti, psychickým onemocněním, dále pak péči o rodinu nemocného seniora.

Postupná transformace v oblasti sociálních a zdravotních služeb, která započala v souvislosti se společenskými změnami po roce 1989, přinesla a přináší podstatné změny. Větší pozornost je věnována individuálním potřebám klientů – seniorů, jsou respektována

⁹⁸ Zákon č. 108/2006Sb. § 8.

základní lidská práva a svobody, systém kooperace vztahu klient – poskytovatel jednoznačně definují příslušné, zákonem nastavené standardy.

Zvýšila se také odborná úroveň poskytovatelů sociálních služeb. Stát již není výhradním zabezpečovatelem a poskytovatelem sociálních služeb, spektrum poskytovatelů je poměrně široké. Postupně se také mění budovy zařízení, které slouží k sociálním službám, které jsou určeny zejména pro seniory. Je posilována práce v terénu tak, aby poskytovatel sociální služby směřoval za klientem, a ne klient k poskytovateli.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 ZPRACOVÁNÍ ZÍSKANÝCH DAT

4.1 Zpracování dat a možnosti jejich využití

V empirické části byla zpracována data, získaná v realizovaném pilotním a následném výzkumu za pomoci dotazníkové metody. Data, která byla využita jednak při verifikaci či falzifikaci stanovených hypotéz, ale také jejich analýza, syntéza, komparace a deskripce sloužily následně ke zhodnocení a klasifikaci ostatních výzkumných otázek, které byly zaměřeny jednak na obecné faktory, jako jsou věk, pohlaví, vzdělání, výše důchodu, počet dětí, stav, tak na názory respondentů a jejich pohled na postavení a sociální status seniorů, perspektiva jejich další životní dráhy, přání. Zpracované výsledky byly monitorovány a analyzovány z pohledu sociální pedagogiky, jejich současných paradigmat. Byly vyhotoveny příslušné grafy a komentáře k nim. Získané výsledky pak mají také praktické využití, jsou sondou do života současných seniorů, tedy spoluobčanů zvláště v postproduktivním věku.

4.2 Cíl, hypotézy a výzkumné otázky

Předmětný kvantitativní výzkum byl zaměřen na seniory, jejich život a životní dráhu, kvalitu života seniorů. Cílem realizovaného kvantitativního výzkumu bylo přiblížit skutečnosti, které souvisí s životní dráhou seniorů v České republice. Výzkum měl přispět a přispívá k upřesnění a rozšíření vědomostí o současných seniorech a jejich sociálním postavení. Zároveň měl získat odpovědi a domnívám se, že je také získal. Změnila se situace pro seniory po roce 1989? Je současný senior jiný, jaké má potřeby, plány, starosti? Je současný senior spokojený? Jaký je jejich vztah k mladé generaci? Jsou senioři dostatečně ekonomicky zajištěni?

Hypotézy i výzkumné otázky, které jsou v závěru práce analyzovány a komparovány na základě výsledků sběru dat z realizovaného kvantitativního výzkumu /dotazníkové šetření/, a to z pohledu jednak tvrdých dat – věk, vzdělání, pohlaví – byly také zhodnoceny, jak již bylo konstatováno z pohledu sociální pedagogiky, analyzovány byly možnosti jejich dalšího využití.

Hypotézy výzkumu:

H1: Senioři zkoumaného souboru preferují převážně samostatné bydlení (v domě či bytě), před typem bydlení s rodinnými příslušníky

H2: Senioři hodnotí svůj současný zdravotní spíše negativně

H3: Senioři zkoumaného souboru uvádí výskyt většího počtu onemocnění.

H4: Z hlediska počtu zaměstnavatelů v průběhu svého života uvádí senioři nejčastěji dvě až tři zaměstnání

H5: Senioři svoje vlastní dětství prožili převážně v úplné rodině.

H6: Senioři vzpomínají na svoje dětství pozitivně.

H7: Senioři ve svém vlastním životě uvádí převážně soužití v jednom manželství v průběhu života.

H8: Senioři jsou vzhledem ke svému věku spíše věřící a navštěvují kostel.

H9: Senioři hodnotí svůj život před rokem 1989 pozitivněji než po roce 1989.

H10: Senioři se v následné etapě svého života nejvíce bojí samoty a pocitu osamocení.

Výzkumné otázky budou verifikovány či falzifikovány během zpracovávání dat.

4.3 Metodika výzkumu

K výzkumu byla zvolena metodika kvantitativního výzkumu - dotazník /viz příloha/, který byl distribuován prostřednictvím studentů gymnázia, dále spolužáků na UTB Zlín; předání bylo osobní, ve většině případů se jednalo o prarodiče, rodiče distributorů dotazníků. Dotazník byl rozdělen do dvou částí, přičemž první část obsahuje základní údaje o zkoumaných subjektech - respondentech, byla shromažďována tzv. tvrdá data jako je věk, pohlaví, vzdělání, zaměstnání, druhá část byla zaměřena na vyslovení názorů oslovených respondentů, prezentovala subjektivní hodnocení.

Hypotézy i výzkumné otázky byly sestaveny tak, aby z nich bylo možné získat a ověřit život současných seniorů.

Sběr dat zároveň sloužil k vyhodnocení přehledu o tom, jaká je situace zkoumaného vzorku seniorů, jaké jsou jejich cíle, sociální status, obavy.

Ke zpracování dat byla využita metoda analýzy, syntézy, komparace a deskripce. Následně pak bylo užito statistických metod a jejich grafického zpracování.

Reliabilita této výzkumné metody je dána zvoleným vzorkem respondentů.

Teoretická část diplomové práce byla věnována deskripci základní terminologie spojené se sledovanou problematikou života senioru, dráhy života, životnímu stylu a jejich kvalitě v současné společenské realitě. Pozornost byla věnována též některým paradigmátům a epistémé problematiky stáří, stárnutí a života seniorů. Byla též nastíněna filozofická a teoretická východiska sledované problematiky a to kontextu české společnosti. Pozornost byla mimo jiné věnována specifickým formám diskriminace jako je ageismus, taktéž mýtům o stáří a vlastní kvalitě života seniorů.

4.4 Kvantitativní výzkum

K výzkumu bylo využito kvantitativní metody. Výzkum je systematické způsob řešení problémů, hledání odpovědí na zadané otázky, verifikace hypotéz, či jejich vyvrácení. „Kvantitativní výzkum je založen na ověřování platnosti teorií s cílem zjistit, zda prediktivní zobecnění teorie je pravdivé.“⁹⁹ Jeho výhodou je relativně malá finanční náročnost, je možné získat značné množství informací od velkého počtu respondentů v relativně krátkém čase a jednoduchost vyhodnocování a interpretace získaných dat. Nevýhodou je pak možná neobjektivnost získaných dat, nízká návratnost či nonverbální komunikace, která nedokáže zachytit skutečné a autentické pocity a názory.¹⁰⁰ Kvantitativní výzkum doporučuje Skalková tehdy, jestliže se jedná o jevy relativně jednoduché a do určité míry poznané. Jednoduchost v tom smyslu, že nejsou skryty smyslovému poznávání, mají jednoznačný význam, je možné se jich zmocnit prostřednictvím používaných nástrojů k zajištění dat.¹⁰¹

4.5 Metoda sběru dat

Základem pro účely výzkumu byla kvantitativní metoda, provedena prostřednictvím sběru dat na základě dotazníkového šetření. Jako podpůrná metoda byla zvolena sekundární

⁹⁹ Hendl, J. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál, 2005, s. 18.

¹⁰⁰ Disman, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2002.

¹⁰¹ Srov. Skalková, J a kol. Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu. Praha: SPN, 1983, s. 87.

analýza dat získaná z odborné literatury a různých publikovaných projektů. Jak uvádí Reichel, sekundární analýza dat je vhodná k získání informací z jiných pracovišť, přičemž informace mohou mít kvantitativní i kvalitativní charakter. Tato metoda je považována za relativně levnou, protože informace nebyly získány vlastními silami. Nevýhodou mohou být případné převzaté chyby, kterých se dopustili předchozí autoři, a které lze jen obtížně odhalit.¹⁰² U kvantitativního výzkumu a kvantitativní metody je vhodné, užitečné, přehledné a jednoznačné nejprve prezentovat samotné výsledky a teprve k nim vyslovit své vlastní závěry, názory přesvědčení, domněnky, doporučení. V interpretaci se již dostává ke slovu určitá zkušenost s nakládáním s daty, kreativita a současně domýšlení abstraktních dimenzí, zjištění určitých trendů. V této souvislosti ovšem hrozí určité nebezpečí, na které Reichel upozorňuje slovy:

„...pokud se autor myšlenkově“ rozmáchně. Neměl by při tom ztratit rovnováhu. Interpretace totiž také mají svá určitá úskalí.“¹⁰³

Stěžejní metodou celého výzkumu byl dotazník, který měl ověřit či vyvrátit platnost vyslovených hypotéz. Podstata této techniky je založena na získávání informací prostřednictvím písemného dotazu, kdy respondent vyplňuje dotazník sám nebo pokud, vzhledem ke stáří již není schopen psát, napomůže mu jiná osoba se záznamem. Pro formulaci otázek platí zásady preciznosti a promyšlenosti formulace, protože dotazovaný je ponechán sám sobě. U kvantitativního výzkumu se používá standardizovaný dotazník, který představuje otázky uzavřené, několik polozavřených a výjimečně otázky volné.¹⁰⁴ Dotazník, který jsem použila, koresponduje s požadavky kladenými na tuto metodu, či nástroj dotazník, pro získání komplexnějšího a uceleného pohledu na sledovanou problematiku byl doplněn o otevřené otázky, v jejichž odpovědích se mohli respondenti rozsáhleji rozepsat a sdělit jejich názor a subjektivní pohled, sdělit své pocity, rady k dané problematice. Dotazník, který byl použit při sběru dat, je přílohou této práce. Obsahuje otázky identifikačního, demografického charakteru, pokračují otázky uzavřené, polozavřené a otevřené. Při jejich sestavování a vyhodnocování bylo přísně dbáno na etiku vědecké práce a sociologického výzkumu, který disponuje, jak uvádí Reichel určitými specifiky. Sociální výzkum probíhá ve specifických podmínkách se specifickými a obtížně

¹⁰² Srov. Reichel, J. Kapitoly metodologie sociálních výzkumů. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 168-169.

¹⁰³ Tamtéž

¹⁰⁴ Srov. Zich, F. Úvod do sociologického výzkumu. Praha: Eupress, 2004, s. 47.

měřitelnými daty, které mohou být podpořeny statisticky. Většinou nelze přísahat, nebo jednoznačně tvrdit, že bylo něco jednoznačně prokázáno.¹⁰⁵

4.6 Charakteristika výzkumného vzorku

K vyplnění dotazníku bylo osloveno 380 nahodilých respondentů z celé České republiky. Z tohoto množství se vrátilo 369 dotazníků, 11 dotazníků nebylo doručeno, nebo se nevrátilo.

Výzkum probíhal od března do srpna 2013. Všechny vrácené dotazníky bylo možné použít. K distribuci dotazníků byli vyzváni spolužáci a studenti Institutu mezioborových studií v Brně, dále se zapojili studenti soukromé střední školy v Třebíči, dále studenti gymnázia v Jihlavě, pracovníci sociálních služeb, s tím že osloví seniory ve své rodině, okolí či v zařízení sociálních služeb. Lze konstatovat, že sběr dat měl mezigenerační charakter, neboť jak vyplývá z odezvy od distributorů dotazníků, nad dotazníkem diskutovala mnohdy celá rodina a mnozí si dotazníky vyžádali i pro své známé. Mnozí respondenti projevíli zájem o jeho výsledky. V průběhu samotného výzkumu jsem byla překvapena zájmem respondentů, a to zejména z řad seniorů, ale také pečlivostí, s kterou předmětný dotazník vyplňovali. Dotazníky jsou uloženy v soukromém archivu. Údaje získané dotazníkem a jejich výsledky jsou prezentovány grafickou formou a provázeny komentářem, který prezentuje výsledky v absolutních číslech a relativních četnostech /%/ Ke grafickému zobrazení byly následně využity výsečové barevné grafy, které znázorní relativní četnost /%/.

¹⁰⁵ Srov. Reichel, J. c. d. s. 169.

5 SBĚR DAT A VLASTNÍ VÝZKUM

Analýza a vyhodnocení sběru dat

Analýza a vyhodnocení údajů získaných sběrem dat dotazníkového nahodilého vzorku respondentů jsou rozděleny do tří fází.

V první fázi jsou vyhodnocena všechna data a fakta z první části dotazníku - základní údaje o respondentech a byla zobrazena v grafech. Pozornost je věnována odpovědím na hypotézy H1, H2.

V druhé fázi jsou vyhodnocena fakta a údaje, týkající se života seniorů, reminiscence na celý jejich dosavadní život, na dětství apod. Tato část je věnována rozboru odpovědí ve vazbě na stanovené hypotézy H3, H4, H5, H6, H7, H8, H9, H10, přičemž výsledky jsou rozděleny na odpovědi žen a odpovědi mužů. Tím je umocněna verifikace a falzifikace jednotlivých hypotéz a stanovena jejich validita.

V třetí fázi jsou vyhodnoceny odpovědi respondentů na další výzkumné otázky, které nebyly využity pro komparaci dat ve vztahu ke stanoveným hypotézám.

Vyhodnocení I. části dotazníku

V této části byly řešeny konceptuální otázky mého zkoumání, tedy spokojenost seniorů se současným životem, možností aktivního života. První část hodnocení, tzv. tvrdá data prezentují převahu ženských účastníků /223/, starších 60 let, převážně středoškolsky vzdělaných. Vzorek respondentů odpovídal dobovým trendům šedesátých let. 251 respondentů žilo klasické rodině - manželství a bylo to pro ně první manželství. Vzorek respondentů byl reprezentován dobovým standardem celoživotního soužití partnerů v trvalém rodinném vztahu. Taktéž dosažené vzdělání odpovídalo sociální struktuře s převahou středoškolského vzdělání.

Hodnocení výsledků – II. fáze.

Respondenti zkoumaného vzorku preferují spíše samostatné bydlení, nebydlí ani v ústavech, ale ani v zařízeních pro seniory jaké jsou penziony, či domovy důchodců.

Z ankety lze dovodit samostatné bydlení buď ve vlastních nemovitostech nebo v nájemních bytech. **H1 byla tedy verifikována.**

Další zkoumanou podstatnou otázkou byl zdravotní stav respondentů. Z odpovědí na otázky 6a a 6b celkem 98 respondentů, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako velmi dobrý a dobrý. Naopak variantu odpovědi 6d – hodnocení zdravotního stavu jako ne moc dobrý a 6e špatný vybralo 96 respondentů. Lze tedy konstatovat, že celkové hodnocení zdravotního stavu je spíše dobré. **H2 se nepotvrdila, tedy byla falzifikována.** Stejně tak výsledky četnosti onemocnění dotazovaných nepotvrdily to, že stáří je spojeno s vyšším výskytem nemocí. V průměru vycházelo na respondenta 1,45 nemocí, tedy nejedná se o multimorbiditu. **H3 byla též falzifikována.** Sociální status respondentů lze považovat za relativně stabilní, v průměru, během života vykonávali dvě až tři zaměstnání. U respondentů nebyla zaznamenána přílišná fluktuace. H4 byla tedy verifikována. Taktéž rodinné zázemí zkoumaného výzkumného vzorku odpovídá dobovým sociologickým výzkumům. Vyrůstali převážně v úplných rodinách, lze též dovodit spokojené a radostné prostředí, na které velmi rádi vzpomínají. **H5 a H6 byla verifikována.** Rodinné vzorce si pak respondenti přenesli do svých vlastních životů, neboť většina 335 respondentů žila nebo dosud žije pouze v jednom manželství. Prezентují tedy trend dlouholetého soužití dvou stálých partnerů, kteří vedle sebe prožijí celý život. **H7 byla verifikována.** Respondenti byli též dotazováni na jejich náboženské přesvědčení, zvláště pak katolickou víru – návštěva církevních obřadů a kostela. Předpokládaná hypotéza, že senioři jsou vzhledem ke svému věku spíše věřící a navštěvují kostel, se ovšem u zkoumaného vzorku nepotvrdila, ten lze hodnotit jako spíše jako ateistický. **H8 byla falzifikována.** Jejich současná spokojenost, hodnocení společenských a politických poměrů v České republice, míra subjektivní spokojenosti v kontextu změn v roce 1989 prezentuje určitý konzervatismus a stereotyp. Senioři hodnotí svůj život před rokem 1989 pozitivněji než období po roce 1989. **H9 byla verifikována.** Hodnocení vlastního života, jeho průběhu, dalších očekávání do budoucnosti senioři vnímají relativně optimisticky. Stáří a stárnutí vnímají jako přirozený proces, který patří k lidskému životu, nebojí se smrti, kterou lze očekávat. Pokud uvádějí nějakou obavu, pak je spojována s vážnou nemocí. Sociální a ekonomické postavení seniorů je stabilní, povětšinou průměrný starobní důchod jim umožňuje žít na slušné úrovni, tudíž se obávají, že nebudou mít peníze na živobytí, léky. Za největší obavu u seniorů, kterou uvádí odborná literatura, tj. obava samoty a pocitu osamocení, ze sociální izolace respondenti příliš neuvádějí. Dovození tedy, že mají kolem

sebe okruh svých známých, jejich rodinné či přátelské kontakty jsou na dobré úrovni. Čeho se ovšem jednoznačně bojí, kladně opovědělo 207 respondentů, je omezení jejich mobility – že se postupem roků stanou nepohybliví a budou odkázáni na cizí pomoc. **H10 byla falzifikována – neplatí.**

Vyhodnocení dalších výzkumných otázek

Dotazník, který byl součástí výzkumu, obsahoval též několik otevřených otázek, v kterých mohli respondenti vyjádřit své subjektivní pocity, hodnocení, názory, ale také rady vůči společnosti, rodině, blízkým a známým. Výzkum naznačil možnosti volnočasových aktivit a poměrně pestrou škálu zájmů a volnočasových aktivit a osobních aspirací.

Otázka č. 12 Kde jste byla /byl ve svém životě nejdále v zahraničí/ pracovní či na dovolené byla kladně odpovězena 345 respondenty z čehož převažovala návštěvnost zahraničí jednou až dvakrát. Za zajímavé lze označit spektrum zahraničních návštěvy. Více jak polovina respondentů navštívila země stávající EU, často se objevovalo Bulharsko, Chorvatsko, Německo, Francie. Dále pak země bývalého Sovětského svazu, často uváděli Rusko. Několik respondentů navštívilo USA, Austrálii a jeden Nový Zéland, jeden Japonsko 5 respondentů cestovalo do Číny.

V hodnotové orientaci respondentů zjišťovala zprostředkovaně otázka č. 27 Co považujete v současnosti ve Vašem životě za nejdůležitější:

Respondenti jednoznačně preferovali ve svých odpovědích zdraví, jako nezbytnou životní hodnotu. Požadavek na zdraví, nebo obdobná formulace – život bez nemocí tvořil přes 85 % odpovědí. Na dalším pomyslném preferenčním žebříčku se umístilo přátelství, spokojená rodina. Někteří respondenti uváděli široký a problematicky uchopitelný pojem štěstí a spokojenost. Respondenti dále vyjadřovali lásku a ohleduplnost ke svým životním partnerům – péče o manžela či manželku, mnohé odpovědi naznačovaly mezigenerační solidaritu – pomoc s péčí o vlastní rodiče či prarodiče, péče a výchova vnoučat a pravnoučat. Teprve na dalších místech se objevily materiální požadavky na dostatek peněz. Někteří respondenti považovali vedle již zmíněného zdraví za důležité, že se mohou věnovat sportu, cestování, četbě, zahrádce a dalším koníčkům.

Jaké jsou další ambice seniorů, jejich přání tužby je determinováno jejich hodnotovou orientací a preferencí. Převažuje požadavek na spokojený, klidný život v rodinném kruhu. Někteří očekávají, že si splní svá cestovatelská přání a navštíví některou z exotických zemí jako je Čína, Jižní Amerika apod. Více jak polovina respondentů očekává, že budou žít

život jako dosud, a hlavně, že se negativně nezmění jejich ekonomická situace a stávající zdravotní stav. Ambice vzdělávacího charakteru - vystudovat nějaký studijní obor, nebo si rozšířit kvalifikaci, až na výjimky v podobě zájmu o U3V nebyla mezi respondenty zaznamenána. Intelektuální potřeby a duševní rozvoj pro dotazované představovala četba krásné a populárně naučné literatury, luštění křížovek a sudoku. Část respondentů uvedla, že by se chtěla zdokonalit nebo vůbec naučit se pracovat s počítačem a internetem.

Mezigenerační solidaritu a životní moudrost lze analyzovat z odpovědí na otázku č. 29 Jakou životní moudrost byste chtěla/ chtěl sdělit mladým lidem. Pokud byla tato otázka vůbec zodpovězena¹⁰⁶, doporučovali rozvahu v jednání, tolerantnost vůči druhým, lidem, ohleduplnost, méně sobeckosti, lásku, přátelství, pracovitost, dobrého životního partnera. Nebyla zde zaznamenána snaha někoho poučovat, či kritizovat nebo hodnotit. Reliabilita těchto odpovědí mohla být částečně devalvována tím, že dotazníky odnášeli rodinní příslušníci a známí.

Výsledky výzkumu tedy odpovídají tomu, až na drobné odchylky, nač odkazují a k čemu dospěly, odborné studie a vědecké diskuse.

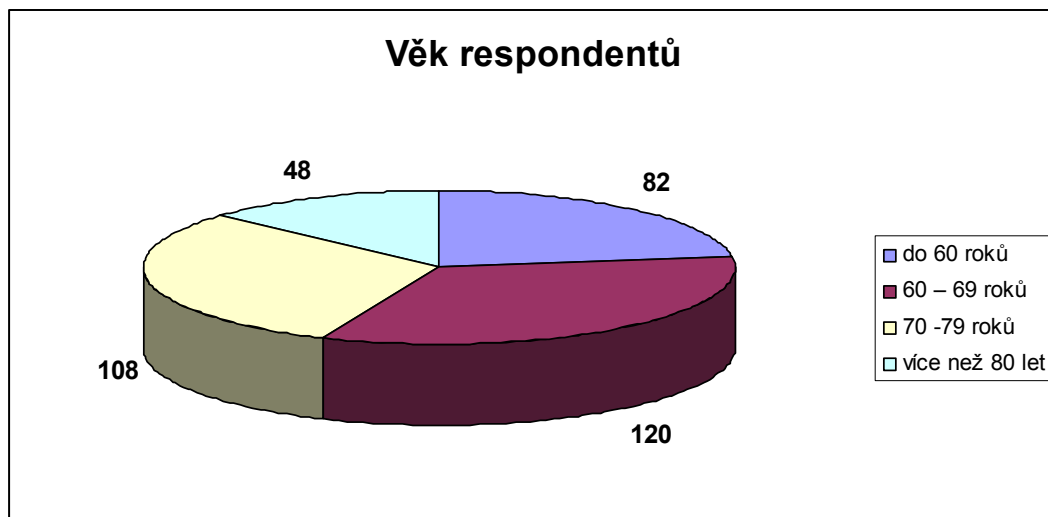
Otázka č. 1 zjišťovala pohlaví. Výzkumu se zúčastnilo celkem 369 osob, z toho bylo 223 žen (60,4%) a 146 mužů (39,6%).

Graf č. 1 Pohlaví respondentů

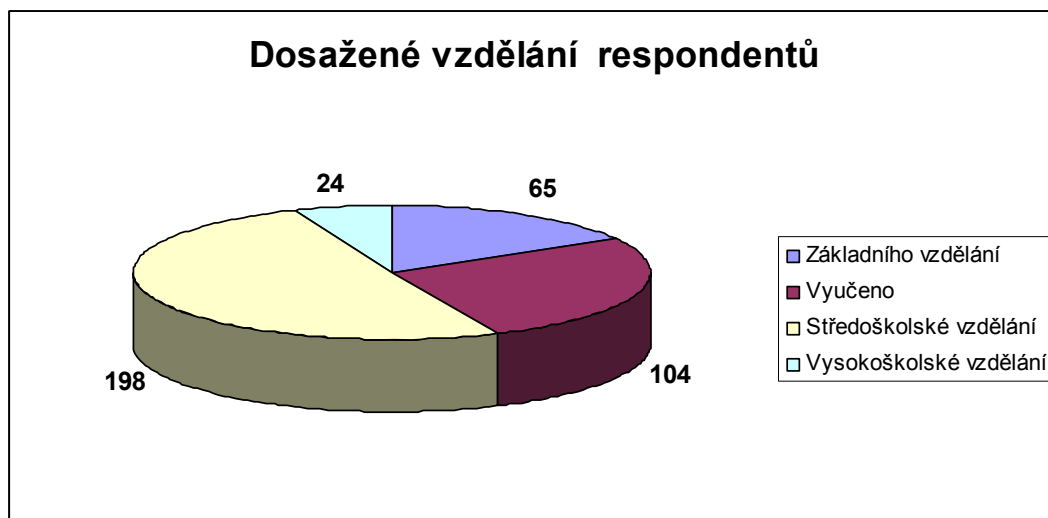
¹⁰⁶ Na tuto otázku opovědělo nejméně respondentů cca 30% dotazovaných, převážně bylo políčko prázdné, nebo obsahovalo slovo nic. Pozn. autorka.

Otázka č. 2 zjišťovala věkové rozmezí všech zúčastněných. Ve věkové kategorii do 60 roků odpovídalo 82 respondentů (22,2%), ve věkové kategorii 60-69 roků odpovídalo 131 respondentů (35,5%), ve věkové kategorii 70-79 roků odpovídalo 108 respondentů (29,2%), ve věkové kategorii více než 80 let odpovídalo 48 respondentů (13,0%).

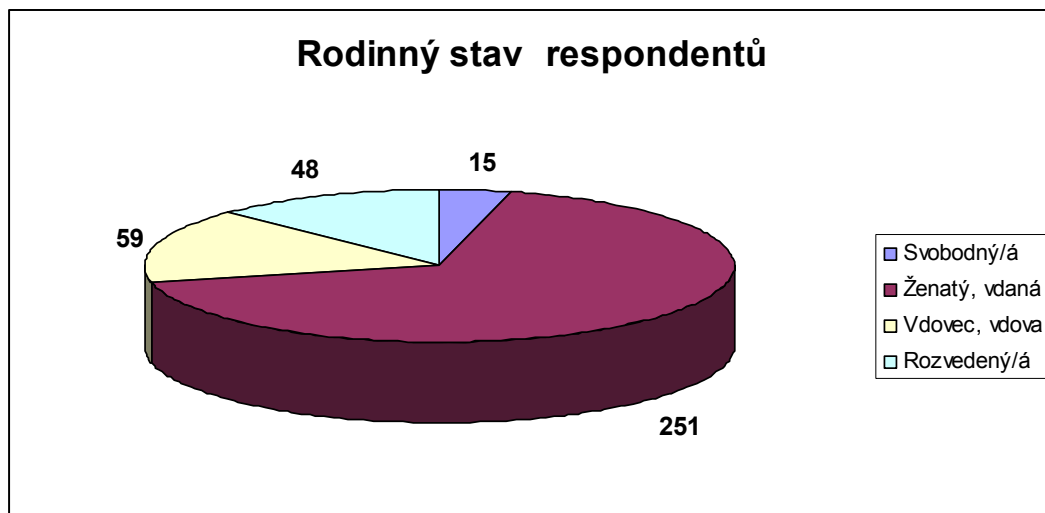
Graf č. 2 Věk respondentů

Otázka č. 3 byla zaměřena na nejvyšší dosažené vzdělání. Základního vzdělání dosáhlo 65 respondentů (17,6%). Vyučeno bylo 104 respondentů (28,2%) středoškolského vzdělání dosáhlo 198 respondentů (49,7%) a vysokoškolského vzdělání dosáhlo 24 respondentů (6,5%).

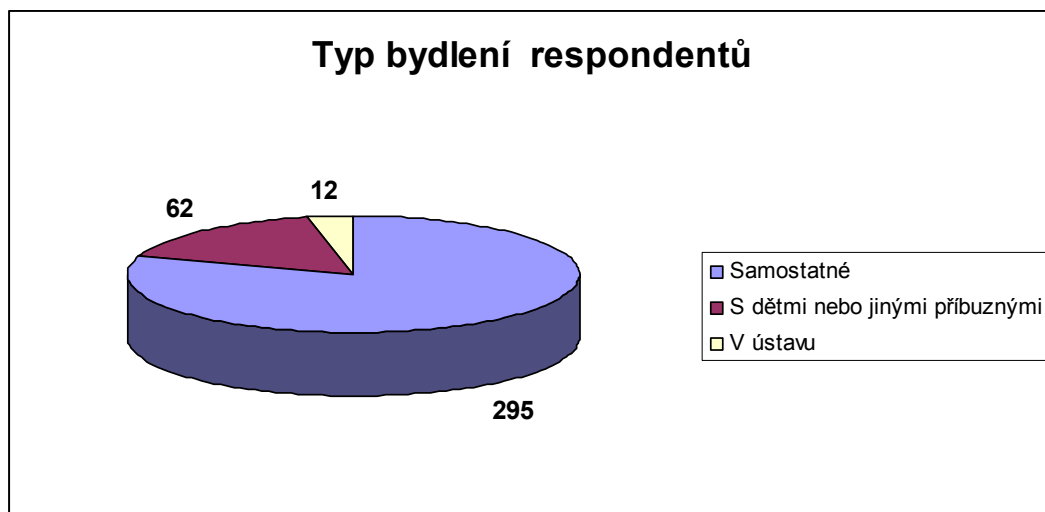
Graf č. 3 Dosažení vzdělání respondentů

Otázka č. 4 zjišťovala rodinný stav. V kategorii svobodný/á odpovědělo 15 respondentů (4,0%), v kategorii ženatý, vdaná odpovědělo nejvíce respondentů 251 (68,0%), v kategorii vdovec, vdova se zaznamenalo 59 respondentů (15 %), v kategorii rozvedený/rozvedená 44 respondentů (12 %).

Graf č. 4 Rodinný stav respondentů

Otázka č. 5 zjišťovala v jakém zařízení a s kým dotazovaný žije, kde v současné době žije, tedy kvalitu bydlení. Samostatně žilo 295 respondentů (80%), s dětmi nebo jinými příbuznými 62 respondentů (17%), v ústavu 12 respondentů (3%).

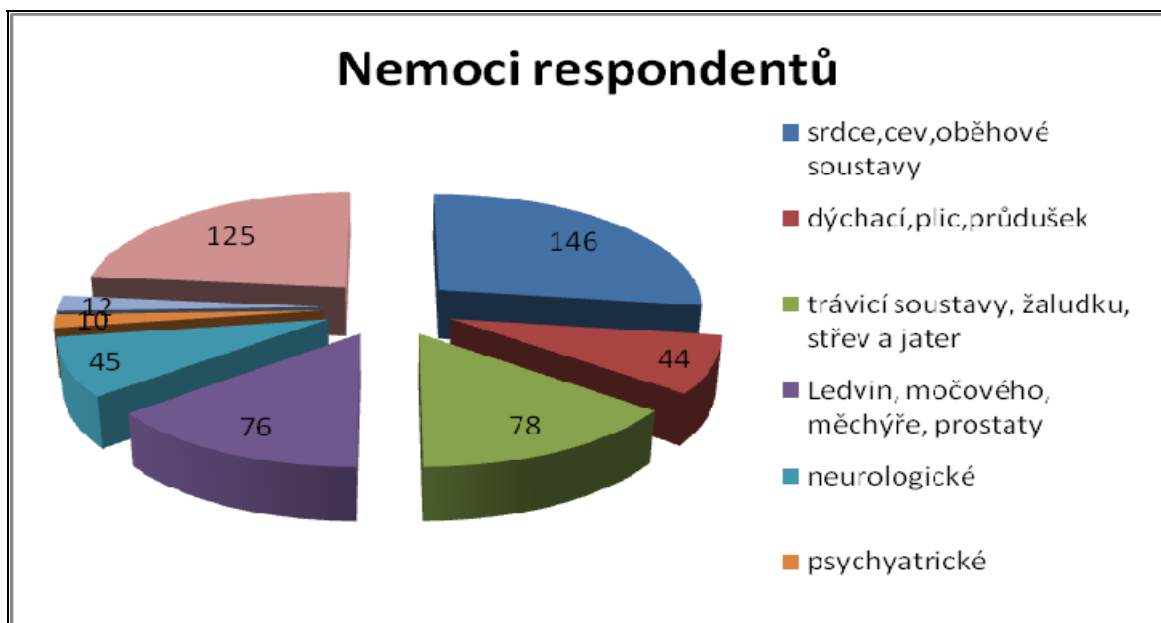
Graf č. 5 Typ bydlení respondentů

Otázka č. 6 byla zaměřena na vlastní hodnocení zdravotního stavu. Jako dobrý označilo svůj současný zdravotní stav 26 respondentů (7%), za dobrý jej považuje 72 respondentů (19,5%), uspokojivě vnímá svůj zdravotní stav 175 respondentů (47,4%), 81 respondentů hovoří o ne moc dobrém zdravotním stavu (22%), jako špatný jej vnímalo 15 respondentů (4%).

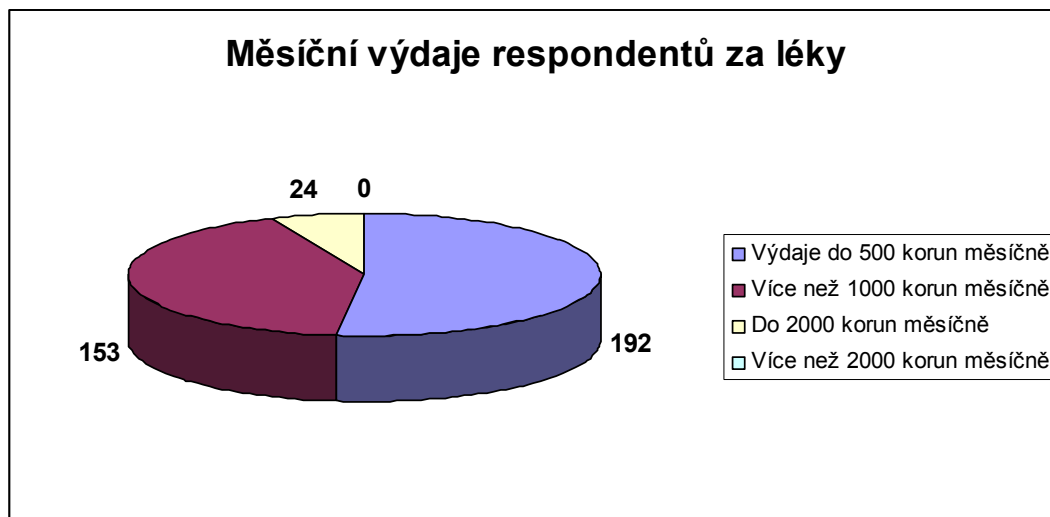
Graf č. 6 Zdravotní stav respondentů

Otázka č. 7 zkoumala zdravotní stav. Mezi respondenty výzkumného vzorku byly nejvíce zatíženo nemocemi srdce, cév a oběhové soustavy 146 odpovědí (39,5%), 125 respondentů (33,8%) trápí nemoci kůže, očí, apod., nemoci trávicí soustavy, žaludku, střev, jater 76 respondentů (20,5%), nemoci dýchací soustavy, plic a průdušek označilo 44 respondentů (12%), nemoci ledvin, močového měchýře, prostaty trpí 76 respondentů (20,5%), neurologické nemoci označilo 45 osob (12,1%), psychiatrické nemoci přiznalo 10 respondentů (2,7%), gynekologické problémy označilo 12 respondentů (3,2%).

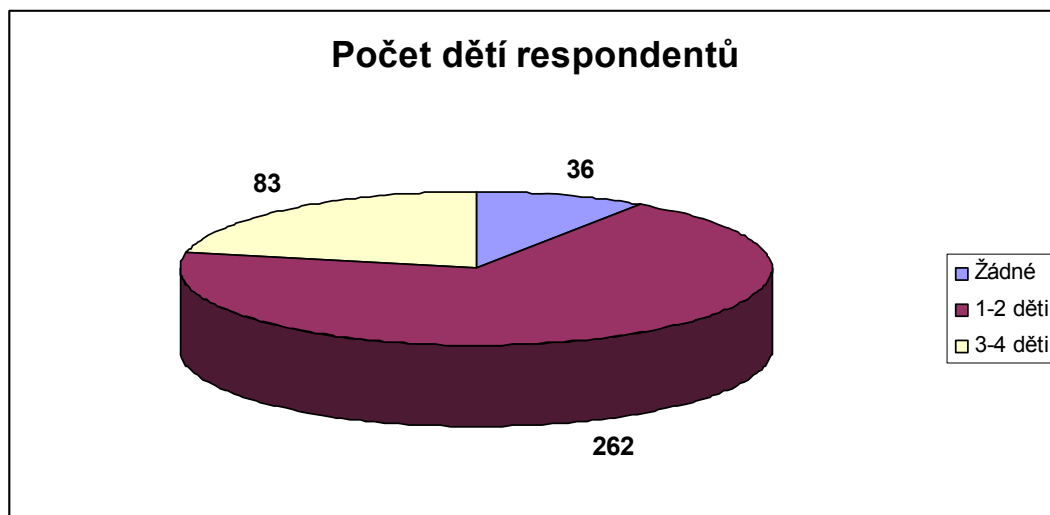
Graf č. 7 Nemoci respondentů

Otázka č. 8. zjišťovala měsíční výdaje za léky - doplanky, výdaje do 500 korun měsíčně udalo 192 respondentů (52%), více než do 1000 korun dává měsíčně za léky 153 respondentů (41,5%), do 2000 Kč vydává za měsíc na léky 24 respondentů (6,5%), více než 2000 Kč neudal nikdo z respondentů.

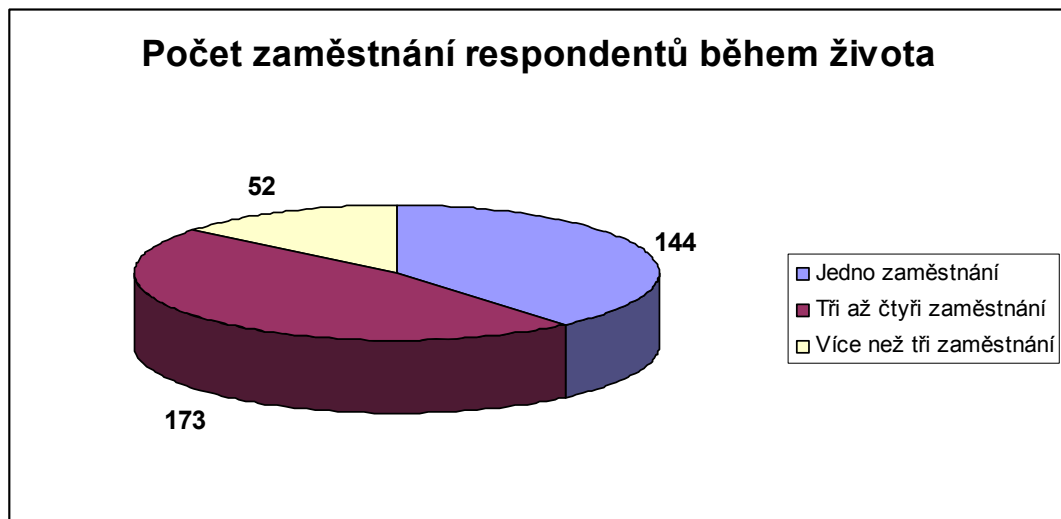
Graf č. 8 Měsíční výdaje respondentů za léky

Otázka č. 9 zjišťovala počet dětí respondentů. Nejvíce dětí – 3-4 udalo 83 respondentů (22,5%), 36 respondentů udalo (9,7%), že nemá žádné dítě, 262 respondentů udalo 1 až 2 děti (71%).

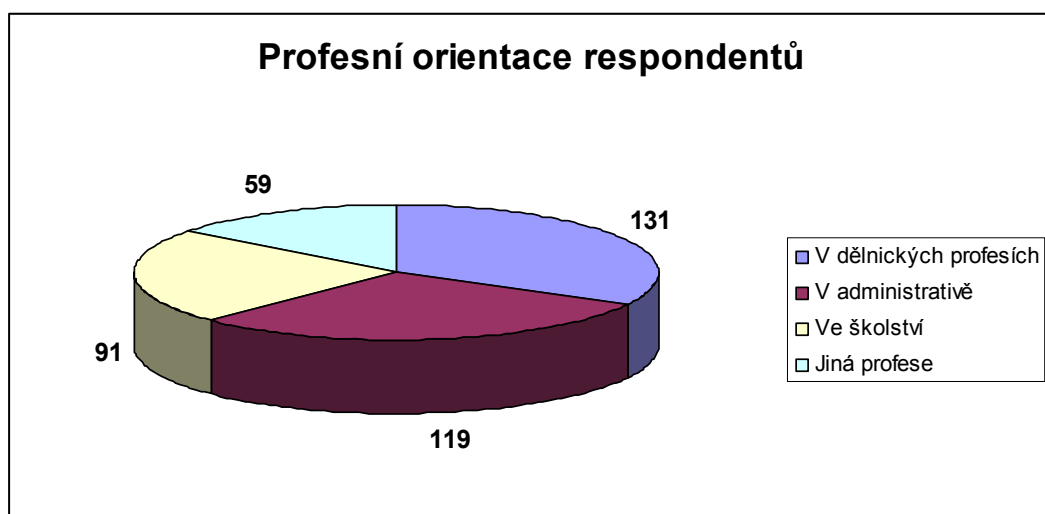
Graf č. 9 Počet dětí respondentů

Otázka č. 10. zkoumala množství vykonávaných zaměstnání během produktivního života. Nejvíce respondentů 173 uvedlo, že během svého dosavadního života vykonávali tři až čtyři zaměstnání (47%), 144 respondentů vykonávalo jedno zaměstnání (39%), 52 respondentů během produktivního života pracovalo ve více než třech (14%), méně než čtyřech zaměstnáních. Více zaměstnání nikdy nevykonával.

Graf č. 10 Počet zaměstnání respondentů během života

Otázka č. 11 zjišťovala profesionální orientaci respondentů. 131 respondentů ze zkoumaného vzorku (35,5%) pracovalo v dělnických profesích, 119 respondentů pracovalo v administrativě (30,1%), ve školství pracovalo 91 respondentů (24,4%), 59 respondentů uvedlo jinou profesi (16%).

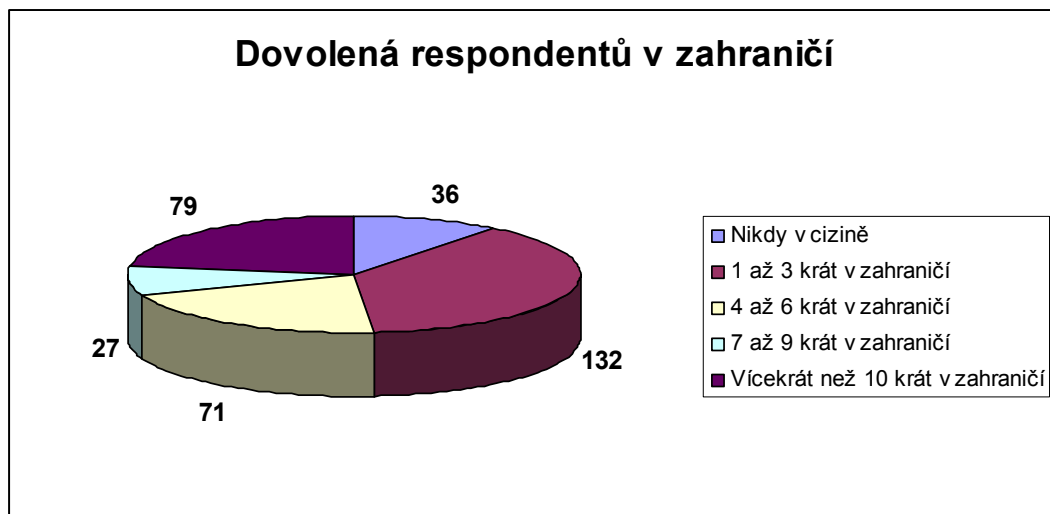

Graf č. 11 Profesní orientace respondentů

Otázka č. 12 - otevřená - zjišťovala cestovatelské zájmy a nejdlejší cesty. Respondenti uváděli USA, Austrálii, Japonsko apod. Všichni respondenti někam z domova vycestovali.

Nejčastěji se objevuje administrativa, dělnické profese, viz dále.

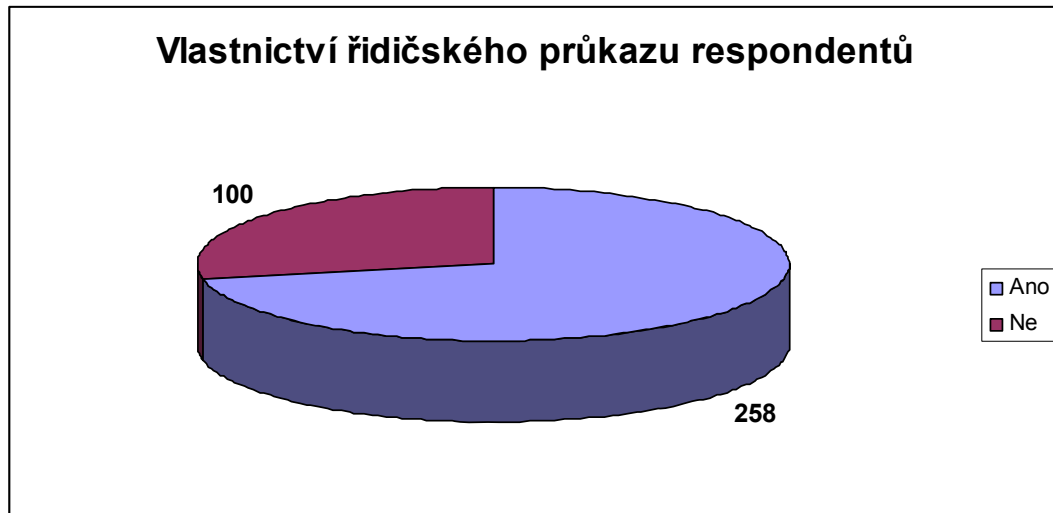
Otázka č. 13 zjišťovala cestovatelské zájmy a jejich frekvenci. Na dovolené nikdy v cizině nebylo pouze 36 respondentů (9,7%), naopak vícekrát než 10 krát bylo na dovolené v zahraničí 79 respondentů (21,4%). Nejvyšší byla průměrná frekvence návštěv v zahraničí tj. 1 až 3, vycestovalo 156 respondentů (42,3%), 71 respondentů navštívilo cizinu 4-6krát (19,2%), 27 respondentů uvedlo 7-9 krát (7,3%).

Graf č. 12 Dovolená respondentů v zahraničí

Otázka č. 14 v jakých profesích jste pracoval? Profesní orientace respondentů byla částečně odvozena z jejich převažujícího dosaženého vzdělání, převažovala práce v administrativě, zdravotnictví, školství. Z vysokoškolských profesí byli zastoupeni lékaři, učitelé, inženýři, právníci, soudci.

Otázka č. 15. zjišťovala vlastnictví řidičského oprávnění. Vlastnictví řidičského průkazu uvedlo 269 respondentů (72,9%) respondentů, 100 respondentů odpovědělo, že jej nevlastní (27,1%).

Graf č. 13 Vlastnictví řidičského průkazu respondentů

Otázka č. 16 zkoumala, zda je toto řidičské oprávnění aktivně užíváno. 155 dotazovaných uvedlo, že řidičské oprávnění užívá (42%), 214 respondentů své řidičské oprávnění nepoužívá (58%).

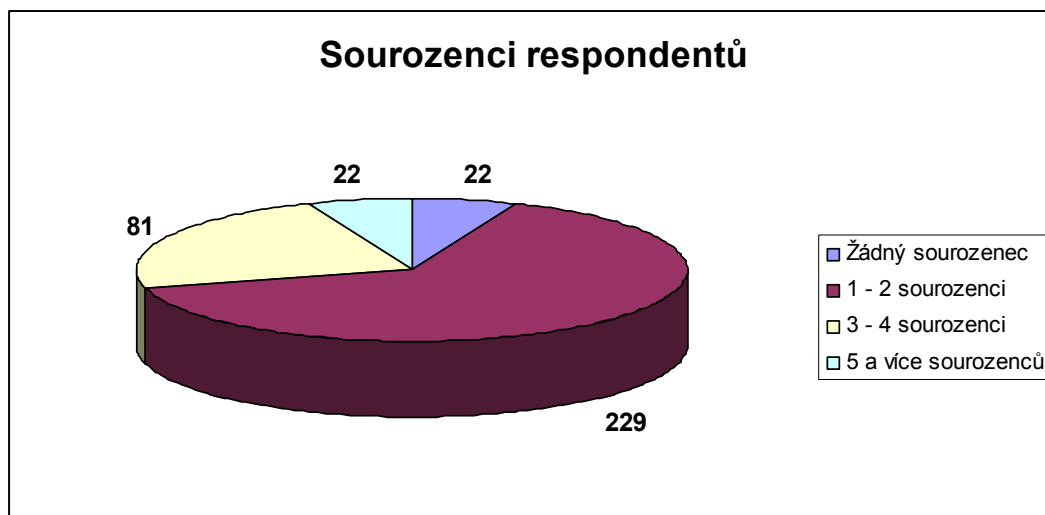
Graf č. 14 Respondenti – aktivní řidiči

Otázka č. 17. zjišťovala využívání pracovních příležitostí v cizině. Pouze 24 respondentu využilo možnosti a v cizině pracovalo (6,5%), 345 pracovalo nebo ještě pracuje a pracovalo pouze v České republice (93,5%).

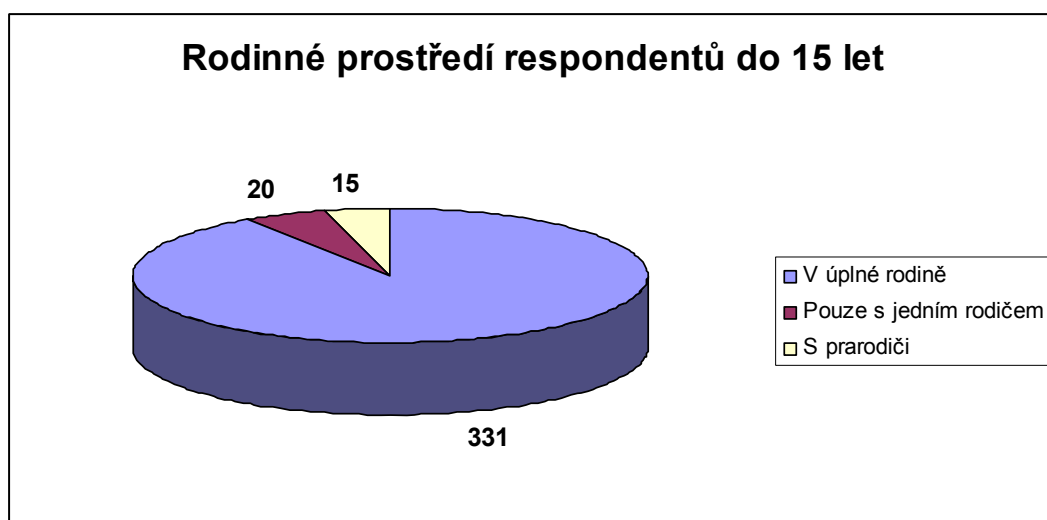
Graf č. 15 Práce respondentů v zahraničí

Otázka č. 18. Má demografický charakter a zjišťuje, kolik sourozenců respondenti měli. Pouze 22 dotazovaných nemělo žádného sourozence (6%), 244 dotazovaných mělo jednoho až dva sourozence (66,1%), 81 dotazovaných uvedlo tři až čtyři sourozence (22%), pět a více sourozenců uvedlo 22 dotazovaných (6%).

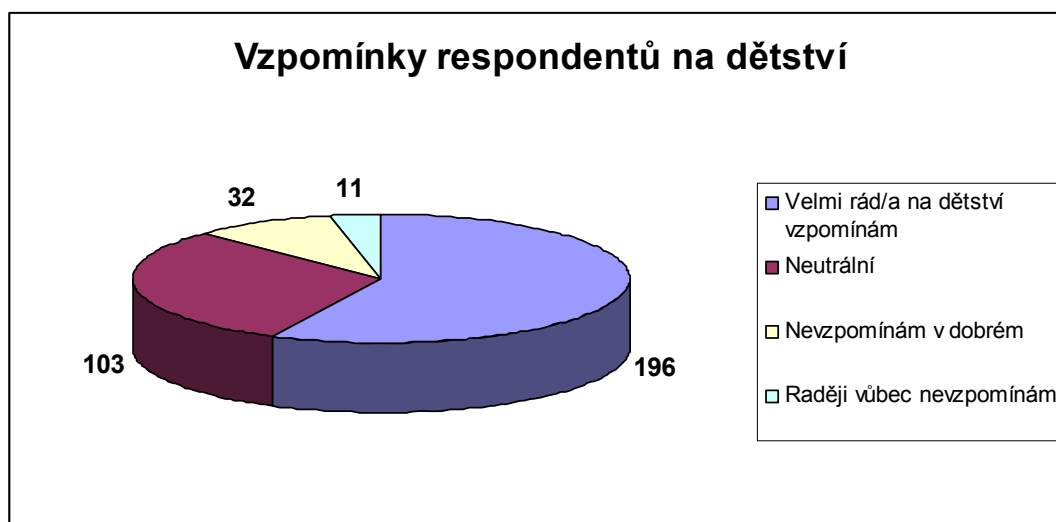
Graf č. 16 Sourozenci respondentů

Otázka č. 19. zjišťovala, v jakém prostředí v dětství do 15 let respondent vyrůstal. Převážná část dotazovaných uvedla, že v dětství vyrůstala v úplné rodině 334 (90,5%), pouze jedním rodičem bylo vychováváno 20 respondentů (5,5%), prarodiči pak bylo vychováváno 15 osob (4%). V ústavním zařízení, dětských domovech apod. nebyl vychováván nikdo.

Graf č. 17 Rodinné prostředí respondentů do 15 let

Otázka č. 20 se zabývala vzpomínkami na dětství. Zde lze konstatovat, že pouze 11 dotazovaných na tuto otázku odpovědělo negativně – raději vůbec nevzpomínám – odpovědělo 11 dotazovaných (3,7%), naopak velmi rádo na dětství vzpomíná 223 respondentů (60,4%), neutrální rovinu zvolilo 103 respondentů (28%) a pouze 32 respondentů nevzpomíná na dětství v dobrém (8,6%).

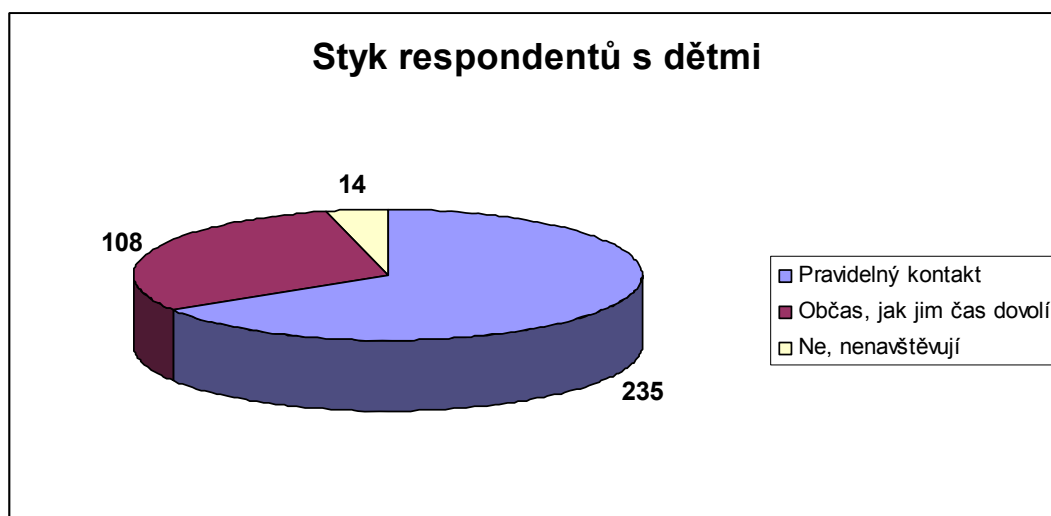
Graf č. 18 Vzpomínky respondentů na dětství

Otázka č. 21 zkoumá stabilitu rodin a společné soužití. Ani jeden respondent, ze zkoumaného vzorku nežije sám a žádný neuzavřel tři a více manželských vztahů. Pouze 32 respondentů uzavřela dvě manželství (8,6%) a jednoznačně převažuje trvalé manželství tj. jedno manželství za život 337 dotazovaných (91,3%).

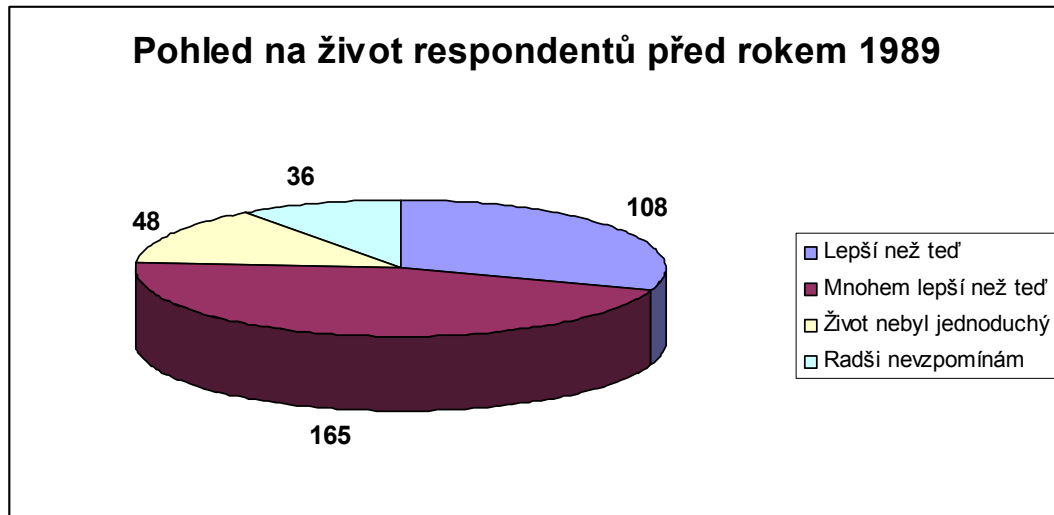
Graf č. 19 Uzavřená manželství respondentů

Otázka č. 22 zjišťuje rodinné vztahy rodičů a dětí. Zájem o rodiče, jaký by děti měly mít, definovaný návštěvností ze strany dětí uvádějí následující. Pravidelný kontakt dětí s rodiči uvedlo 235 respondentů (63,7%), občas, jak jim čas dovolí, zde je zřejmě tolerance zaměstnání, vytíženosti v práci apod. uvedlo 108 respondentů (29,3%) a nezájem dětí - ne, nenavštěvují, uvedlo pouze 14 respondentů (3,8 %).

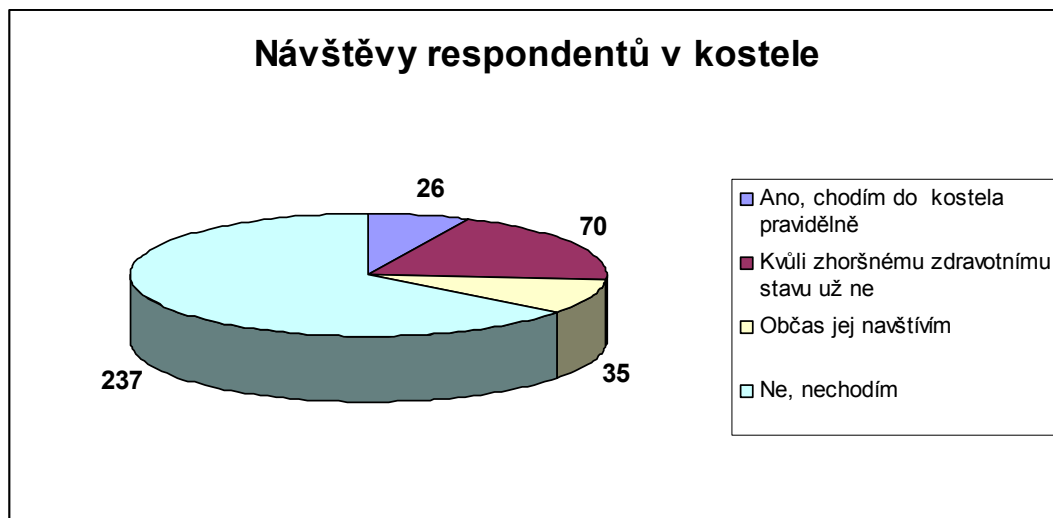
Graf č. 20 Styk respondentů s dětmi

Otázka č. 23 zjišťovala vnímání společenských změn po a před rokem 1989 po revoluci. Život před rokem 1989 označilo za lepší celkem 108 respondentů /znění otázky Jak hodnotíte Váš život před rokem 1989 – byl mnohem lepší, než jak se žije v současnosti/. Za život, který nebyl jednoduchý – to je názor 48 respondentů, na léta před rokem 1989 rádo nevzpomíná 36 dotázaných. Za zajímavou lze považovat, že respondenti nevidí mnoho rozdílů mezi situací před a po roce 1989.

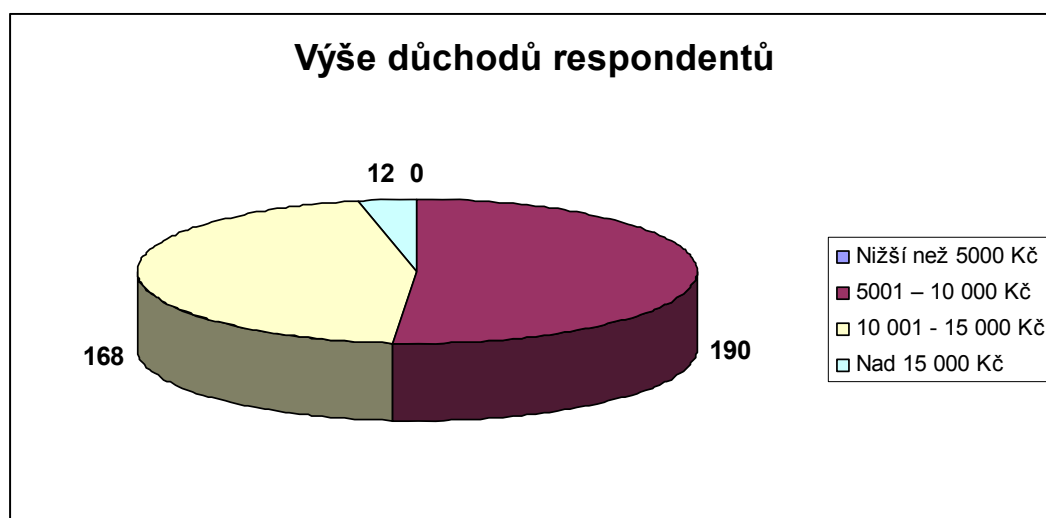
Graf č. 21 Pohled na život respondentů před rokem 1989

Otázka č. 24 zkoumala míru náboženského přesvědčení. Z našeho vzorku respondentů odpovědělo na otázku ano, chodím do kostela pravidelně pouze 26 respondentů (18,9%), ne odpovědělo 237 respondentů (69,2%), kvůli zhoršenému zdravotnímu stavu přestalo do kostela chodit 70 respondentů (9%) a občas jej navštíví 35 (64%) respondentů. Lze tedy konstatovat, že víc jak polovina dotazovaných lze označit jako ateisty, což pro starší populaci není typické. Tento výsledek zřejmě odráží tu skutečnost, že převážná část respondentů žije ve městech.

Graf č. 22 Návštěvy respondentů v kostele

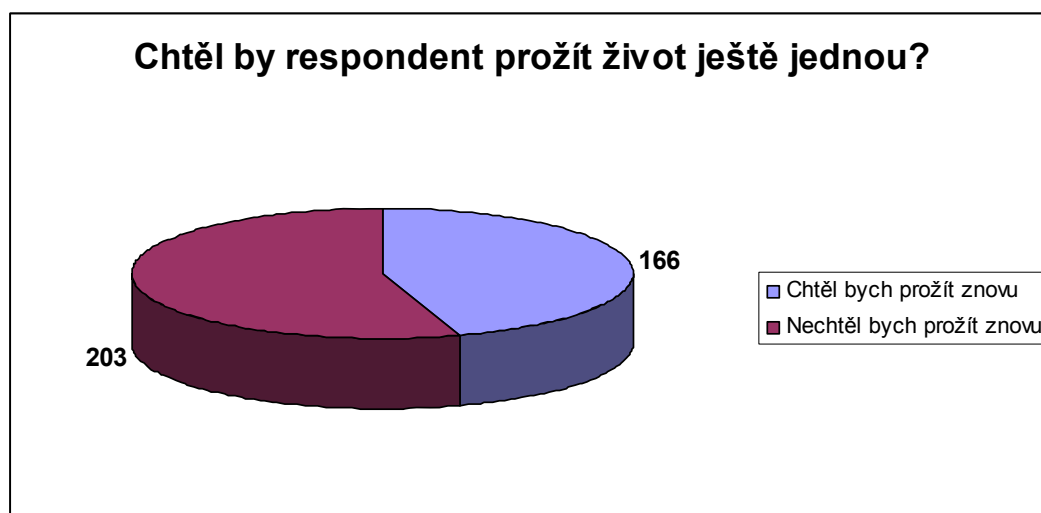
Otázka č. 25 zjišťovala výši současného starobního, invalidního nebo vdovského důchodu. Žádný z dotazovaných nemá důchod nižší než 5000 Kč, nejvíce respondentů, 190 (51%) pobírá důchod v rozmezí 5001-10 000 Kč, v rozmezí průměrného důchodu v ČR¹⁰⁷ - se pohybuje 168 respondentů (48%) vyšší důchod - příjem nad 15 000 Kč vykázalo pouze 12 respondentů (8,6%). Zkoumaný vzorek tedy odpovídal finančnímu a ekonomickému standardu českého seniora, část respondentů měla mírně nadprůměrné příjmy, což se mimo jiné odráží např. v četnosti zahraničních cest a samostatnému bydlení, vlastnictví automobilu apod.

Graf č. 23 Výše důchodů respondentů

¹⁰⁷ ČSSZ uvádí průměrnou výši důchodu 10 081 Kč měsíčně. Oficiální stránky ČSSZ cit. 20.09.2013.

Otázka č. 26 zjišťovala vlastní spokojenost s dosavadním životem. Svůj život, takový jaký by ještě jednou chtělo znovu prožít pouze 166 dotazovaných (44,9%) negativně hodnotilo svůj dosavadní život 203 respondentů (55%) a nechtěli by jej znovu prožít. Z výsledků je patrné, že více jak 55% respondentů z řad seniorů je svým životem nespokojeno, neboť by jej nechtěla znovu prožít, odpovědi na tuto otázku reflektují tedy určitou nespokojenost seniorů.

Graf č. 24 Chtěl by respondent prožít život ještě jednou?

Otázka č. 27 Byla otázkou otevřenou – Co považujete v současnosti ve Vašem životě za nejdůležitější, odpovídali respondenti různě. Hodnotová orientace respondentů preferovala takové kategorie jako je zdraví, dobrá fyzická a psychická kondice, rodina a děti, zaměstnání, přátelství či kamarádství, život bez válek, dostatek peněz či finanční zajištění.

Otázka č. 28 – reflektovala opět spokojenost respondentů, je překvapivé, že Odpovědělo, že nic, koníčky, cestování, vzdělání. Zejména pak chtěli prožít klidné stáří, pokojný zbytek života, viz dále.

Otázka č 29 – odkaz životních moudrost zůstala mnohdy nevyplněná. Z čehož lze dovodit, že senioři nechtějí následující generace poučovat. Jinak doporučovali toleranci, snášenlivost, ohleduplnost, trpělivost apod..

Otázka č. 30 Čeho se teď ve svém životě nejvíce bojíte, umožňovala využít několika odpovědí. Otázka zjišťovala skryté obavy seniorů z prožívání a života v postproduktivním věku. Nejvíce dotázaných 207 má vážnou obavu z toho, že s postupem času se stane nepohyblivý a bude odkázán na cizí pomoc (56%), z které lze zároveň dovodit obavu z obtěžování nejbližších příbuzných – dětí, vnuků, ale je zde i obava z vlastního omezení mobility – respondenti často plnohodnotný život spojují s mobilitou a nezávislostí, což prezentuje aktivitu respondentů. Zdraví jako hodnota se objevovalo i v odpovědích na předcházející otázky, přesto jako druhou nejfrekventovanější obavu označili respondenti obavu z nemoci obecně, zejména pak obava z vážné nemoci, takto odpovědělo 140 respondentů (37%).

Vedle obavy ze zhoršení zdravotního stavu, snížení mobility se dotazovaní obávají toho, že zůstanou sami 70 respondentů (18,9%) a že budou sociálně izolovaní. Jako zajímavou lze hodnotit reakci na to, že se budeme mít všichni hůř a hůř 73 respondentů (19,7%). Dotazovaní tedy projevili mezigenerační solidaritu a empatii vůči ostatním, zejména mladým lidem. Obavu z nedostatku finančních prostředků vyjádřilo pouze 49 respondentů (13,2%). Otázky, směřující k moderní thanatologii a paliativní péči, umírání a smrti řešilo celkem pouze 63 respondentů – možnost bojím se bolestivého umírání 38 odpovědí (10,3%), obava ze smrti pouze 25 odpovědí (6,7%). Existencionální otázky, možnost – nebojím se ničeho, které mají ovšem částečně nihilistický nádech, neřešilo 61 respondentů (16,5%). Lze je také interpretovat tak, že respondenti se nezabývají koncem života a žijí pragmaticky nebo naopak intenzivně život prožívají.

Návrhy a opatření

Vzhledem k tomu, že se lidé dožívají vyššího věku, později též odcházejí do důchodu, neustále se diskutuje o aktivní přípravě na stáří, o možnostech přípravy na stáří, o adaptaci člověka ve věku starobního důchodce na nové sociální role. Fenomén stáří, důchodu, problémů s ním spojených, motivoval i téma diplomové Analýza životní dráhy seniora. Respondenti podle analýzy představují určitou skupinu seniorů, kteří se mění plynulým přechodem ze střední generace. Podle současných sociologických výzkumů je člověk

vnímán seniorem mezi 60. a 70 rokem věku.¹⁰⁸ Bohužel obraz seniora není spojován s moudrostí, zkušeností, prospěšností, ale identita seniora je spojována se stářím, smrtí. Výsledky kvantitativního šetření diplomové práce potvrzují obecně známé výsledky. Jaké závěry a doporučení z nich vyplývají? Pro zkvalitnění životní dráhy každého seniora je nezbytná příprava na stáří a stárnutí, která podpoří jeho sebevědomí, posílí právo seniora na svobodné rozhodování o svém prožití, o svých potřebách a možnostech. Aktivní a pozitivní život, mentalita jednotlivce podstatně ovlivňují životní dráhu, proto je nutné rozšířit osvětu o pozitivní psychologii mezi seniory. Široké pole působnosti se v tomto ohledu nabízí absolventům studijního oboru sociální pedagogiky, neboť ti mohou usnadnit a pomoci mnohým jedincům v procesu vlastní reakce a adaptace na vlastní stáří. Nutné je tedy zvýšit osvětu mezi starší populací o vlastním procesu stárnutí, neboť racionální akceptace vlastního stavu může napomoci řešit otázky a postavení jiných. Tento proces musí vycházet z individuálních možností a schopností každého jedince, je silně individuální. Není možné vytvořit univerzální systém, či předvídat reakce každého na vlastní proces stárnutí, neboť je závislý na mnoha činitelích, často ovšem především na tom, jak je každý jedinec schopen, na základě předchozích zkušeností zvládnout danou situaci.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že stárnoucí jedinec zvládá zátěžové situace klidněji a racionálněji pokud má informace o tomto procesu, je obklopen rodinou, má své koníčky a je zdravý přiměřeně svému věku. Nezbytným předpokladem je také samostatné bydlení, přiměřené příjmy a úroveň vzdělání, čím je vyšší je akceptace stáří plynulejší a aktivnější. Společnost by neměla vytvářet umělou segregaci seniorů, není také možné organizovat, či vnucovat seniorům určitý způsob aktivního přístupu k životní dráze a k životu samému v období stárnutí.

Senior musí disponovat kompetencemi, které mu umožní rozhodnout se sám, zda se vzdá společenského života, zanechá práce, bude se věnovat svým zálibám, nebo mezigeneračnímu soužití – péče o vnoučata apod. Individuální harmonie mezi předchozím aktivním životem a uvolňováním se ze společenských rolí je autonomním rozhodnutím každého jedince. Odchod z aktivního veřejného života, včetně pracovních rolí se ovšem musí dít na základě vnitřního a dobrovolného rozhodnutí každého člověka individuálně. Obdobně pak musí být motivován odchod každého do starobního důchodu a

¹⁰⁸ Mezním rokem s pohledu stáří je ovšem podle současných výzkumů věk 75 let. pozn. autorky.

jeho další seberealizace. Senior je aktivní, jak uvádí motto diplomové práce, rodné číslo není diagnóza, seniorům je nutné naslouchat. Nevhodný je ovšem také zvýšený tlak na seniora na jeho integraci, např. organizování nucených akcí v mediích, politickými demonstracemi apod.

Zároveň je nutné mít na zřeteli, že tlak společnosti může u seniora vyvolat nežádoucí dopad na jeho psychiku. Snížená schopnost adaptace na nové životní podmínky strach z budoucnosti mohou u seniorů vyvolat strach a úzkost. Tento stav může být často příčinou jeho úzkosti, strachu neochoty u seniorů. Každý senior se na novou životní situaci adaptuje individuálně. Aktivní život, přiměřené cíle napomáhají seniorům k snadnější a příjemné adaptaci. Tento přístup může eliminovat, nebo alespoň zmírnit nedůvěru seniora k druhým lidem, ale také k životu, k politické scéně apod. Adaptace a socializace tak člověku usnadní život i v této, poněkud složitější etapě lidského života.

ZÁVĚR

Diplomová práce Analýza dráhy života seniorů je zaměřena na aktuální problematiku stáří a stárnutí, jejich proměn v současné postmoderní společnosti. Demografické změny, ovlivněné výsledky medicíny, změnou životního stylu, společenské, ale také individuální předpoklady vedly a vedou k tomu, že se lidé dožívají vyššího věku. Dlouhověkost a prodlužování délky středního věku jsou společenskou realitou, mimo jiné faktory, podmiňovány, ale zároveň ji ovlivňují. Fenomén dlouhověkosti však vyvolává mnohé otázky. Jaký je život stárnoucí populace? Mění se životní dráha seniora v kontextu společenských změn, současné konzumní společnosti? Jaké je jejich materiální zabezpečení? Jsou opravdu osamoceni a velmi nemocní? Bojí se samoty? Co ovlivňuje jejich život? Z těchto a dalších úvah a impulzů jsem vycházela pro moje dílčí kvantitativní šetření, jehož cílem bylo analyzovat a posoudit na nahodilém výzkumném souboru, jaké jsou markanty životní dráhy současného českého seniora.

Demografické změny, které začínají po druhé světové válce a vedly ke zvyšování podílu osob vyššího věku na celkové populaci, označované jako stárnutí populace vyvolávají celou řadu odborných diskusí, ovšem přinášejí také mýty o stárnutí. Konzervativní přístupy ke společenské realitě a stereotypy v myšlení lidí podstatně komplikují hodnocení a přístup k seniorům. Přestože proces stárnutí je provázen celou řadou regresivních změn v různých etapách životní dráhy jednotlivce, není nutné pohlížet na stáří a proces stárnutí defetistiky a skepticky. Předsudky, které ve společnosti přetrvávají. Existuje mnoho definicí, které charakterizují stáří, v posledních letech se dokonce hovoří o sociologii stáří. Stáří a stárnutí se věnuje odborná veřejnost jako např. P. Mühlpachr, S. Laca, I. Možný, L. Vidovičová, L. Rabušic, M. Žumárová atd. Sociologové hovoří o seniorovi jako o člověku, který završuje životní dráhu svého života, ve společnosti díky věku zaujímá specifické postavení. Přetrvává obraz seniora z šedesátých let minulého století, který je tichý, osamocený, čekající na konec života. Jedná se o předsudky a mýty, které bohužel přetrvávají u některých lidí dodnes. Věk člověka, původně pouze číslo, či biologický znak, se stal postupně společenský symbol. Věk ovlivňuje sociální status člověka, umožňuje mu vstupovat do právních vztahů – právní způsobilost, určuje jeho pomyslné vyřazení ze společnosti při odchodu do starobního důchodu. Věk tedy ovlivňuje očekávání společnosti. Dnešní společnost preferuje mýtus mládí, bohužel spíše negativně hodnotí stáří a staré lidi.

Je přehlíženo, že i senior je aktivní člověk, který může společnosti nabídnout své životní zkušenosti a je schopen kooperovat s mladými, napomáhat jim při rozhodování.

Senioři jako početná sociální skupina ovlivňují ekonomické, politické a společenské podmínky naší společnosti. Proto je nutné sledovat a zkoumat stáří a proces stárnutí, který se projevuje v biologických, psychologických, demografických sociálních, medicínských aspektech. Senioři jsou díky předsudkům ohrožováni sociální izolací a exkluzí. Senioři jsou ohroženi diskriminací z titulu věku, která je označována jako ageismem. Ageismus lze také označit jako předsudek vůči stáří, který se vyznačuje odporem ke stáří, jeho zesměšňování. Stáří nemá podle současného veřejného mínění žádnou hodnotu, je spojeno s nemocemi, s demencí. Pokud senior pracuje, bere mladým práci, nebo pracuje nekvalitně, nestačí pracovnímu tempu, moderním trendům. Pokud nepracuje – parazituje na společnosti, protože na něj musí vydělávat mladí lidé. Starý člověk se stal společenskou zátěží. Lze zaznamenat zesměšňování seniorů v reklamě, v různých televizních pořadech, ve filmech, dalších kulturních žánrech. Společenské mínění ovlivňuje také autoevaluaci samotných seniorů.

Přestože existuje celá řada mezinárodních i vnitrostátních dokumentů, které deklarují úctu ke starým lidem, ke stáří, seniorům nedaří se zlepšovat negativní obraz seniora v současné společnosti. To přináší potřebu se zabývat výše uvedenými otázkami. Senioři musí být respektováni, společnost se jimi, péčí o ně musí systematicky zabývat. I když je problematika stáří a seniorského věku diskutována nedaří se změnit celkový obraz stáří a přístup k němu. Proto je nutné, aby byla přijata opatření, které se dotknou řady oblastí společenské reality. Bohužel ani někteří politici nepřispívají ke změně názorů na seniory, neustále diskuse o penzijní reformě, mandatorních výdajích v rozpočtu napomáhají vytvářet obraz, že senior si vyhrazuje právo především na ekonomické zajištění, důchod, bezplatnou zdravotní péči a pravidelnou valorizaci důchodů.

Proto je nutné přistupovat k problematice pozitivně, systematicky a aktivně. Je nutné posilovat zejména mezigenerační solidaritu nejen v rodině, ale v celé společnosti, podporu možnosti seniorů na seberealizaci, důstojný život a podporu svobodné vůle rozhodovat sám o sobě. Nedílnou součástí emancipace problematiky stárnutí a senioru znamená již zákon o sociálních službách, který legislativně vymezuje podmínky pro samostatnost, nezávislost a soběstačnost seniorů, jako předpoklad pro důstojný život i v druhé polovině života. Nezastupitelné místo a velké možnosti pro soustavné ovlivňování životní dráhy seniorů tak, aby se prodlužovala soběstačnost seniorů, tím také plnohodnotná část životní dráhy seniora

nabízí sociální pedagogika. Aktivní přístup k seniorské problematice totiž předpokládá znalost aktuálních potřeb seniorů, jejich představ a v tomto ohledu jsou obdobná šetření nezastupitelná.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Zákony

1. Zákon č. 2/1993Sb., Listina základních práv a svobod.
2. Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.
3. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.
4. Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.
5. Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.
6. Zákon č. 262/2006 Sb., Zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.
7. Zákon č.108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů
8. Zásady OSN pro seniory. /online/ MPSV – odbor 22 /cit. 30.10.2013/ dostupné na <http://www.mpsv.cz/cz/1111>
9. Zákon č. 89/2012 Sb. – Občanský zákoník v platném znění

Literatura

10. AVRAMOV, D., MAŠKOVÁ, M. *Active Ageing in Europe*. Strasbourg: European Population Papers Seriesno.12.
11. BAKOŠOVÁ, Z. *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Public promotion, 2008. ISBN 978-80-969944-03.
12. BEAUVOIR, S. *Old Age*. Harmondsworth:Penguin.
13. BOUDA, P. *Nepřímá diskriminace*. Brno: MU, 2011. ISBN 978-80-210-5679-4.
14. BUKAČ, P. „*Důchod - co nás čeká? Nic moc!*“(On – line). Měsíc (Cit. 20.9.2013) dostupné na z <http://www.mesec.cz/clankyúduchodco nnas ceka nic moc/htm>.
15. BUMBÁLEK, M. *Stáří a osamělost*. In Mühlpachr, P. *Schola gerantologica*. Brno: MU.
16. DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-141-2.
17. ĎOUBAL, S., KLEMERA, P., FILIPOVÁ, M., DOLEJŠ, J. *Teoretická gerontologie*. Praha: Krarolinium, 1997. ISBN 80-7184-481-0.

18. ELIÁŠ, K., a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Praha: Sagit, 2012. ISBN 978-80-7208-922-2.
19. GERLOCH, A., P. ŠTURMA a kol. *Ochrana základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu*. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-23-0.
20. GREGOR, O. *Stárnutí to je kumšt*. Praha: Olympia, 1990. ISBN 80-7033-040-6.
21. HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček BrainTeam, 2010.
22. HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, Keller, J. Teorie modernizace. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.
23. HATÁR, C. *Seniori v systéme rezidencionalnej sociálno-edukačnej starostlivosti*. Praha: Rozlet, 2011. ISBN 978-80-904824-1-8.
24. HEDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza ametaanalýza dat*. Praha: Portál, 2006.
25. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
26. HURDÍK, J., LAVICKÝ, P., TELEČ, I. *Občanské právo hmotné. Obecná část Ochrana osobnosti*. Plzeň: Aleš Česnek, 2008. ISBN 978-80-7380-136-6.
27. JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-329-6.
28. KLAPAL, V. *Problematika seniorů z pohledu „právě dospělých“*. In Šimková, E. ed. Socialia 2010. Sociální deviace v kontextu společenských věd. Sborník recenzovaných příspěvků z konference Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Hradec Králové: Gaudeamus.
29. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1998.
30. KODROVÁ, J., SCHMIED, Z. *Náhrada mzdy a nemocenské zaměstnance při dočasné pracovní neschopnosti nebo karanténě*. 3. aktualizované vydání. Olomouc: ANAG, spol. s r.o., 2011, 152 s. ISBN 978-80-7263-631-0
31. KOLDINSKÁ, K. *Sociální právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2007, 191 s. ISBN 978-80-7179-620-6.
32. KOVÁŘOVÁ, P. *Kvalita života v období stárnutí a stáří*. Brno: MU, diplomová práce.

33. KRAUS, B. *Výchova ve společenských proměnách na počátku nového století*. Pedagogika, 2003, roč. 53, č. 3, s. 253-270. ISSN 3330-3815.
34. LACA, S. *Sociální pedagogika*. Brno:IMS, 2011. ISBN 978-80-87182-19-2.
35. *Lidská práva v proměnách času*. Sborník příspěvků II. ročník mezinárodní konference. České Budějovice: 2011. ISBN 978-80-7394-422-3. Mění se úloha rodiny v péči o seniory. Sborník. Olomouc: 2003.
36. LIVEČKA, E. *Výchova ke stáří a ve stáří*. In Wolf, J. a kol. Umění žít a stárnout. Praha: Svoboda, 1982.
37. MACEK, P. „Kde končí dospívání a kde začíná dospělost?“ In Macek, P., DALAJKA, J. eds. Vývoj a utváření osobnosti v sociálním a etnickém kontextu. Brno: MU.
38. MACHALOVÁ, M. *Biodromálna psychologia pre pomáhajúce profesie*. Brno: IMS, 2010. ISBN 978-80-87182-10-9.
39. MACHALOVÁ, T. et kol. *Lidská práva proti rasismu*. Brno: Doplněk, 2011. ISBN 80-7239-099-6.
40. MAREŠ, P. *Senioři a politika*. Sociologický časopis 34(3): 321-337.
41. MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon.
42. MOŽNÝ, I. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-624-1.
43. MÜHLPACHR, P. *Sociální inkluze v prostředí biodromální speciální pedagogiky*. Brno: MU, 2009. ISBN978-80-210-4951-2.
44. MÜHLPACHR, P. *Gerontologie – sociální nutnost postmoderní společnosti*. In MÜHLPACHR, P. (ed): Schola gerantologica. Brno: MU.
45. MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: IMS, 2009, s. 130.
46. MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: IMS, 2009.
47. MÜHLPACHR, P. *Problémy současné společnosti*. Brno: IMS, 2001.
48. MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: MU, 2008. ISBN 978-80-210-4550-7.
49. MÜHLPACHR, P., BARGEL, M. ml. *Senioři z pohledu sociální pedagogiky*. Brno: IMS, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5.

50. NOVÁK, M. „*Nejsem si jist, kdy už konečně dostaneme rozum*“. Zdravotnické noviny. /10.9.2004/ On-line. Internetový přístup ke zdravotnickým informacím pacienta. Dostupné z: <http://www.izip.cz/index.php?'=4040167>.
51. OLŠAN, M. *Senior v silniční dopravě*. Praha: Besip, 2009.
52. PUNCH, K. F. *Základy kvantitativního šetření*. Praha: Portál, 2008.
53. RABUŠIC, L. *Česká společnost a senioři*. Brno: MU, 1997.
54. RABUŠIC, L. *Česká společnost stárne*. Brno: MU, 1995.
55. RABUŠIC, L. *Vzdělávání dospělých v předseniorském a seniorském věku*. In Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity MU, Řada pedagogická, Brno: MU, U11.
56. REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, 2009.
57. SAK, P., KOLESÁROVÁ, K. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada.
58. SKALKOVÁ, J. a kol. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. Praha: SPN, 1983.
59. SOLÁROVÁ SAZOUK, K. *Analýza speciálně pedagogických a speciálně andragogických přístupů k terapii osob s neurologickým onemocněním v seniorském věku*. Brno: MU, 2010. ISBN 978-80-210-5287-1.
60. STÖRIG H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: ZVON, 1993. s. 108-109. ISBN 80-71113-058-3
61. SÝKOROVÁ, D. *Autonomie stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, MÜHLPACHR, P. (ed): *Sociální práce jako životní pomoc*. Brno: MU, 2006. ISBN 80-86633-62-4.
62. SÝKOROVÁ, D. *Senioři v České republice. Mýty a jejich dekonstrukce*. Sociológia 38. s. 151-164.
63. ŠANDEROVÁ, J., O. ŠMÍDOVÁ a kol. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-015-5.
64. ŠIKLOVÁ, J. *Diskriminace stárnoucí generace žen v ČR a genderagemainstreaming*. In *Postavení a diskriminace seniorů v České republice*. Sborník z mezinárodní konference XI. Celostátního gerontologického kongresu v Hradci Králové dne 25. listopadu 2005. Praha: MPSV, 2006. ISBN 80-86878-52-X.

65. ŠTILEC, M. *Program aktivního stylu života pro seniory*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-920-8.
66. též in *Cielové skupiny vo vzdelávaní dospelých*. Bratislava: Gerlach Print, spol. s.r.o. Zborník Mühlpachr, P. Gerontopedagogika. Brno: IMS, 2009, s. 130. z medzinárodnej vedeckej konferencie 2000., s. 13-16.
67. VEČEŘA, M. *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, 103 s. ISBN 80-901424-6-X.
68. VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: MU, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.
69. VIDOVIČOVÁ, L., SEDLÁKOVÁ, R. *Mediální analýza obrazu seniorů*. /Online, dostupné na <http://www.spvg.cz/docmaos.pdf>.
70. WINNICKI, A. *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2008. ISBN 978-83-60501-48-1.
71. Zápotočná, O. *Kultúrna gramotnosť v sociálnopsychologických svislotech*. Bratislava: Album, 2004. s. 17.
72. ZAVÁZALOVÁ, H. a kol. *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0326-8.
73. ZICH, F. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Eupress, 2004.
74. ZYCH, A. A. *Leksykon gerontologii*. Krakow.
75. ŽENÍŠKOVÁ, M., PŘIB, J. *Zákon o nemocenském pojištění od 1.1.2012 s komentářem a příklady*. 5. aktualizované vydání. Olomouc: ANAG, spol. s.r.o., 280 s. ISBN 978-80-7263-725-6.
76. ŽUMÁROVÁ, M. *Subjektivní pohoda a kvalita života seniorů*. Prešov: Akcent print, 2012. ISBN 978-80-89295-43-2.
77. ŽUMÁROVÁ, M., BALOGOVÁ, B. *Medzigeneračné vzťahy*. Prešov: MENTA MEDIA, 2009. ISBN 978-80-89392-23-0.
78. Oficiální stránky České správy sociálního zabezpečení [online, cit. 2013-07-01].
79. Dostupné z <http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/profil-organizace/>
80. Oficiální stránky České správy sociálního zabezpečení [online, cit. 2013-06-27].
81. Dostupné z <http://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni>

82. Oficiální stránky Ministerstva práce a sociálních věcí [online, cit. 2013-06-27].
Dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/7>
83. Český statistický úřad <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4025-04>.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

ČSSZ Česká správa sociálního zabezpečení

ČSÚ Český statistický úřad

EU Evropská unie

OSN Organizace spojených národů

MPSV Ministerstvo práce a sociálních věcí

MŠMT Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA P 1: Dotazník

PŘÍLOHA P 2: Přehled grafů

PŘÍLOHA P I: DOTAZNÍK

Vážená paní, vážený pane,

obracíme se na Vás se žádostí o vyplnění anonymního dotazníku, který se věnuje problematice životní dráhy seniorů. Chceme přispět tímto způsobem k analýze života seniorů a navrhnout některá opatření, která přispějí vyšší kvalitě života seniorů. Dotazník je anonymní a jeho vyplnění Vám nezabere mnoho času. Za pomoc s vyplněním dotazníku Vám děkujeme a přejeme pevné zdraví, pohodu a spokojený život.

Výzkumnice z IMS Brno

1. Pohlaví

- a) žena
- b) muž

2. Věk:

- a) do 60 roků
- b) 60 až 69 roků
- c) 70 až 79 roků
- d) 80 a více let

3. Vaše dosažené vzdělání:

- a) základní škola
- b) vyučen
- c) střední škola
- d) vysoká škola

4. Váš současný rodinný stav:

- a) svobodná/ý
- b) vdaná/ženatý
- c) vdova/vdovec
- d) rozvedená/rozvedený

5. Kde v současné době žijete:

- a) samostatně v domě či bytě
- b) s dětmi či jinými příbuznými v domě či bytě
- c) v ústavu (penzion, domov důchodců apod.)

6. Jak hodnotíte svůj současný zdravotní stav:

- a) velmi dobrý
- b) dobrý
- c) uspokojující
- d) ne moc dobrý
- e) špatný

7. Jaké nemoci Vás v současnosti postihují (LZE ZATRHNOUT I VÍCE)

- a) nemoci srdce, cév a oběhové soustavy
- b) nemoci dýchací, plic a průdušek
- c) nemoci trávicí soustavy, žaludku, střev, jater
- d) nemoci ledvin, močového měchýře, prostaty
- e) nemoci neurologické
- f) nemoci psychiatrické
- g) nemoci gynekologické
- h) jiné nemoci (kůže, krve, očí apod.)

8. Kolik Vás měsíčně stojí výdaje za léky (doplatky):

- a) do 500 korun
- b) 500 až 1000 korun
- c) 1000 až 2000 korun
- d) více než 2000 korun

9. Kolik jste měla/měl celkem dětí:

- a) žádné
- b) 1 až 2
- c) 3 až 4
- d) 5 a více

10. Kolik zaměstnání jste ve svém profesním životě vykonával/vykonávala:

- a) jedno
- b) dvě až tři
- c) tři až čtyři
- d) pět až deset
- e) více než deset

11. V jaké oboru jste převážně pracovala/pracoval:

- a) v dělnické profesi
- b) v administrativě
- c) ve školství, zdravotnictví či v sociální oblasti
- d) v jiném resortu

12. Kde jste byla/byl ve svém životě nejdále v zahraničí (pracovně či na dovolené)

--

13. Kolikrát jste byl na dovolené v zahraničí:

- a) nikdy jsem nebyl v cizině na dovolené
- b) 1 až 3 krát za život
- c) 4 až 6 krát za život
- d) 7 až 9 krát za život
- e) 10 a vícekrát za život

14. V jakých profesích jste v životě pracovala/pracoval:

15. Vlastníte řidičský průkaz

- a) ano
- b) ne

16. Řídíte v současnosti jako řidič osobní automobil

- a) ano
- b) ne

17. Pracovala/pracoval jste někdy v životě v zahraničí

- a) ano
- b) ne

18. Kolik jste měla/měl sourozenců:

- a) žádného (byl jsem jedináček)
- b) jednoho až dva sourozence
- c) tři až čtyři sourozence
- d) pět a více sourozenců

19. V dětství do Vašich 15 let věku jste vyrůstal:

- a) v úplné rodině
- b) vychováván pouze jedním z rodičů
- c) vychováván prarodiči či jinými příbuznými
- d) v ústavním zařízení (dětský domov apod.)

20. Jak hodnotíte Vaše vzpomínky na dětství:

- a) velmi rád na dětství vzpomínám
- b) byly tam okamžiky pěkné i méně pěkné
- c) nevzpomínám na dětství v dobrém
- d) raději vůbec nevzpomínám

21. Kolik manželství jste v životě měl/a:

- a) žádné, dodnes jsem svobodný
- b) jen jedno
- c) dvě manželství
- d) tři a více manželských vztahů

22. Navštěvují Vás pravidelně Vaše děti:

- a) ANO, pravidelně
- b) OBČAS, jak jim to čas dovolí
- c) NE, nenavštěvují

23. Jak hodnotíte Váš život před rokem 1989 (před revolucí):

- a) byl mnohem lepší, než jak se žije v současnosti
- b) mnoho rozdílů v tom nevidím
- c) život v té době nebyl jednoduchý
- d) nerad vzpomínám na léta před rokem 1989
- e) raději vůbec nevzpomínat

24. Chodíte do kostela:

- a) ANO, pravidelně
- b) Chodila jsem/chodil jsem, dokud mi zdravotní stav dovolil
- c) Chodím občas
- d) Ne, nechodím

25. Kolik činí Váš současný důchod (starobní, invalidní, vdovský)

- a) do 5 000 Kč
- b) 5001 až 10 000 Kč
- c) 10 001 až 15 000 Kč
- d) nad 15 000 Kč

26. Chtěla/chtěl byste svůj život takový jaký byl prožít ještě jednou:

- a) ano
- b) ne

27. Co považuje v současnosti ve Vašem životě za nejdůležitější:

.....

.....

28. Co byste ve svém životě chtěla/chtěl ještě zvládnout:

.....

.....

29. Jakou životní moudrost byste chtěla/chtěl sdělit mladým lidem:

.....

.....

30. Čeho se teď ve svém životě nejvíce bojíte: (i více možností)

- a) že se postupem roků stanu nepohyblivá/ý a budu odkázán na cizí pomoc
- b) že se budeme mít všichni hůř a hůř
- c) že mi budou chybět peníze na život
- d) že onemocním ještě další nemocí a nebo vážnou nemocí
- e) že zůstanu úplně sama/sám a nikdo za mnou nebude chodit
- f) bojím se bolestivého umírání
- g) bojím se smrti
- h) nebojím se už ničeho

Vážená paní, vážený pane, děkujeme za pomoc a přejeme Vám pevné zdraví

PŘÍLOHA P 2: PŘEHLED GRAFŮ

- Graf č. 2 Pohlaví respondentů
- Graf č. 2 Věk respondentů
- Graf č. 3 Dosažení vzdělání respondentů
- Graf č. 4 Rodinný stav respondentů
- Graf č. 5 Typ bydlení respondentů
- Graf č. 6 Zdravotní stav respondentů
- Graf č. 7 Nemoci respondentů
- Graf č. 8 Měsíční výdaje respondentů za léky
- Graf č. 9 Počet dětí respondentů
- Graf č. 10 Počet zaměstnání respondentů během života
- Graf č. 11 Profesní orientace respondentů
- Graf č. 12 Dovolená respondentů v zahraničí
- Graf č. 19 Uzavřená manželství respondentů
- Graf č. 20 Styk respondentů s dětmi
- Graf č. 21 Pohled na život respondentů před rokem 1989
- Graf č. 22 Návštěvy respondentů v kostele
- Graf č. 23 Výše důchodů respondentů
- Graf č. 24 Chtěl by respondent prožít život ještě jednou?